

LA GENERACIÓ DE LA TRANSICIÓ: ENTRE LA FEINA I LA JUBILACIÓ

VÍCTOR PÉREZ-DÍAZ
JUAN CARLOS RODRÍGUEZ

Víctor Pérez-Díaz és director d'Analistas Socio-Políticos, Gabinete de Estudios, catedràtic de Sociologia a la Universitat Complutense de Madrid i doctor en Sociologia per la Universitat de Harvard. És membre de l'American Academy of Arts and Sciences. És autor, entre d'altres llibres, de *La primacía de la sociedad civil* (1993), *España puesta a prueba 1976-1996* (1996), i *Sueño y razón de América Latina* (Taurus, 2005).

Juan Carlos Rodríguez és investigador d'Analistas Socio-Políticos, Gabinete de Estudios, i professor associat de Sociologia a la Universitat Complutense de Madrid.

Ambdós són coautors d'*Educación superior y futuro de España* (2001), *La educación general en España* (2003), *Los jóvenes españoles ante la energía y el medio ambiente* (2005) i *Desarrollo tecnológico e investigación científica en España* (2005).

La generació de la transició: entre la feina i la jubilació

Víctor Pérez-Díaz
Juan Carlos Rodríguez

L'edició electrònica d'aquest estudi inclou tots els quadres
esmentats en el text. Pot consultar-se a:

www.estudis.lacaixa.es

"la Caixa"

Servei d'Estudis
Av. Diagonal, 629, torre I, planta 6
08028 BARCELONA
Tel. 93 404 76 82
Telefax 93 404 68 92
www.estudis.lacaixa.es
Correu-e: publicacionsestudis@lacaixa.es

La responsabilitat de les opinions emeses en els documents d'aquesta col·lecció correspon exclusivament als seus autors. La CAIXA D'ESTALVIS I PENSIONS DE BARCELONA no s'identifica necessàriament amb les seves opinions.

© Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona "la Caixa", 2007

© Víctor Pérez-Díaz i Juan Carlos Rodríguez

ÍNDEX

PRESENTACIÓ	5
I. INTRODUCCIÓ: UNA «GENERACIÓ DE TRANSICIÓ»	7
II. CARACTERÍSTIQUES SOCIODEMOGRÀFIQUES	11
III. LA FEINA I LA JUBILACIÓ	19
3.1. Els actius: ocupats i aturats	19
3.1.1. Els ocupats	19
3.1.2. Els aturats	27
3.1.3. Perspectives de jubilació dels actius	28
3.2. Els jubilats	33
3.2.1. L'antiga ocupació	34
3.2.2. La jubilació	38
3.3. Les mestresses de casa	45
IV. LES FINANCES DE LA LLAR	51
4.1. Nivells d'ingrés i capacitat d'estalvi	51
4.2. El principal actiu: l'habitatge	58
4.3. Sofisticació financera i fonts d'ingressos «extres»	60
4.4. Actituds envers la política de pensions i de jubilacions	63
V. LA SALUT	69
5.1. Estat de salut	69
5.2. Comportaments saludables (o no saludables)	73
5.3. Ús del sistema sanitari i cobertura sanitària	78
VI. LA VIDA SOCIAL	84
6.1. La família	84
6.1.1. Els pares	84
6.1.2. Els fills	88
6.1.3. Els néts	93
6.1.4. No oblidem les tasques domèstiques	101
6.2. Cercles més amplis de sociabilitat	102
6.2.1. Familiars, amics i veïns	103
6.2.2. Diverses activitats socials i comunicatives, i les associacions formals	107
6.2.3. El cercle, més ampli, d'Espanya, i el d'«els altres», en general	118

VII. CONCLUSIÓ	130
7.1. Un equilibri relatiu	130
7.2. Estereotips, un potencial d'influència, la perspectiva de la fase següent	132
ANNEX	137
REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	145

Presentació

L'envelliment de la població és, sens dubte, un dels grans reptes amb què s'enfronten els països avançats. S'ha escrit molt, fins i tot des d'aquesta Col·lecció, sobre la pressió que aquest fenomen exercirà en els sistemes públics de pensions, la sanitat i altres serveis socials, i sobre les diferents opcions de reforma per garantir-ne la sostenibilitat. Però el repte també té un vessant molt més personal, ja que l'envelliment afecta les actituds i els comportaments dels seus protagonistes i això, al seu torn, incideix en el disseny de les polítiques públiques i la resposta del sector privat.

Aquesta és, precisament, la perspectiva que adopta el treball de Víctor Pérez-Díaz i Juan Carlos Rodríguez, que publica el Servei d'Estudis de "la Caixa" en la seva Col·lecció Estudis Econòmics. En aquest estudi, els autors dissecionen de manera detallada els resultats d'una enquesta efectuada a persones d'entre cinquanta i setanta anys, pertanyents a la que anomenen una generació de transició. De transició perquè es tracta d'un grup de persones que estan transitant del món laboral a la jubilació; i, també, perquè és la generació que va protagonitzar la gran transició espanyola tant en l'esfera econòmica com en la política als anys seixanta i setanta, respectivament.

Els resultats revelen un conjunt d'experiències i actituds extremadament divers en totes les dimensions analitzades –la situació laboral, les finances, la salut i la vida familiar i social–. D'aquesta manera, l'estudi personalitza aquest repte col·lectiu que representa l'envelliment, alhora que matisa alguns dels estereotips sobre aquesta generació.

Crec que es tracta d'un treball innovador i summament útil per enriquir el debat sobre l'abast i els continguts específics del desafiament que representa el fet que un terç de la població sigui, ja avui, més gran de cinquanta anys; una proporció que probablement, i més aviat que tard, arribarà al cinquanta per cent durant el segle XXI. Confio també que sociòlegs, economistes i altres científics socials aprofitin aquest estudi –les seves dades, les hipòtesis i les conjetures que s'hi apunten– per aprofundir en l'anàlisi efectuada pels autors, una tasca que, probablement amb excessiva modèstia, ells denominen com un «inici d'esclariment» de les actituds i els comportaments més rellevants.

Isidre Fainé
President de "la Caixa"

I. Introducció: una «generació de transició»

En el discurs polític i mediàtic dels temps que corren se sol dir que un dels grans reptes amb què s'enfronten les societats avançades actualment és el de l'envelliment de la població. El cert és que el pes creixent de les cohorts de la tercera i la quarta edat en les piràmides demogràfiques té conseqüències que, tot i ser prou conegudes i haver estat prou discutides, no pas per això són menys greus, si més no, en potència. Els sistemes públics de pensions, de repartiment, afrontaran d'aquí a uns lustres desequilibris financers, que es preveuen més o menys considerables segons el comportament de les variables introduïdes en els models (i, potser, del biaix valoratiu de l'analista), a causa de la insuficiència relativa d'ingressos derivada d'un augment de les ràtios de dependència entre jubilats i ocupats. Els desafiaments no seran menys importants per a uns sistemes sanitaris que hauran de créixer i transformar-se per acollir i donar resposta a una creixent població anciana. El mateix cal dir d'altres parts del sistema de benestar social, com l'habitualment anomenada de serveis socials o assistencials, en la qual adquirirà cada cop més rellevància la cura de persones grans dependents des del punt de vista físic i mental.

No oblidem que, quan parlem de sistema de benestar social, fem referència no solament a l'estat, o a les empreses i organitzacions sense ànim de lucre que presten serveis socials, sinó, molt en primer lloc, a les famílies, puntal tradicional, i actual, d'aquell sistema. Per a aquestes famílies, els reptes de l'envelliment són majúsculs, ja que no solament han de fer-se càrrec o «subcontractar» la cura i l'atenció dels ancians durant molts més anys, sinó que el tipus de cura i atencions (per exemple, les derivades de les diferents formes de demència senil) consumiran encara més les seves energies. A això s'hi afegeix el fet que el fenomen de l'envelliment ha estat acompanyat per transformacions en l'estructura de la família que la fan menys capaç d'atendre els seus membres més grans. Els dos canvis principals han estat la gran incorporació de la dona al mercat de treball i la gran reducció en el nombre de fills: les dones tenen menys temps i energia per complir els seus rols d'atenció tradicionals, i com que els fills entre els quals es pot repartir la «càrrega» de la cura dels ancians són menys, es fa molt més difícil de portar. Aquests reptes extraordinaris per a la família requeriran, probablement, nous retocs en l'equació estat + mercat + famílies, i, el que és més important, exigiran un repensament de la moral aplicable a les relacions entre les generacions per adaptar-la a les noves circumstàncies. No cal dir que, si volem continuar sent societats més aviat civilitzades, no hi haurà altre remei que plantejar aquest tipus de qüestions.

Sense ànim de ser exhaustius, afegirem que també les nostres economies de mercat afronten amb dificultat el repte de l'envelliment. Referent a això, els arguments són variats, i van des dels possibles efectes de l'envelliment en una caiguda de la taxa d'estalvi, i, consegüentment, de la inversió, fins a les dificultats més grans per al creixement del producte, i de la

productivitat, que es derivarien d'una població cada cop més vella, passant pel tòpic que una societat envellida és, suposadament, una societat menys innovadora.¹

Evidentment, l'envelliment de la població també presenta oportunitats, si més no des d'uns punts de vista normatius una mica diferents dels que subjauen en el discurs i la problemàtica abans esmentats.² Una societat amb més persones grans i més ancians pot ser una societat més reflexiva, en la qual ens acostumem a aturar-nos més abans de considerar allò que és nou com una cosa valuosa, sense veure-ho així només pel fet de ser nou, com tendeix a fer-ho una societat en la qual predominen valors «joves». Pot ser també una societat menys agressiva i violenta: no en va l'agressivitat i la violència són màximes en les edats més joves (dels homes, sobretot), i declinen amb el pas dels anys. Pot ser també menys apressada, més pausada i, per tant, menys estressada, la qual cosa és possible que reajusti els ritmes vitals tan accelerats de què hem «gaudit» els humans durant el darrer segle, si més no a la part més desenvolupada del globus. I, probablement, pot ser una societat més espiritual. És a dir, amb més dedicació al conreu de la dimensió no material del que és humà, possiblement abandonada en les últimes dècades, no tant en comparació amb un passat espiritualment més ple –que ho devia ser, si de cas, per als qui tenien cobertes les necessitats materials– sinó en comparació amb les possibilitats de desenvolupament espiritual que, paradoxalment, obre la important millora material de la vida; la qual, d'altra banda, i com és lògic, també pot tancar-les si comporta un augment del soroll, la pressa i la confusió.

Tots aquests reptes i oportunitats situen la qüestió de l'envelliment com una de les cabdals en països com Espanya, que és el cas que ens incumbeix. Podem respondre-la de moltes maneres. En aquest estudi aportarem la perspectiva dels, per dir-ho així, protagonistes individuals del fenomen, les persones que estan a punt de traspasar, o acaben de traspasar, el llindar dels seixanta anys, moltes de les quals en trànsit des de l'activitat a la inactivitat laboral, i moltes altres acompanyant-les en aquest trànsit.³ És per això que el nostre estudi se centra en els espanyols de cinquanta a setanta anys. No arribem als vuitanta perquè la problemàtica, llavors, és diferent, ja que se centra més en el pas des de la independència a l'així anomenada dependència, la qual cosa portaria a una anàlisi diferent, en la qual caldria incloure els qui es faran càrrec dels ancians més dependents. Per contra, entre els cinquanta i els setanta anys encara se solen portar amb més o menys fermesa les regnes de la pròpia vida, bo i prenent de manera autònoma la major part de les decisions principals.

Així mateix, el nostre objecte d'estudi té un altre interès destacat. Analtzem una generació que és «de transició» en un doble sentit: perquè transita entre la feina i la jubilació; i perquè, en molts aspectes, es troba en un món tradicional i un món modern. En efecte, no es tracta

1. Sobre els impactes econòmics de l'envelliment es pot veure, entre d'altres, Carone *et al.* (2005).

2. En aquesta línia es pot veure Pérez-Díaz (1998; 2006). També Healy (2004).

3. El nostre treball se situaria en la línia d'estudis com el de la *Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe* (SHARE), molt més ambiciós i comparatiu (cobreix deu països europeus). Vegeu Börsch-Supan, coord. (2005). Més específicament centrats en la transició entre activitat i inactivitat hi ha treballs com el de Cappellari, Dorsett i Haile (2005).

només que transitin, per simplificar les coses, de l'activitat a la inactivitat laboral, sinó que, *a més*, una bona part de la cohort estudiada pertany a una generació que podríem denominar «una generació de transició» perquè la seva entrada en la vida activa tendeix a coincidir amb el període de començaments dels anys cinquanta fins a mitjans dels anys setanta del segle xx, diguem-ne entre 1950 i 1976. Aquest ha estat el moment històric de «la gran transformació» d'Espanya. En arribar a la vida adulta va protagonitzar, o coprotagonitzar, els principals canvis socioeconòmics que va viure Espanya al segle xx, pels volts dels anys seixanta: l'èmpenta definitiva a l'economia capitalista, el pas del món rural al món urbà, o el pas d'una societat «tradicional» a una societat «moderna», tot plegat seguit per la transició democràtica de la dècada següent (Pérez-Díaz, 1993).

Pel fet d'haver protagonitzat aquest canvi la podem considerar també «de transició», atès que les seves vides no han acabat d'assentar-se del tot ni a la riba del món rural ni a la del món urbà, sinó que han bastit un pont entre aquests dos mons. Els seus pares van formar part del primer; els seus fills pertanyen al segon. Ells no poden evitar no formar part pròpiament de cap dels dos, o, més aviat, pertànyer al seu món propi. Precisament perquè es tracta d'una generació «de transició», en el nostre estudi observarem comportaments, diguem-ne, tradicionals, que ja no caracteritzaran la generació dels seus fills. N'hi ha prou amb un exemple: quan les seves filles, nascudes als anys seixanta i setanta, arribin a l'edat d'aquests pares, és molt poc probable que no treballin i es dediquin gairebé exclusivament a la cura de la llar i la família. Això no obstant, en les dones espanyoles de cinquanta a setanta anys, encara continua sent el més freqüent trobar-les en l'ocupació antigament anomenada «mestressa de casa».

El fet d'aturar-nos en les actituds i els comportaments que caracteritzen aquesta generació de transició en un moment de trànsit ens oferirà algunes pistes sobre els continguts específics i l'abast d'alguns dels reptes esmentats més amunt. No és el mateix que els actius deixin de ser-ho als seixanta anys que als seixanta-cinc. Ni que hi hagi un 20% de dones actives o que n'hi hagi un 40%. Tampoc és el mateix que els jubilats estiguin disposats a una jubilació «activa» que el fet que no ho estiguin o, la major part de les vegades, no hi estiguin capacitats, per la seva educació o, més probablement, per raons de salut. Igual que no és el mateix que els qui estan a punt d'ingressar en la tercera edat tinguin bona o mala salut. O que mantinguin vincles intensos (i satisfactoris, i útils, potser) amb la seva família o no sigui aquest el cas. O que puguin, o no, implicar-se en la vida social més enllà d'aquest cercle primari.

Aquestes i altres alternatives, i les diverses situacions intermèdies, conformen diferents escenaris de futur i, concretament –i això és ben clar–, una generació de gent gran diversa i molt variada, la diversitat de la qual s'acostuma a perdre de vista en els grans debats sobre els reptes que hem comentat al principi.⁴ L'entrellaçament d'aquestes alternatives i el dels

4. Insisteixen, de tota manera, en la diversitat de punts de partida i experiències de les persones grans estudis com els de Wilmoth i Longino (2006) i Loretto, Vickerstaff i White (2005).

diferents àmbits de la vida de la gent gran configuren, d'altra banda, un teixit d'experiències més ric i atapeït que el que deixen entreveure aquests debats.

En el nostre estudi ens ocuparem de les actituds i, sobretot, els comportaments de la cohort esmentada pel que fa a l'experiència laboral, la jubilació, la vida econòmica i financera, la salut i la seva relació amb el sistema sanitari; però, així mateix, i per contextualitzar i donar sentit a les actituds i conductes anteriors, dedicarem una considerable atenció a analitzar les seves experiències en diferents cercles de vida social, des de la família fins a la nació, passant pels amics o els veïns. Per fer-ho, analitzarem els resultats d'una enquesta efectuada a una mostra representativa de la població resident a Espanya que tenia entre cinquanta i setanta anys a finals de l'any 2006, data del treball de camp. Es tracta d'una enquesta telefònica, d'uns vint minuts de durada, que tracta, amb diferents nivells de profunditat, tots els temes esmentats més amunt (vegeu-ne la fitxa tècnica a l'Annex).

La nostra aproximació intenta descriure aquestes actituds i comportaments, i explorar-ne la diversitat (o l'homogeneïtat) tenint en compte un conjunt de categories sociodemogràfiques, com ara el sexe, l'edat, la situació laboral, el nivell d'estudis, l'estatus socioeconòmic, l'estat de salut, la ideologia política o la religiositat de l'entrevistat, entre d'altres. Per investigar la influència de variables que poden estar relacionades, al seu torn, entre si, hem optat per presentar models de regressió lineal per a les actituds i els comportaments que considerem més rellevants, no tant com una prova d'explicació definitiva, sinó, més aviat, com un inici d'esclariment, tal com s'explica a l'Annex; en el qual es pot veure, també, l'elaboració de les variables independents que tindrem en compte a l'hora de construir aquests models. Les relacions bivariades i l'anàlisi multivariant (regressió lineal) ens serviran, no solament per assenyalar l'heterogeneïtat o homogeneïtat de comportaments segons les categories considerades, sinó per aportar, a partir de les relacions descobertes, algunes claus d'interpretació. Amb tot això, provarem de combinar i entrellaçar la narrativa amb l'argument al llarg de tota l'exposició. Hi ajudarà, també, a banda d'una consideració de la bibliografia espanyola i internacional sobre els temes que ens ocupen, especialment, la comparació de les dades espanyoles amb les d'altres països de l'Europa més desenvolupada, la qual cosa ens permetrà subratllar les especificitats (o la seva absència) de l'experiència espanyola.

L'estudi s'estructura de la manera següent. El capítol II descriu les principals característiques sociodemogràfiques de la mostra analitzada. El capítol III s'ocupa dels temes de feina i jubilació, alhora que distingeix l'experiència dels actius, els jubilats i les mestresses de casa. El capítol IV es dedica a les finances de la llar, és a dir, als diferents ingressos i actius de què disposen les famílies, i s'hi afegeix una secció sobre les actituds de la població envers la política pública de pensions i jubilacions. En el capítol V tractem la salut dels entrevistats i les seves relacions amb el sistema sanitari. El capítol VI analitza diferents aspectes de la sociabilitat i la solidaritat dels nostres entrevistats, en els cercles de la família i els que van més enllà. Acabarem amb unes reflexions en les quals se sintetitzen els descobriments principals del treball i s'ofereixen alguns suggeriments relacionats amb aquest treball.

II. Característiques sociodemogràfiques

En aquest capítol oferim una mena de retrat robot de les persones de 50 a 70 anys a Espanya. Ho fem des del punt de vista de les seves principals característiques sociodemogràfiques. Amb aquest perfil, tindrem una primera idea de la diversitat del nostre objecte d'estudi, així com de la dimensió quantitativa d'algunes de les categories d'anàlisi que utilitzem.¹

Sexe

Es tracta d'unes cohorts d'edat en què les dones ja són majoria, cosa que en una piràmide de població com l'espanyola passa just en arribar als 50 anys d'edat. En la nostra mostra, les dones representen el 52% del total d'enquestats.

Situació laboral

Com és lògic, en aquestes edats, la proporció d'inactius és molt notable: arriba al 55%, percentatge que es reparteix entre un 28% de jubilats i un 27% de mestresses de casa. Per la seva banda, la majoria dels actius són ocupats (el 40%), amb un percentatge força inferior d'aturats (5%).² Si haguéssim fet l'enquesta fa uns anys, aquestes xifres segurament haurien estat bastant diferents. El gran creixement en les xifres d'ocupats a Espanya en l'última dècada també s'ha deixat sentir en les edats més avançades, tal com podem comprovar en el gràfic 2.1.

Malgrat això, i la gran convergència de les taxes espanyoles d'activitat, ocupació i atur amb les mitjanes europees,³ en aquestes edats, les xifres espanyoles encara són bastant distintives, sobretot pel que fa a les dones. Si més no ho eren el 2004, data del treball de camp de l'estudi SHARE, tal com s'observa en el quadre 2.1. El percentatge d'homes espanyols de 55 a 59 anys ocupats (74%) era dels més alts dels deu països europeus estudiats, molt per sobre, per exemple, del que mostra un país proper en molts aspectes al nostre, Itàlia (46%). Un país, aquest últim, caracteritzat fins fa poc per una laxitud extrema en els requisits per obtenir, a una edat primerenca, una pensió d'invalidesa o de jubilació (Focarelli i Zanghieri, 2005), i que presenta un 51% de retirats en la cohort d'homes considerada. Això no obstant, el percentatge de dones espanyoles ocupades en aquest tram d'edat (26%) és dels més baixos.

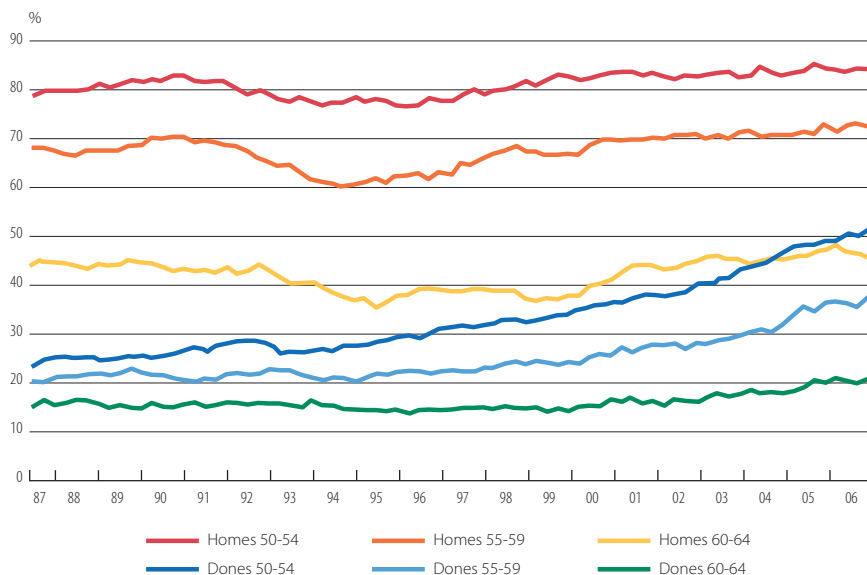
1. La informació quantitativa obtinguda de l'enquesta i esmentada en el text figura totalment recollida en els quadres corresponents. De tota manera, per alleugerir el text i facilitar-ne la lectura, hi hem inclòs tan sols els quadres més necessaris. La resta es pot consultar a la pàgina web del Servei d'Estudis de "la Caixa" (www.estudis.lacaixa.es). Els quadres no inclosos en el text però disponibles a la pàgina web porten la paraula «web» després de la numeració.

2. Això donaria una taxa d'atur del 12%, que no coincideix amb la mesurable el quart trimestre del 2006 amb l'Enquesta de Població Activa en el tram de 50 a 69 anys (5,7%). Els mètodes de recollida de dades són bastant diferents en les dues enquestes. En tot cas, el 12%, en realitat, seria el punt intermediari en un interval des de 8,8% fins a 15,6%, amb un nivell de confiança del 95,5%. Altres comparacions de l'EPA i l'enquesta ASP 06.042 es poden consultar a l'Annex.

3. Vegeu-ne les dades més recents a Romans i Harðarson (2006).

És semblant als de Grècia (24%), Itàlia (24%) o Àustria (23%), però es troba ben lluny dels països líders: Dinamarca (66%) i Suècia (73%).⁴

Gràfic 2.1 Espanya, 1987-2006. Taxa d'ocupació per sexe i per edat

Font: Elaboració pròpia amb dades de l'Enquesta de Població Activa (disponibles a www.ine.es).

En la nostra enquesta s'observa, d'entrada, una gran variació de la situació laboral per sexe i edat (quadre 2.2). Tan sols el 32% de les dones estan laboralment actives, enfront del 59% dels homes. La taxa d'activitat més gran es dona entre els homes de 50 a 59 anys, amb un 83%, i la més petita entre les dones de 60 a 70 anys, amb un 13%. Entre els entrevistats de 65 a 70 anys, la taxa d'activitat és mínima, del 4%. A més, cal esmentar altres variacions. La taxa d'activitat augmenta amb el nivell d'estudis, des del 27% dels qui no tenen cap tipus d'estudis fins al 78% dels de nivell universitari. És possible que hi influeixin, a través del nivell d'estudis, el sexe i l'edat, o pot ser que el nivell d'estudis tingui un efecte propi. Més endavant ho comprovarem. Un altre dels factors que en la bibliografia sobre aquests temes se sol associar amb la taxa d'activitat és el de la salut.⁵ De fet, en la nostra enquesta, la taxa d'activitat s'associa clarament amb la valoració subjectiva que fan de la seva salut els entrevistats: entre els qui la tenen molt bona hi ha un 57% d'actius, percentatge que cau fins al 26% dels qui la tenen dolenta o molt dolenta.

4. Convé recordar aquí la prudència necessària a l'hora de comparar xifres com aquestes. Per exemple, taxes d'ocupació altes poden reflectir un sistema de pensions i un mercat de treball que incentiven la participació en el treball productiu o, com pot ser el cas del Japó, un sistema pel qual molts treballadors grans duen a terme feines molt poc productives en sectors protegits de la competència (Casey, 2005).

5. Vegeu, per exemple, Kalwij i Vermeulen (2005).

Quadre 2.1 Persones de 55 a 59 anys de diversos països europeus: situació laboral (Percentatges horitzontals)

	DONES			HOMES		
	TREBALLA	JUBILADA	RESTA	TREBALLA	JUBILAT	RESTA
Suècia	72,6	12,8	14,7	73,9	13,7	12,5
Dinamarca	66,0	9,6	24,4	69,8	9,8	20,4
Alemanya	45,9	7,6	46,5	70,2	8,7	21,1
Holanda	40,9	1,7	57,4	67,6	6,8	25,6
França	50,0	10,7	39,3	51,5	21,9	26,7
Suïssa	54,7	3,6	41,7	86,7	5,3	8,0
Àustria	22,6	45,7	31,7	53,7	31,6	14,7
Itàlia	24,0	16,2	59,9	46,2	50,6	3,2
<i>Espanya</i>	<i>26,3</i>	<i>2,6</i>	<i>71,1</i>	<i>72,8</i>	<i>12,4</i>	<i>14,8</i>
Grècia	24,1	24,0	52,0	66,2	28,3	5,6

Font: SHARE (Börsch-Supan, coord., 2005: taula 5A.3).

Analtzat mitjançant una regressió lineal per passos successius l'efecte conjunt d'aquestes variables en el fet d'estar laboralment actiu o no estar-ho, es comprova que cadascuna té un efecte propi (quadre 2.3). L'edat continua marcant diferències importants. Tenir més de 64 anys, com era d'esperar, redueix la taxa d'activitat en 63 punts percentuals. La reducció pel fet de tenir-ne entre 60 i 64 és també substantiva, de 32 punts. Les dones presenten una taxa 22 punts inferior a la dels homes (gairebé la mateixa diferència que hi havia sense controlar la influència d'altres variables). El nivell d'estudis distingiria, especialment, els qui els tenen superiors de la resta, ja que els primers mostren una taxa superior en 25 punts. Tan significatiu com que es mantingui l'efecte del sexe de l'entrevistat, és que es mantingui, si bé d'una manera lleugerament inferior, algun efecte de la seva salut: els qui la tenen dolenta o molt dolenta disposen de 10 punts menys d'activitat.

Si pensem en els entrevistats entre 55 i 59 anys, un segment d'edat en el qual encara es poden trobar nivells relativament alts d'activitat, trobaríem una taxa molt baixa (37%) entre les dones amb estudis inferiors als universitaris i amb una salut dolenta o molt dolenta. Això no obstant, un home amb estudis superiors i una salut de passable a molt bona tindria una probabilitat altíssima d'estar actiu, ni més ni menys que del 94%.

Nivell d'estudis

Pel que fa al nivell d'estudis, es tracta de cohorts, en part, anteriors i, en part, coincidents amb la gran incorporació a l'ensenyament secundari i, posteriorment, universitari, que va tenir lloc a Espanya als anys seixanta i setanta/vuitanta, respectivament (Pérez-Díaz i Rodríguez, 2001). Per això encara abunden els entrevistats sense estudis (15%) o amb estudis primaris

Quadre 2.2 Situació laboral de l'entrevistat segons sexe, edat, nivell d'estudis i salut subjectiva (Percentatges horitzontals)

	OCUPAT	ATURAT	JUBILAT	FEINES DE LA LLAR	N
Total	39,7	5,3	28,1	26,8	808
Sexe					
Home	53,8	5,1	40,8	0,2	390
Dona	26,6	5,5	16,2	51,7	417
Edat					
50 a 54	64,0	7,4	8,9	19,9	203
55 a 59	53,1	7,8	13,9	25,3	245
60 a 64	29,6	5,6	35,7	29,1	179
65 a 70	3,9	0,0	61,4	34,5	181
Home					
50 a 59	77,4	5,9	16,6	0,0	221
60 a 70	22,9	4,1	72,2	0,6	170
Dona					
50 a 59	39,5	8,8	6,8	44,9	228
60 a 70	11,1	1,6	27,5	59,8	190
Nivell d'estudis					
Sense estudis	23,0	4,1	36,7	36,3	122
Primaris incomplets	23,5	2,5	30,5	43,9	119
Primaris complets	35,7	7,9	25,6	30,7	305
Secundaris	44,9	4,7	35,2	15,3	127
Universitaris	73,3	4,4	17,0	5,3	135
Salut subjectiva					
Molt bona	51,6	5,2	26,3	16,6	155
Bona	45,4	5,7	26,9	22,1	334
Passable	32,3	5,4	30,1	32,3	185
Dolenta o molt dolenta	20,3	6,0	30,6	43,2	133

Font: Enquesta ASP 06.042.

incomplets (15%), però no són pas pocs els qui tenen estudis secundaris (16%) o, fins i tot, universitaris (17%) (quadre 2.4). Novament les diferències per sexe i edat són notables, i en la direcció esperable en aquestes edats. El nivell d'estudis de les dones és inferior: només el 24% el tenen superior a estudis primaris complets, enfront del 41% dels homes. El màxim es dona entre els homes de 50 a 59 anys (44% amb estudis secundaris o universitaris) i el mínim entre les dones de 60 a 70 anys (16%).

Quadre 2.3 Factors que influeixen en la condició d'estar laboralment actiu

(Regressió lineal)

	COEFICIENTS NO ESTANDARDITZATS		NIVELL DE SIGNIFICACIÓ
	B	ERROR TÍPIC	
Constant	0,78	0,03	0,000
Edat de 65 a 70 anys	-0,63	0,04	0,000
Dona	-0,22	0,03	0,000
Edat de 60 a 64 anys	-0,32	0,04	0,000
Estudis superiors	0,25	0,04	0,000
Té salut dolenta o molt dolenta	-0,10	0,04	0,009
Edat de 55 a 59 anys	-0,10	0,04	0,009
R ² corregida = 0,36			

Font: Enquesta ASP 06.042.

Quadre 2.4 Nivell d'estudis de l'entrevistat segons sexe i edat

(Percentatges horitzontals)

	SENSE ESTUDIS	PRIMARIS INCOMPLETS	PRIMARIS COMPLETS	SECUNDARIS	UNIVERSITARIS	N
Total	15,1	14,8	37,8	15,8	16,7	808
Sexe						
Home	11,4	11,0	36,0	20,2	21,3	390
Dona	18,4	18,3	39,4	11,6	12,3	417
Edat						
50 a 54	2,6	13,1	43,3	17,8	23,1	203
55 a 59	13,7	11,7	40,4	14,6	19,7	245
60 a 64	20,1	11,0	38,4	17,2	13,3	179
65 a 70	25,9	24,5	27,4	13,6	8,6	181
Homes						
50 a 59	5,2	10,8	39,6	18,6	25,8	221
60 a 70	19,6	11,2	31,4	22,4	15,4	170
Dones						
50 a 59	12,0	13,8	43,8	13,6	16,8	228
60 a 70	26,1	23,6	34,2	9,1	6,9	190

Font: Enquesta ASP 06.042.

Estat civil

Segons l'estat civil o de convivència dels entrevistats, predominen molt clarament els que estan casats, amb un 75% (quadre 2.5). N'hi ha que no estan casats, sinó que viuen en parella, però són molt pocs (1%). Probablement són més que aquests últims els separats (3%)

i els divorciats (3%). Hi ha tants solters com separats i divorciats. I els vidus representen un percentatge no menyspreable, de l'11%.

Quadre 2.5 Estat civil de l'entrevistat segons sexe i edat

(Percentatges horitzontals)

	CASAT/DA O VIU EN PARELLA	SEPARAT/DA O DIVORCIAT/DA	VIDU/VIDUA	SOLTER/A	N
Total	76,5	6,7	10,8	6,0	808
Sexe					
Home	83,3	5,9	4,0	6,8	390
Dona	70,2	7,4	17,2	5,2	417
Edat					
50 a 54	81,7	8,4	3,0	7,0	203
55 a 59	82,0	6,5	7,3	4,1	245
60 a 64	74,7	7,7	11,2	6,4	179
65 a 70	65,1	3,9	24,0	7,1	181
Homes					
50 a 59	86,5	7,0	1,4	5,1	221
60 a 70	79,1	4,4	7,4	9,1	170
Dones					
50 a 59	77,4	7,8	9,2	5,6	228
60 a 70	61,5	6,9	26,9	4,7	190

Font: Enquesta ASP 06.042.

En això, novament, el cas espanyol és singular, o, més aviat, pertany a un conjunt de casos diferenciat, caracteritzat per altes taxes de casats i baixes taxes de divorciats o separats i de parelles de fet. Si ens fixem, per exemple, en les dones de 50 a 59 anys analitzades en l'estudi SHARE, el percentatge de casades a Espanya era del 78%, superior al de la mitjana de deu països (71%), mentre que el de separades o divorciades (6,5%) amb prou feines arribava a la meitat de la mitjana general (13%) (quadre 2.6, web). Les xifres espanyoles són molt semblants a les d'Itàlia i Grècia, però molt diferents dels països nòrdics. Suècia té un 20% de divorciats; Dinamarca, un 17%.

Com era d'esperar, es donen variacions notables de l'estat civil per sexe i edat. Hi ha més vídues (17%) que vidus (4%), i menys casades (70%) que casats (83%). El màxim de viduïtat es dona entre les dones de 60 a 70 anys (27%), i el mínim entre els homes de 50 a 59 (1%).

Dels qui estan casats (o viuen en una relació de parella de fet) coneixem el nivell d'estudis de la parella, per la qual cosa ens podem fer una idea del nivell d'homogàmia (matrimoni entre semblants) que es dona en aquestes edats. El cert és que sembla força notable

(quadre 2.7, web). Per exemple, el 83% dels casats sense estudis estan casats amb algú sense estudis, el 70% dels qui tenen estudis primaris complets estan casats amb algú d'aquest nivell, i el 52% dels universitaris estan casats amb un universitari.

Cal tenir en compte aquests alts nivells d'homogàmia a l'hora d'interpretar les diferents experiències que tenen els enquestats amb la feina, la jubilació, els actius financers o, fins i tot, amb la salut. No és només el fet que es donin desigualtats, per exemple, per estudis, pel que fa a la sofisticació en el maneig d'actius financers o en la relació amb el sistema de salut, sinó que aquestes desigualtats individuals es veuen reforçades «conjugalment». L'«avantatge» relatiu que pugui tenir un universitari en els seus tractes amb el sistema públic de salut (millor comprensió de les instruccions dels metges, capacitat més gran per aconseguir informació d'aquests metges, millors contactes interns, més capacitat per esquivar la burocràcia) creix si el cònjuge és també universitari.⁶ Igualment, el «desavantatge» relatiu d'algú sense estudis es pot veure, en part, compensat si el cònjuge té estudis secundaris o universitaris, però ja hem vist que aquest cas es dona amb molt poca freqüència.

Tipus i mida de la llar

Una majoria relativa d'entrevistats (43%) viuen en llars en les quals conviuen un matrimoni (o una parella de fet, en molt pocs casos) amb un o diversos fills (quadre 2.8). En menys casos hi conviu només la parella (28%) i encara en menys la llar és unipersonal (11%) o monoparental, amb un progenitor i algun dels seus fills (9%). Situacions més complexes es donen més minoritàriament: un 4% viu en llars formades per una parella, algun dels seus fills i un o dos dels pares d'un dels membres de la parella («avis»), un 2% en llars amb una parella i algun «avi», i un altre 2% en llars amb un membre de la generació objecte d'estudi i algun dels seus pares (quadre 2.8).

Quadre 2.8 Tipus de llar segons composició

(Percentatges verticals)

Parella sola	28,0
Parella + fill	42,6
Parella + fill + avi	3,9
Parella + avi	2,1
Unipersonal	10,9
Pare o mare + fill	9,0
Pare o mare + fill + avi	0,5
Pare o mare + avi	2,0
Resta	1,1
N	808

Font: Enquesta ASP 06.042.

6. Sobre la influència dels estudis en aquestes qüestions vegeu, per exemple, Sudore *et al.* (2006).

Tenint en compte el que hem explicat anteriorment, és lògic que abundin més unes mides de llar que d'altres. Un terç (33%) viu en llars de dues persones, més d'un quart (27%) en llars de tres, i gairebé un terç (30%) en llars de quatre o més (quadre 2.9). Ja hem dit que l'11% viuen sols.

La mida de la llar varia amb l'edat i el sexe de l'entrevistat. La proporció de llars unipersonals augmenta amb l'edat, especialment en el cas de les dones, fins al màxim de les que tenen entre 60 i 70 anys (un 21%). Com sabem, l'esperança de vida de les dones és uns quants anys superior a la dels homes, per la qual cosa és més probable trobar vídues que vidus en les edats que estudiem i, consegüentment, més llars unipersonals entre les dones.

El percentatge de llars formades per dues persones també augmenta amb l'edat, tot i que, com és natural, en aquest cas no s'observa una diferència especial entre homes i dones: el mínim (19%) es dona entre els entrevistats de 50 a 54 i el màxim (48%) entre els de 65 a 70.

Quadre 2.9 Nombre de membres de la llar segons sexe i edat de l'entrevistat
(Percentatges horitzontals)

	UN	DOS	TRES	QUATRE	CINC O MÉS	N
Total	11,0	32,9	26,6	17,4	12,2	808
Homes						
50 a 59	5,1	19,1	32,2	27,9	15,8	221
60 a 70	11,8	44,9	23,5	12,7	7,2	170
Dones						
50 a 59	7,9	27,7	26,1	20,2	18,1	228
60 a 70	20,9	44,4	23,7	5,8	5,3	190

Font: Enquesta ASP 06.042.

III. La feina i la jubilació

Un cop confeccionat un primer retrat robot dels nostres enquestats, és hora d'entrar en matèria. Aquest capítol està dedicat a l'experiència laboral i respecte a la seva jubilació. Pel que fa a l'experiència laboral ens ocuparem d'aspectes com el tipus d'ocupació (per compte propi o d'altri; en el sector privat o en el públic), la flexibilització de la jornada de treball a mesura que augmenta l'edat, les característiques de la feina desenvolupada i el trànsit per situacions d'atur (i les conseqüències d'aquest pas). La jubilació, l'analitzarem en aspectes com l'edat de jubilació, les raons d'aquesta jubilació i les activitats quotidianes que omplen (o ompliran) el temps de lleure. Estudiarem aquests temes distingint entre actius i jubilats, sense oblidar la majoria de les dones inactives, que es dediquen només a les feines de la llar, i que denominarem «mestresses de casa».

3.1. Els actius: ocupats i aturats

3.1.1. Els ocupats

Abans que res, recordem que els ocupats representen el 40% dels entrevistats, que dos terços (65,5%) són homes i que quatre cinquens (81%) tenen menys de seixanta anys.

Tipus d'ocupació

La gran majoria (77%) d'aquests ocupats treballen per compte d'altri, i hi estan bastant ben representats els treballadors del sector públic, amb un 29% del total (quadre 3.1).¹

Quadre 3.1 Tipus d'ocupació dels ocupats actuals segons nivell d'estudis

(Percentatges horitzontals)

	COMPTE PROPI	ASSALARIAT SECTOR PRIVAT	ASSALARIAT PÚBLIC	N
Total	22,7	48,6	28,7	320
Sense estudis	32,1	64,3	3,6	28
Primaris incomplets	39,3	57,1	3,6	28
Primaris complets	33,0	56,9	10,1	109
Secundaris	6,9	63,8	29,3	58
Universitaris	14,1	22,2	63,6	99

Font: Enquesta ASP 06.042.

1. És probable que, en la població, les proporcions de treballadors per compte propi, compte d'altri en el sector privat i compte d'altri en el sector públic siguin lleugerament diferents. Segons l'Enquesta de Població Activa, per al conjunt de l'any 2006, els percentatges respectius eren del 28%, el 52% i el 19%. Així, en la nostra enquesta poden haver quedat infrarepresentats els treballadors per compte propi (23%) i els assalariats privats (48%), i sobrerrepresentats els públics (29%). De tota manera, tenint en compte els marges d'error d'aquests percentatges, considerables, atesa la mida reduïda de la mostra d'ocupats, és possible que les diferències no siguin tan notables.

L'única variable que marca una diferència clara en el tipus d'ocupació és el nivell d'estudis. Tres grups es diferencien clarament: els qui tenen un nivell inferior al secundari, els d'estudis secundaris i els d'estudis superiors. Entre els primers abunda més que en el total de la mostra el compte propi i el compte d'altri privat, i hi té una presència escassa el compte d'altri públic. Entre els segons, per contra, gairebé no hi ha treballadors per compte propi, mentre que els treballadors públics són tants com en el total de la mostra i els assalariats privats superen amb escreix el percentatge global. Els tercers, els universitaris, tenen una presència molt baixa de compte propi i compte d'altri privat, i recullen el màxim percentatge d'ocupació pública.

Tot això sembla bastant lògic. A Espanya, quan els enquestats van ingressar en el mercat de treball (la gran majoria, probablement, en el mateix tipus de feina en què han continuat treballant), els títols secundaris i superiors obrien, sobretot, les portes de l'ocupació pública. Avui dia, en canvi, ha augmentat la proporció d'ocupació assalariada privada que també requereix una qualificació mitjana o superior.

3.1.1.1. Una jornada en transició?

Un dels principals temes que es tracten en els estudis sobre treballadors grans és el de com es produeix la transició des de l'activitat a la inactivitat i, concretament, què passa amb la jornada.² Es torna més flexible? Es va reduint, de manera que el trànsit des de l'activitat a la jubilació és menys sobtat? Com a aproximació a una resposta, en l'enquesta hem preguntat sobre la durada de la jornada i la seva evolució en els darrers cinc anys.

Llargada de la jornada

Si fem cas del que diuen els ocupats, caldrà concloure que continuen tenint una jornada bastant extensa, això sí, amb les esperables variacions per sexe, edat i, especialment, tipus d'ocupació.

La seva jornada mitjana duraria 40,7 hores, i la mediana 40 hores (quadre 3.2). Els homes tenen una jornada més llarga que les dones, amb 43,5 i 35,4 hores de mitjana, respectivament (també és superior la mediana, 40 enfront de 37), la qual cosa era esperable, atesa l'extensió més gran del treball a temps parcial de les dones, tant a Espanya com als altres països de la Unió Europea (Romans i Harðarson, 2006). En les dones no s'observa una caiguda clara de la jornada amb l'edat, però sí en els homes: de les 44 hores de mitjana per als que tenen menys de seixanta anys es passa a 41,3 per als que en tenen seixanta o més. També es donen diferències notables segons el tipus d'ocupació. Aparentment, els ocupats per compte propi treballen moltes més hores a la setmana (47,1 de mitjana) que els assalariats en el sector privat (40,9) i, especialment, que els assalariats públics, entre els quals sembla com si s'apliqués la jornada francesa, és a dir, les 35 hores setmanals (35,5 hores de mitjana). És interessant

2. Vegeu, per exemple, Loretto, Vickerstaff i White (2005), i Pérez Ortiz (2005).

subratllar que els qui es qualifiquen com a màxims aportadors d'ingressos a la llar (els «sustentadors principals») treballen més hores que els qui no es classifiquen així, amb una diferència (42,3/34,8 hores setmanals) semblant a la que es dona entre homes i dones.

Quadre 3.2 Durada de la jornada setmanal segons sexe, edat, tipus d'ocupació i rol familiar (Percentatges horitzontals)

	FINS A 29 H	DE 30 A 39 H	DE 40 A 44 H	DE 45 A 49 H	DE 50 O MÀS	NS/NC	MITJANA	MEDIANA	N
Total	12,5	24,5	29,1	10,0	23,2	0,6	40,7	40	320
Sexe									
Home	5,7	21,7	30,5	12,6	29,0	0,5	43,5	40	210
Dona	25,4	29,8	26,3	5,3	12,3	0,9	35,4	37	111
Homes									
50 a 59	5,4	20,8	32,7	10,1	30,4	0,6	44,0	40	171
60 a 70	7,0	25,6	20,9	23,3	23,3	0,0	41,3	40	39
Dones									
50 a 59	23,9	31,5	28,3	5,4	10,9	0,0	35,5	37	90
60 a 70	31,8	22,7	18,2	4,5	18,2	4,5	35,3	35	21
Ocupats actuals									
Compte propi	7,9	11,9	12,3	13,2	52,1	2,7	47,1	50	73
Compte d'altri, privat	12,6	13,9	40,3	12,8	20,5	0,0	40,9	40	155
Compte d'altri, públic	15,9	52,3	23,4	3,1	5,3	0,0	35,5	35	93
Rol familiar									
Sustentador principal	8,3	24,1	30,4	10,7	26,1	0,4	42,3	40	252
Otro	28,6	25,7	24,3	7,1	12,9	1,4	34,8	38	68

Font: Enquesta ASP 06.042.

Quadre 3.3 Factors explicatius de la durada de la jornada (Regressió lineal)

	COEFICIENTS NO ESTANDARDITZATS		NIVELL DE SIGNIFICACIÓ
	B	ERROR TÍPIC	
Constant	39,78	2,10	0,000
Dona	-5,28	1,67	0,002
Treballa per al sector públic	-5,39	1,52	0,000
Treballa per compte propi	5,40	1,67	0,001
Sustentador principal	3,95	1,93	0,042
R ² corregida = 0,18			

Font: Enquesta ASP 06.042.

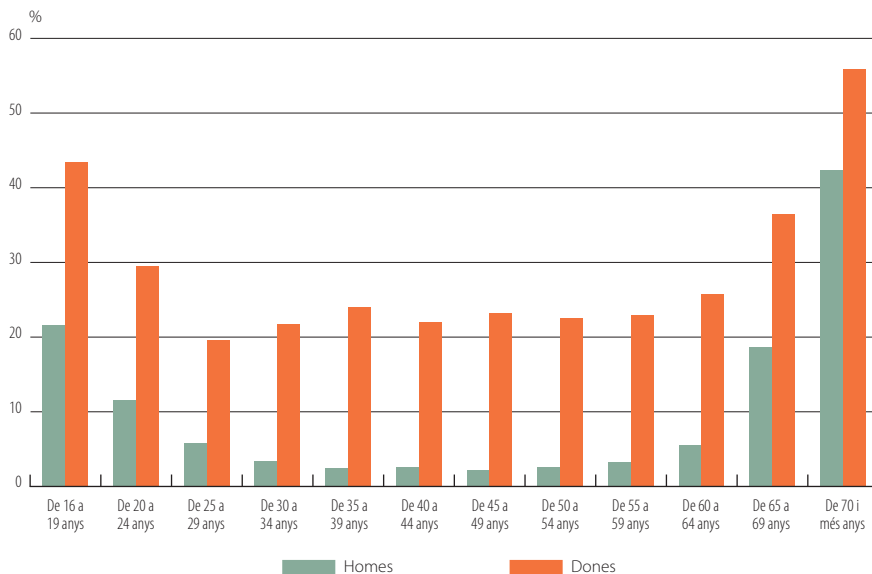
Si veiem aquestes quatre variables actuant en conjunt (quadre 3.3), podem comprovar com el fet de ser dona redueix la jornada en unes 5 hores, treballar per compte propi l'augmenta també en cinc hores, i treballar per al sector públic la redueix en la mateixa quantitat. El fet de ser el sustentador principal de la llar té un efecte propi, ja que afegeix 4 hores de jornada laboral.

Poc ús del temps parcial

D'acord amb la distribució de freqüències de la durada de la jornada dels enquestats, fa la impressió que el treball a temps parcial està molt poc estès. Tot just el 12,5% del total dedica a la feina menys de 30 hores a la setmana, si bé el percentatge augmenta fins al 25% de les dones. Aquestes xifres criden l'atenció, no tant perquè la jornada a temps parcial sigui una figura estesa en el mercat de treball espanyol, que no ho és, sinó perquè se'n podria esperar un cert ús si, efectivament, es produís un trànsit flexible entre l'activitat laboral i la inactivitat.

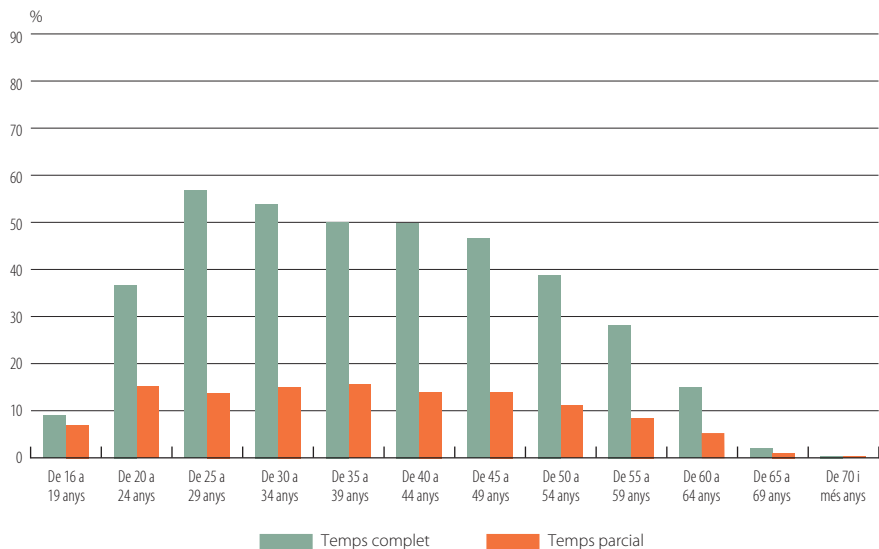
En el gràfic 3.1 s'observa com sí que augmenta el percentatge d'ocupats a temps parcial a partir dels 55 anys, tant en el cas dels homes com, especialment, en el de les dones. Això no obstant, aquest augment no deixa de ser un miratge. En realitat, el que es dona en aquestes edats és una caiguda pronunciada de les taxes d'ocupació. En les dones cauen tant la taxa

Gràfic 3.1 Ocupats a temps parcial en percentatge del total d'ocupats, per sexe i edat. Espanya, 2006

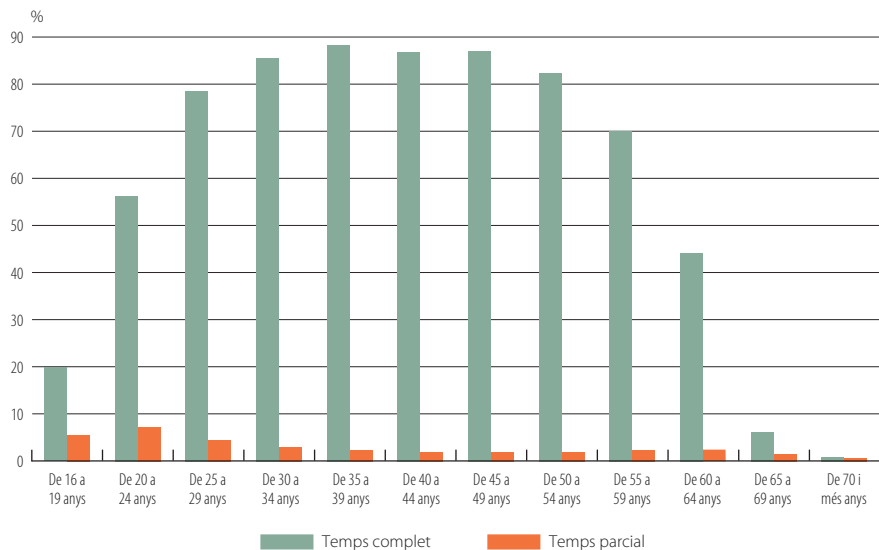
Font: Elaboració pròpia amb dades de l'Enquesta de Població Activa (disponibles a www.ine.es).

Gràfic 3.2 Dones, taxa d'ocupació a temps complet i a temps parcial, per edats. Espanya, 2006

Font: Elaboració pròpia amb dades de l'Enquesta de Població Activa (disponibles a www.ine.es).

Gràfic 3.3 Homes, taxa d'ocupació a temps complet i a temps parcial, per edats. Espanya, 2006

Font: Elaboració pròpia amb dades de l'Enquesta de Població Activa (disponibles a www.ine.es).

d'ocupació a temps complet com la taxa a temps parcial, si bé cau menys la segona; per això augmenta el percentatge d'ocupades a temps parcial (gràfic 3.2). En els homes, per contra, cau la taxa a temps complet, però creix una mica la taxa a temps parcial, si més no entre els 50 i els 64 anys (gràfic 3.3). Això és un indicatiu que, per bé que molt tímidament, és possible que s'utilitzi aquest tipus de jornada com a instrument de flexibilitat en el trànsit a la inactivitat.

Les dades de l'estudi SHARE per a Espanya confirmen una cosa per l'estil (quadre 3.4, web). Els actius a temps parcial eren el 8% dels homes de 50 a 54 anys i el 7% dels de 55 a 59, mentre que són el 16% dels de 60 a 64. Aquest patró de reducció de jornada es dona en alguns països (Suècia, Dinamarca i Holanda), però no és tan evident a la resta. Aquest fet suggereix que no hi ha una pauta comuna a Europa.³

Reduccions passades i futures de jornada

Probablement aquest trànsit flexible es dona sense haver de recórrer necessàriament al treball a temps parcial, sinó, simplement, mitjançant certes reduccions de jornada. Això és el que s'observa una mica en la nostra mostra, però de manera limitada. Dels actuals ocupats, el 15% haurien reduït la seva jornada durant els últims cinc anys (quadre 3.5, web). De tota manera, com a opció pròpia i voluntària de l'entrevistat, aquesta reducció hauria afectat només el 7% dels ocupats, mentre que el 8% restant estarien fent jornades més curtes per necessitats de l'empresa o administració per a la qual treballen. Tot això no impedeix que els ocupats que encara no hagin reduït la seva jornada no ho facin en el futur, tot i que sospitem que no seran gaires els qui ho faran.

D'una banda, sí que s'observa una certa predisposició en bastants ocupats a reduir la seva jornada en el futur. El 20% creuen que la reduiran abans de jubilar-se, percentatge que augmenta fins al 52% dels que ja l'havien reduït voluntàriament en els darrers cinc anys, i baixa fins al 4% dels que la van haver de reduir per necessitats de l'empresa (quadre 3.6, web).

D'altra banda, però, no sembla que augmenti clarament amb l'edat el percentatge dels qui han reduït la seva jornada, sobretot el dels qui ho han fet voluntàriament (quadre 3.5, web). Això suggereix que, a mesura que vagin complint anys, diguem-ne, els qui ara tenen entre 50 i 55 anys i s'assemblin als ocupats de més edat, no necessàriament variaran gaire el seu comportament. De fet, tampoc varia amb l'edat el percentatge dels qui diuen que la reduiran en el futur (quadre 3.6, web).

En realitat, el fet que un treballador flexibilitzi la seva jornada laboral amb vista a la jubilació no depèn només d'ell, sinó dels acords a què pugui arribar amb la seva empresa o de l'imponderable de començar a treballar en una altra empresa i en un lloc de treball amb menys dedicació horària. Per això, no és gens estrany que el percentatge més gran de reducció voluntària en els cinc anys anteriors es doni entre els ocupats per compte propi,

3. Al Regne Unit, sí que sembla que el treball a temps parcial funciona com a mecanisme de flexibilització de la jornada en el cas dels homes, però no pas en el de les dones (Cappellari, Dorsett i Haile, 2005).

el 17%, enfront de l'escàs 5% dels assalariats privats i el mínim 2% dels assalariats públics. També és lògic que el mínim es doni en els assalariats públics, ja que parteixen d'una jornada més reduïda i, generalment, més conciliable amb altres activitats, de lleure o de cura de la família (amb més jornada contínua que en el sector privat, per exemple). Per exemple, segons l'Enquesta de Qualitat de Vida en el Treball (EQVT) del 2004, el 55% dels assalariats del sector privat tenien jornada contínua, enfront del 79% dels assalariats públics, i només el 36% dels ocupats per compte propi.⁴ Cal ressenyar, finalment, que un altre factor que podria afectar la decisió de reduir voluntàriament el temps de feina, com és l'estat de salut, no té una influència clara: la salut subjectiva de l'ocupat no marca diferències significatives, i tampoc ho fa el nombre de problemes de salut (d'una llista de tres) que reconeix tenir l'ocupat (quadre 3.5, web).

Dels pocs que han reduït la seva jornada laboral per qualsevol raó, sabem en quant de temps ho han fet. La mitjana és de 9,5 hores setmanals, però potser és més raonable fixar-se en la mediana de 6 hores, atès que la submostra és molt petita i uns pocs casos de reducció notable poden fer augmentar molt la mitjana.

En definitiva, no sembla que siguin gaires els qui modifiquen de mica en mica el seu compromís horari amb l'activitat laboral, i els pocs que han reduït la seva jornada no ho han fet en gaires hores. Tot això suggereix que la manera més habitual de caminar de l'activitat a la inactivitat és un trànsit brusc pel qual es passa de treballar gairebé quaranta hores a no treballar-ne cap. Més endavant veurem si l'experiència dels actuals jubilats confirma aquesta suposició.

3.1.1.2. Característiques de la feina: esforç físic i autonomia

Probablement passa que les feines que tenen els ocupats no els treuen tantes energies per haver de plantejar-se reduir el temps de treball, o que són prou gratificants per satisfer-los més enllà de la remuneració econòmica. Vegem-ho.

Feina i esforç físic

El 45% estaria molt d'acord o d'acord amb l'afirmació que la seva feina principal requereix molt esforç físic, però només el 19% hi estaria molt d'acord (quadre 3.7, web).

Aquesta opinió varia de manera esperable segons determinades característiques de l'entrevistat, així com amb una variable, en principi, menys previsible (el sexe). És natural que, com més alt sigui el nivell d'estudis de l'entrevistat, menys d'acord s'estigui amb la idea que la seva feina comporta molt esforç físic. Entre els treballadors sense estudis, l'acord s'acosta al 73% i en els universitaris disminueix fins al 15%: els primers tenen, sobretot, feines manuals; els segons, feines de coll blanc, d'oficina. En gran manera, aquesta diferència es deu solapar amb la del tipus d'ocupació: els assalariats públics presenten el grau d'acord més petit, amb un 20%.

4. Elaboració pròpia a partir del fitxer de dades de l'EQVT del 2004 (MTAS, 2004).

També és esperable que aquesta valoració variï amb la salut de l'entrevistat. Mesurada pel nombre de problemes que tenen (d'un conjunt de tres), es distingeixen amb una certa claredat dos grups: els qui diuen dos o tres problemes afirmen que la seva feina comporta molt esforç físic en més grau que la resta (61%/72% vs. 31%/43%, respectivament).

Per acabar, crida l'atenció que les dones ocupades ho afirmen una mica més que els homes: 52% i 41%, respectivament. En això, els ocupats de 50 a 70 anys es distingeixen del conjunt dels ocupats, ja que en aquest conjunt el percentatge de treballadors manuals o de feines que requereixen esforç físic és clarament superior en els homes. Potser es tracta d'una valoració molt subjectiva. Això no obstant, no es pot refusar la hipòtesi que, efectivament, les feines que duen a terme les dones d'aquestes edats són especialment penoses per l'esforç requerit. Si ens fixem, per exemple, en els assalariats, entre les dones tenen una presència clarament superior els «treballadors no especialitzats», que, en el seu cas, són, sobretot, dones que treballen en el servei domèstic, i també l'hi té l'«altre personal no qualificat». La diferència entre homes i dones sembla que és deguda, especialment, al segment d'ocupades de 60 anys o més. Entre aquestes, el percentatge d'acord és del 59%.

Tot això suggereix el següent: una part considerable de les dones que continuen treballant en aquestes edats ho fan en llocs de poca qualificació, no gaire còmodes «físicament», possiblement per complementar els ingressos (baixos?) de marits també amb poca qualificació. No hi hauria gaire de «vocació» en aquestes feines i sí bastant de necessitat.

Autonomia a la feina

Una majoria molt àmplia reconeix tenir força autonomia a la feina: el 77% estaria molt o bastant d'acord amb l'afirmació «tinc molta llibertat per decidir com faig la meva feina» (quadre 3.8, web). Això significaria, en principi, que tenen ocupacions en les quals no es senten gaire controlats, on no es veuen «afeixugats» pels superiors, en el cas que en tinguin. Només el 21% estaria en desacord amb aquesta afirmació.

Pràcticament, l'única variació destacable referent a això és la que depèn del tipus d'ocupació (quadre 3.8, web). El percentatge dels qui estan molt d'acord amb el fet de tenir molta llibertat a la feina és màxim entre els ocupats per compte propi (68%), molt per sobre dels percentatges dels assalariats públics (34%) i privats (29%). Això és raonable: els primers ni tan sols tenen caps o persones amb càrrecs superiors que els puguin controlar una mica; ells mateixos són els seus propis caps, i no perceben que els qui els contracten actuïn en detriment de la seva llibertat de decisió a la feina.

3.1.1.3. Experiència recent de desocupació

Diversos factors poden influir en la baixa propensió a reduir la jornada. Un dels més importants és el decrement que es pugui produir en les bases de cotització a la Seguretat Social, la qual cosa aniria en detriment de la pensió futura. Un altre pot ser la rigidesa de les formes de contractació laboral o de l'oferta de llocs de treball de les empreses. Un tercer factor,

entre d'altres, pot ser la por a la desocupació: mentre es té feina es procuraria maximitzar els ingressos laborals (i les bases de cotització), davant l'eventualitat d'haver de passar una temporada (potser llarga) a l'atur, amb una reducció dels ingressos presents, dels futurs (a través de les cotitzacions) i amb una reducció de la probabilitat de trobar feina després (pel fet de tractar-se de treballadors grans).

No són pas pocs els qui han passat per una experiència recent de desocupació. El 15% diu haver estat desocupat en algun moment en els darrers cinc anys (quadre 3.9, web). En part, probablement es tracta de persones que feia molt temps que no treballaven i, amb la bonança econòmica dels últims dos lustres, deuen haver retornat a la població activa. Però cal imaginar que n'hi ha bastants que són treballadors ocupats que han perdut temporalment la feina i n'han tornat a trobar una altra.

No és de cap manera irrellevant el fet d'haver passat un quant temps desocupat. Tenint en compte un conjunt de variables que poden influir en els ingressos salarials (vegeu més endavant, quadre 4.3), haver passat un temps a l'atur pot arribar a reduir-los en uns 370 euros al mes, una xifra gens menyspreable, sobretot si tenim en compte que el salari mensual mitjà mesurat en la nostra enquesta se situa en uns 1.300 euros. Això suggereix que els assalariats que han passat per un període de desocupació han tornat al món laboral acceptant un salari més baix que el que guanyaven abans de quedar-se sense feina.

Com es podia esperar, el fet de quedar-se sense ocupació no és un risc que afecti totes les categories de treballadors de la mateixa manera (quadre 3.9, web). Els ocupats amb estudis universitaris l'han patit molt poc (7%); els que no tenen estudis (21%) o els que tenen la primària incompleta (32%) l'han patit bastant més. Lògicament, els treballadors públics gairebé no han passat per l'atur (7%) i, per raons diferents, tampoc ho han fet gaire els ocupats per compte propi (8%). Sí que ho han fet, bastant, els assalariats del sector privat: un de cada cinc (22%) ha estat alguna vegada a l'atur durant els darrers cinc anys.

3.1.2. Els aturats

Amb una submostra d'aturats força reduïda (44 enquestats) amb prou feines podem fer algunes afirmacions generals sobre el tipus de feina que tenien abans de perdre-la, de la seva jornada, o del temps que fa que són a l'atur (quadre 3.10, web).

La immensa majoria (89%) dels aturats havien estat assalariats, si bé uns quants havien estat establerts pel seu compte (11%). Dels assalariats, gairebé tots (87%) procedien del sector privat. Són majoria, però exigua (52%, indistingible, de fet, del 45% dels ocupats), els qui estan d'acord que la seva feina anterior requeria molt esforç físic. I també són majoria, potser més àmplia (62%), els qui estan d'acord que en la seva feina anterior tenien molta llibertat per decidir com fer-la. Entre els ocupats, el percentatge és més gran (77%), la qual cosa simplement reflecteix la superior presència de treballadors per compte propi. Tampoc és diferent la jornada laboral que tenien en la seva antiga ocupació de la que vam mesurar per als actuals ocupats. La mitjana per a aquests, com hem vist, és de 40,7 hores setmanals (amb

una mediana de 40 hores). En el cas dels aturats, la mitjana és indistingible, de 40,9 hores (i la mediana és idèntica).

Una proporció alta (41%) no fa gaire temps que és a l'atur (fins a sis mesos), però no són pas pocs els qui fa més de dos anys (22%) o entre un o dos anys (28%) que hi són. D'aquesta manera, la mitjana de permanència en aquesta situació és bastant alta, de 18,9 mesos, malgrat que potser és més convenient (atès el fàcil biaix que poden introduir en una mostra petita un parell de dades fora del que és normal) fixar-se en una mediana de 14 mesos. Aquesta continua sent, en tot cas, bastant alta.

3.1.3. Perspectives de jubilació dels actius

Tot seguit examinarem les perspectives dels actius sobre la seva futura jubilació, la qual cosa ens permetrà, a més, una comparació, encara que sigui a l'engròs, amb les característiques «reals» de la jubilació dels ara retirats.

Edat de jubilació: de la desitjada a la prevista

Si es complissin els seus desitjos tal com els expressen en l'enquesta, els actius es jubilarien amb una mitjana de 60,5 anys, gairebé cinc anys abans de l'edat en què, en principi, s'aconsegueix el màxim de pensió pública (quadre 3.11). No són pas pocs, gairebé un quart (24%), els qui els agradaria jubilar-se fins i tot abans dels 60 anys, i per al 48% l'edat desitjada estaria situada entre els 60 i els 64. Tan sols el 25% estaria disposat a jubilar-se amb més de 64 anys. En realitat, són poquíssims els qui es jubilarien amb més de 65 (el 5%). De tota manera, la majoria no confia que els seus desitjos de jubilació primerenca es compleixin. Preveuen jubilar-se als 63,4 anys de mitjana. En aquest cas, una majoria (52%) creu que es jubilarà amb 65 anys o més, i n'hi ha molt pocs (4%) que creguin que ho faran abans dels 60. De fet, el 44% creu que es jubilarà a l'edat «oficial», els 65 anys.

No hi ha variacions significatives segons les variables independents que hem utilitzat en l'edat desitjada de jubilació ni en la prevista, ni tan sols amb la salut de l'entrevistat, ni amb el tipus de feina segons l'esforç físic que suposa. Aquest fet crida l'atenció, ja que es podria pensar, sobretot considerant les raons per a la jubilació que addueixen els ocupats i els actuals jubilats, que algunes categories de treballadors haurien d'estar «desitjant» una jubilació anterior. Per exemple, les corresponents a treballadors manuals. Aquests tenen una feina més esforçada des del punt de vista físic i, probablement, fa uns quants anys més que treballen que els treballadors «de coll blanc»: entre aquests treballadors abunden més les ocupacions vinculades a un títol universitari, per la qual cosa s'hi accedeix més tard.

El fet que no es donin aquestes diferències pot tenir diverses raons. D'una banda, novament, una raó principal serà determinada per la retallada d'ingressos futurs que implica una jubilació anticipada, la qual cosa afectarà segurament la seva desitjabilitat. Voler jubilar-se després dels 65 anys tindria sentit, suposadament, per a treballadors amb ingressos molt elevats, ja que per a ells la jubilació representa, en termes relatius, una gran caiguda de poder

Quadre 3.11 Actius: edat a la qual tenen previst o desitjarien jubilar-se

(Percentatges verticals)

A quina edat li agradaria jubilar-se?	
Abans dels 55 anys	6,9
De 55 a 59 anys	17,3
De 60 a 64 anys	48,3
Més enllà dels 64 anys	24,6
No sap/No contesta	2,9
Mitjana	60,5
Mediana	60
Moda	60
A quina edat preveu jubilar-se?	
Abans dels 55 anys	0,3
De 55 a 59 anys	3,3
De 60 a 64 anys	34,4
Més enllà dels 64 anys	51,6
No sap/No contesta	10,4
Mitjana	63,4
Mediana	65
Moda	65
<i>N (actius)</i>	364

Font: Enquesta ASP 06.042.

adquisitiu, si bé tampoc és menyspreable la caiguda en els altres nivells. Per als altres, l'alta taxa de reemplaçament de la pensió pública respecte als últims salaris suposa una caiguda relativament baixa d'ingressos, que es veu compensada per un augment màxim del temps de lleure.⁵ El cas italià, amb les seves laxíssimes condicions per assolir el màxim de drets de pensió pública i la baixíssima edat efectiva de jubilació, creiem, reforçaria la importància dels incentius en la definició de desitjos i expectatives de jubilació, i en els comportaments efectius. En el mateix sentit, en els casos en què s'ha reformat l'esquema d'incentius, dificultant la jubilació primerenca, s'ha aconseguit, efectivament, incrementar la taxa d'ocupació de les persones grans i augmentar una mica l'edat de jubilació.⁶

D'altra banda, pot operar una mena de consens moral implícit entre els ocupats, i en les seves famílies. No seria gaire ben vist jubilar-se molt d'hora, abans dels 60 anys, diguem-ne, però seria una ximpleria fer-ho després d'haver acumulat els màxims drets de pensió. Tot i

5. Segons les darreres estimacions de l'OCDE, la mitjana de la taxa neta de reemplaçament per a un home és del 88,3%, bastant per sobre de la mitjana de l'OCDE, amb un 69,1% (OECD, 2005).

6. Són els casos, per exemple, de Finlàndia (Ilmakunnas i Takala, 2005), Holanda (Euwals, van Vuuren i Wolthoff, 2006) o, fins i tot, d'Espanya (OECD, 2003). Sobre la influència dels incentius en la decisió de jubilar-se vegeu també, entre d'altres, Sefton, van de Ven i Weale (2005), i Piekkola i Deschryvere (2005). El cas francès, a Hairault, Langot i Sopraseuth (2006). Sobre els efectes de les reformes recents de la política de pensions a Espanya, vegeu Gutiérrez-Domènech (2006).

que la mitjana per als jubilats actuals se situa al voltant dels 57 anys, cal tenir en compte la presència de molts jubilats per incapacitat permanent (en principi, no desitjada), que fan baixar bastant la mitjana.

Per què es jubilaran

Els entrevistats van respondre amb les seves pròpies paraules la pregunta per les raons de la seva futura jubilació. Les respostes van ser després codificades tal com s'observa en el quadre 3.12. Una raó sobresurt entre totes: el descans, que esmenten un terç (34,5%) dels entrevistats. En una línia semblant se situa el 14% que diu ja haver treballat prou. Properes a aquestes raons hi ha la que «el cos no aguanta» (8%), la feina que es duu a terme és massa pesada (7%) o les de malaltia o mala salut (9%). Totes suggereixen una percepció de la jubilació com la possibilitat d'alliberar-se d'una càrrega feixuga o que s'ha transportat massa temps.

No arriben a un cinquè (18%) els qui diuen que la jubilació els permetrà gaudir de la vida, si bé caldria associar a aquesta raó les que tenen a veure amb activitats pròpies del temps més gran de lleure del qual disposaran, com ara tenir més temps lliure (9%), viatjar (6%), fer esport (1%) o gaudir de la família (5%), la qual cosa per a alguns es converteix en més dedicació a la cura de la seva família (2%). Totes aquestes raons, una mica menys freqüents que les anteriors, remetent a les noves possibilitats que permet la jubilació, més que al fet d'alliberar-se de les càrregues de la feina. Potser caldria incloure en aquest grup aquells que diuen que la jubilació els permetrà tenir més llibertat (8%).

Raons que tenen a veure més amb causes externes serien la d'una política d'empresa que afavoreix la jubilació (3%), la possibilitat d'una crisi empresarial (0,2%) i, sobretot, l'arribada de la que és percebuda com a edat obligatòria (9%).

Les dones presenten una síndrome de raons una mica diferent de la dels homes, i la dels qui tenen més problemes de salut és diferent de la dels entrevistats més sans (quadre 3.12). Les raons que tenen a veure amb la salut són més freqüents entre les dones, les quals, potser, també esmenten més les raons familiars. Entre els homes abunden lleugerament més les raons d'haver treballat prou, la qual cosa encaixaria amb una història laboral més llarga que la de les dones, i amb jornades més àmplies. Els entrevistats amb pitjor salut (tres problemes), naturalment, esmenten més que la resta el fet de jubilar-se per raons de malaltia o mala salut.

A què dedicaran el seu temps durant la jubilació

Les activitats a les quals els entrevistats, segons les seves respostes, dedicaran més temps lliure durant la jubilació figuren en el quadre 3.13. N'hi destaquen algunes. Sembla que la cura física del cos serà important, ja sigui mitjançant passejades (34%), la pràctica d'algun esport (17%) o bé fent exercici (8%). També n'hi ha molts (36%) que es dedicaran a viatjar. La lectura (31%) i altres activitats culturals o de formació, com l'estudi (9%), les activitats

Quadre 3.12 Actius: raons per a la seva futura jubilació, segons sexe i índex de salut (Percentatges verticals)

	TOTAL	SEXE		ÍNDEX DE SALUT (NRE. DE PROBLEMES ESMENTATS)			
		HOME	DONA	TRES	DOS	UN	CAP
Dues raons per jubilar-se							
Ja ha treballat prou	13,8	16,3	9,4	9,6	8,3	11,0	20,5
Per descansar	34,5	36,9	30,4	40,8	42,2	28,1	33,9
El cos no aguanta	8,3	5,9	12,3	7,1	10,8	9,2	6,6
Feina pesada	6,8	6,5	7,3	9,3	2,6	8,6	6,7
Malaltia, mala salut	9,1	5,9	14,5	37,8	6,5	9,2	1,5
Per tenir més llibertat	8,1	9,0	6,5	4,9	8,3	9,2	8,0
Per tenir més tranquil·litat	1,1	1,3	0,7	0,0	0,0	0,8	2,2
Per gaudir de la família	4,9	3,9	6,5	2,3	5,5	7,6	2,9
Per tenir cura de la família	2,1	0,8	4,3	4,7	2,7	0,8	2,1
Per gaudir de la vida	18,2	19,5	16,0	14,6	24,3	17,9	16,2
Per tenir més temps lliure	9,3	8,7	10,1	4,7	10,8	12,8	6,7
Per fer esport	0,6	0,9	0,0	0,0	0,0	0,9	0,8
Per viatjar	5,7	5,7	5,8	0,0	5,4	5,9	7,5
Política d'empresa (conveni, oferta...)	2,8	4,4	0,0	0,0	1,4	5,2	2,3
Crisi empresarial (ERO)	0,2	0,4	0,0	0,0	1,3	0,0	0,0
Edat obligatòria	8,9	9,4	8,0	11,8	6,6	5,1	12,4
Males relacions amb empresa/canvi condicions	0,3	0,0	0,7	0,0	0,0	0,8	0,0
S'ho pot permetre econòmicament	3,7	2,9	5,1	2,3	0,0	6,5	3,7
Altres	2,7	3,4	1,4	4,7	2,8	2,5	2,2
Cap	2,6	2,9	2,2	2,4	2,7	0,8	4,3
<i>N (actius)</i>	364	230	134	41	73	116	134

Font: Enquesta ASP 06.042.

culturals en general (8%), la música (4%), la pintura (2%) o l'escriptura (1%) potser ocuparan una bona part del seu temps de lleure. O possiblement s'omplirà amb *hobbies* (21%). Cal no oblidar, finalment, el fet d'ocupar-se de la família i de la llar, ja sigui dedicant més temps (14%) o atencions (5,5%) a la primera, o bé ocupant-se de les feines de la llar (10%), ni el fet de passar l'estona amb els amics (7%).

Les pantalles de televisió i de l'ordinador no sembla que hagin d'omplir gaire el seu temps lliure. I tampoc les activitats socials de tipus formal (club de jubilats, tasques socials). De fet, com veurem més endavant, si l'experiència dels actuals jubilats prediu d'alguna manera el futur dels actuals ocupats, les expectatives d'aquests es veuran frustrades en bona mesura.

Quadre 3.13 Ocupats: activitats a les quals dedicarà més temps diàriament un cop es jubili, màxim de tres (Percentatges verticals)

	TOTAL	SEXE	
		HOME	DONA
Estar tranquil	4,6	5,2	3,5
Descansar	6,5	6,3	7,0
Caminar, passejar	34,2	35,2	32,5
Fer esport	16,7	19,9	10,5
Fer exercici (gimnàstica, ioga...)	7,9	2,9	17,5
Viatjar	35,7	36,5	34,2
Veure televisió	4,6	7,1	0,0
Ordinador, Internet	2,4	3,2	0,9
<i>Hobbies</i>	21,0	24,2	14,9
Cosir	1,5	0,0	4,4
Pintura	2,2	1,5	3,5
Música	4,3	5,2	2,6
Estudiar	9,2	5,2	16,7
Llegir	31,1	33,2	27,2
Activitats culturals	7,7	6,1	10,5
Feines de la llar	9,7	5,6	17,5
Dedicar més temps a la família	14,2	15,1	12,3
Cura de la família	5,5	3,7	8,8
Club de jubilats	0,3	0,0	0,9
Tasques socials	4,0	3,3	5,3
Gaudir de la natura	8,7	12,4	1,7
Escriure	1,2	1,8	0,0
Anar a comprar	1,2	0,5	2,6
Estar amb els amics, xerrar, alternar	7,4	5,8	10,5
Altres	4,6	5,2	3,5
No contesta	2,2	2,4	1,8
<i>N (ocupats)</i>	320	210	111

Font: Enquesta ASP 06.042.

El sexe de l'entrevistat, el nivell d'estudis i el nivell subjectiu de salut marquen algunes diferències interessants en aquestes activitats. Les dones es prenen més seriosament el fet de fer exercici, estudiar, dur a terme activitats culturals i, com també era esperable, dedicar-se a les feines de la llar. En els homes predominen una mica més els *hobbies* i el gaudi de la natura, però també veure la televisió. El nivell d'estudis es reflecteix, sobretot, en el fet que els més educats pensen que viatjaran més, i dedicaran més temps a activitats culturals o de

SENSE ESTUDIS	NIVELL D'ESTUDIS				SALUT SUBJECTIVA			
	PRIMARIS INCOMPLETS	PRIMARIS COMPLETS	SECUNDARIS	UNIVERSITARIS	MOLT BONA	BONA	PASSABLE	DOLENTA O MOLT DOLENTA
3,4	3,7	5,5	7,0	2,9	2,5	6,5	4,9	0,0
10,5	7,2	9,1	8,8	1,0	10,0	5,9	5,0	3,5
27,7	17,9	41,7	50,2	23,2	35,5	32,6	44,9	14,3
3,6	21,5	13,6	12,3	25,1	23,4	20,1	5,1	3,7
20,7	0,0	6,3	8,6	8,0	3,6	10,3	6,6	10,6
27,3	32,0	31,9	31,0	46,0	38,0	35,6	35,1	32,1
3,2	3,7	6,4	6,7	2,1	3,5	4,6	5,1	7,0
0,0	0,0	1,9	5,1	2,8	3,5	1,9	0,0	6,9
3,4	32,4	22,8	22,4	20,1	22,1	22,2	15,1	25,0
0,0	3,5	1,8	1,7	1,0	0,0	1,9	3,3	0,0
0,0	3,5	1,8	1,8	3,0	3,7	1,9	1,7	0,0
0,0	0,0	2,8	1,8	9,9	4,9	3,9	3,4	7,0
6,7	3,5	3,5	6,8	19,1	8,4	9,7	8,3	10,6
10,3	14,4	24,8	35,7	46,1	35,1	33,4	23,3	21,3
3,5	0,0	4,6	10,2	12,9	9,9	9,0	3,3	0,0
10,1	10,7	11,6	11,9	5,8	9,6	7,0	16,4	10,8
10,3	18,1	18,1	12,0	11,0	12,1	12,9	18,3	18,3
10,3	17,7	3,6	3,5	3,9	3,7	3,8	9,9	10,6
3,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,6	0,0
10,3	0,0	0,0	6,9	6,0	3,7	3,2	3,2	10,6
17,3	11,0	11,8	5,3	4,1	8,8	7,1	13,4	7,4
3,2	0,0	0,0	0,0	3,0	1,1	1,9	0,0	0,0
3,5	0,0	1,8	0,0	1,0	0,0	1,3	1,6	3,5
0,0	7,4	6,3	7,0	11,0	3,7	9,7	8,5	3,7
3,2	18,1	2,7	8,4	1,0	7,1	3,3	3,4	7,3
7,2	3,3	0,9	0,0	3,0	0,0	3,2	1,7	3,5
28	28	109	57	99	80	152	60	27

formació. Finalment, de manera paradoxal, els qui gaudeixen d'una millor salut creuen que faran més esport i passejaran més que els qui la tenen pitjor.

3.2. Els jubilats

En aquesta secció ens ocuparem de l'experiència dels actuals jubilats amb la feina i la jubilació. El seu examen ens serveix per albirar la viabilitat de les transicions previstes en els ocupats, així com per avaluar el realisme de les seves expectatives.

3.2.1. L'antiga ocupació

Compte propi, compte d'altri

Els jubilats de la nostra mostra havien treballat pel seu compte o per compte d'altri en percentatges semblants als dels actuals actius, és a dir, del 21% i el 79% respectivament. Això no obstant, entre els antics assalariats abunden més els del sector privat que en els avui actius (79% vs. 66%).⁷

3.2.1.1. Una jornada en transició?

També hem intentat mesurar fins a quin punt els jubilats havien anat flexibilitzant la seva jornada durant els anys anteriors a la jubilació, per a la qual cosa els hem preguntat sobre l'ús de fórmules de jubilació parcial, la durada de la jornada i la seva evolució en els darrers cinc anys.

Jubilació a temps parcial

Gairebé no hi ha jubilats parcials en la nostra mostra, tot just un 3,5% (quadre 3.14, web), però és possible que l'ús d'aquesta possibilitat sigui una mica més gran, tal com suggereix el fet que siguin el 6% dels jubilats de 55 a 59 anys. És suggeridor (si bé estadísticament feble) que el percentatge més gran de jubilació parcial (16%) es doni en els jubilats d'estatus alt. Si això fos així, encaixaria amb el tipus de treballadors en què se sol pensar quan es plantegen les propostes de flexibilització del trànsit de l'activitat a la inactivitat: els professionals amb una qualificació elevada. Es tractaria de persones que duen a terme feines que impliquen poc esforç físic i l'execució de les quals es veuria menys perjudicada per les xacres de l'edat avançada: professors d'universitat, metges, directors d'empreses, etc. També és significatiu que no hi hagi un sol jubilat parcial entre els jubilats d'estatus baix: no se'ls ofereix aquesta possibilitat (per exemple, perquè no és una figura prevista per als treballadors per compte propi) o, simplement, no la consideren. Els pocs casos (8) de jubilats parcials no ens permeten parlar amb confiança del temps que treballaven al llarg de l'any, però no sembla desenraonat un temps situat entre 4 mesos (la mediana) i 5 (la mitjana).

Llargada de la jornada

La jornada que tenien els jubilats en la seva feina abans de passar a la inactivitat era fins i tot més llarga que la dels actuals ocupats. Malgrat que el record pot fallar, aquesta diferència és coherent amb la tendència a la reducció de jornada que s'ha observat a Espanya durant la major part del segle xx.⁸ La seva mitjana era de 44,5 hores setmanals (40,7 els ocupats), i la seva mediana de 40 (com la dels ocupats). Les variacions són semblants a les que ja s'han vist per als ocupats (quadre 3.15, web).

7. Això suggereix que la sobrerrepresentació dels assalariats públics en la mostra s'ha produït, sobretot, entre els actius, i no tant entre els jubilats.

8. Limitant-nos als últims 25 anys, es pot observar que la jornada mitjana pactada en els convenis col·lectius espanyols va ser de 1.877 hores anuals el 1982, mentre que és de 1.756 hores el 2006 (Ministeri de Treball, diversos anys).

Els homes tenien una jornada més llarga que les dones, amb 46,6 i 39,5 hores de mitjana, respectivament, si bé, en aquest cas, la mediana era la mateixa (40 hores). De tota manera, en la línia del que s'ha dit sobre la reducció de la jornada laboral al segle xx, sembla que l'edat marca dos mons diferents: el dels jubilats de 65 a 70 anys, que diuen haver treballat una mitjana de 49,4 hores (la mediana és de 45), i els d'edat inferior, la mitjana dels quals s'acosta a les 39/40 hores (mediana = 40). Els jubilats amb estudis superiors també semblen haver dedicat menys hores a treballar que la resta (37 vs. 44/49 hores, respectivament), probablement perquè es troben més presents entre els assalariats públics. De fet, també es donen diferències notables segons el tipus d'ocupació. Aparentment, els ocupats per compte propi treballaven moltes més hores a la setmana (56,2 de mitjana) que els assalariats en el sector privat (43,2) i, especialment, que els assalariats públics (39,3).

Poc ús del temps parcial

D'acord amb la distribució de freqüències de la durada de la jornada dels jubilats enquestats, es confirma la impressió que el treball a temps parcial està molt poc estès. I ho estava entre els jubilats encara menys que entre els actuals ocupats. Tot just el 8% del total dedicava a la feina menys de 30 hores a la setmana, i el percentatge tampoc és gaire elevat entre les dones (16%). Evidentment, no sembla que la jornada a temps parcial s'hagi utilitzat àmpliament com a instrument per a un trànsit flexible entre l'activitat laboral i la inactivitat, tot i que, com ja hem vist, tampoc hi ha un patró comú pel que fa al cas als països europeus.

Reducció de jornada en el passat

Com en el cas dels actuals ocupats, potser el poc grau que hi ha de trànsit flexible entre activitat i inactivitat s'ha donat sense necessitat de recórrer al treball a temps parcial, sinó, simplement, mitjançant certes reduccions de jornada. Dels actuals jubilats a temps complet, el 16% haurien reduït la seva jornada en els cinc anys anteriors a la seva jubilació (quadre 3.16, web). De tota manera, com a opció pròpia i voluntària de l'entrevistat, aquesta reducció hauria afectat només el 8%, mentre que el 8% restant hauria treballat jornades més curtes per necessitats de l'empresa.

La relació que té la reducció de jornada amb l'edat suggereix que es fa servir com a mecanisme de flexibilitat, però no necessàriament com s'acostuma a entendre en la bibliografia sobre el tema. Els qui més ho van fer voluntàriament són els jubilats de 65 a 70 anys (11%); els qui menys (0%), els de 50 a 54. Com és lògic, entre els primers abunden els qui esgoten al màxim la vida laboral; entre els segons, els qui no s'han jubilat per voluntat pròpia, sinó que ho han fet, per exemple, per raons de salut o per crisi empresarial. El més probable és que en els jubilats de més edat estiguin sobrerrepresentats els treballadors per compte propi, ja que són aquests els que, com veurem, s'han jubilat més tard. De fet, és així: entre els jubilats de 65 a 70 anys, el 30% van estar ocupats per compte propi, enfront del 6% dels de menys de 60 anys, o el 17% dels de 60 a 64. En realitat, entre els exocupats per compte propi es dona

el percentatge més gran de reducció voluntària de la jornada, un 23%, enfront del 3,5% dels exassalariats. Això tampoc és gens estrany, ja que els primers tenen moltíssima més autonomia per establir les seves condicions de treball i, a més, parteixen de jornades clarament més llargues.

A diferència del que s'ha vist per als ocupats, cal ressenyar, finalment, que l'estat de salut de l'entrevistat sí que sembla haver influït en la decisió de reduir la jornada.⁹ Tant l'estat subjectiu de salut com el nombre de problemes de salut es comporten com es podia esperar: el màxim de reducció voluntària de jornada es va donar entre els qui diuen tenir una salut dolenta o molt dolenta (15%) i entre els qui tenen tres problemes de salut (17%).

Tot això, juntament amb el que s'ha vist més amunt sobre l'evolució de la jornada dels ocupats, suggereix el següent. Els assalariats utilitzen molt poc la reducció de jornada en la seva transició cap a la inactivitat. En gran manera, aquesta reducció depèn més de l'empresa que no pas d'ells mateixos. Els qui fan servir aquest mitjà són els ocupats per compte propi, però creiem que ho fan no tant en la línia de les idees d'una jubilació activa, sinó, més aviat, per una simple raó d'edat (i salut): fa molts anys que treballen, durant moltes hores al dia, força més que els assalariats. No preparen una jubilació activa; comencen a descansar.

En tot cas, sembla que la reducció de jornada ha estat important, de 21,9 hores setmanals,¹⁰ superior a la reducció efectuada pels ocupats i esmentada més amunt (9,5 hores). Novament, els protagonistes d'aquesta reducció tan gran són els jubilats de 65 a 70 anys (30,8 hores).

En definitiva, el panorama que dibuixen aquestes dades és una mica diferent del que feia preveure el comportament dels ocupats. Al final de la vida laboral no són pas pocs els qui han reduït voluntàriament la seva jornada. Això no obstant, és un fenomen que gairebé no afecta els assalariats i té, per contra, com a protagonistes els ocupats per compte propi. Aquests han tingut més facilitat per reduir els seus compromisos de feina, però també han tingut jornades més llargues i, probablement, han reduït el seu temps de treball per raons de salut, més que com a part d'una estratègia de jubilació flexible.

3.2.1.2. Característiques de la feina: esforç físic i autonomia

Les feines que tenien els jubilats són lleugerament diferents de les que tenen els ocupats pel que fa a l'esforç físic que suposen i l'autonomia que permeten al treballador.

9. La influència de la mala salut en la reducció de la jornada s'ha comprovat en altres països europeus (Piekkola i Leijola, 2004).

10. Cal tenir en compte, de tota manera, que la submostra dels qui van reduir jornada i contesten sobre el temps de reducció és bastant petita (29).

Feina i esforç físic

El 53% estaria molt d'acord o d'acord amb l'afirmació que la seva ocupació principal requeria molt esforç físic (enfrent del 45% dels ocupats), i el 31% hi estaria molt d'acord (19% dels ocupats) (quadre 3.17, web).

Aquesta opinió varia, com en el cas dels ocupats, segons algunes característiques de l'entrevistat, incloent-hi el sexe. Com més gran és el nivell d'estudis de l'entrevistat, menys d'acord s'està amb la idea que la seva feina comporta molt esforç físic. Entre els jubilats sense estudis, els quals són, sobretot, treballadors manuals, l'acord s'acosta al 76%; en els universitaris (amb molta més feina d'oficina) disminueix fins al 14%. En gran manera, aquesta diferència se solapa amb la del tipus d'ocupació: els exocupats per compte propi presenten el grau més alt d'acord, amb un 75%. També és lògic que aquesta valoració variï amb la salut de l'entrevistat. Mesurada pel nombre de problemes de salut que tenen, es distingeixen amb una certa claredat dos grups: els qui diuen tenir tres problemes afirmen que la seva feina comporta molt esforç físic en més grau que la resta (78% vs. 48%/54%, respectivament). Per acabar, igual que passava amb els ocupats, crida l'atenció el fet que les dones jubilades ho afirmen una mica més que els homes: 59% i 50%, respectivament. La diferència creix si considerem només els qui estan molt d'acord que la seva feina comportava molt esforç físic: 42,5% vs. 26%.

Autonomia a la feina

Una majoria molt considerable reconeix haver tingut força autonomia a la feina: el 71,5% estaria d'acord amb l'afirmació «tenia molta llibertat per decidir com fer la meua feina» (quadre 3.18, web). Tan sols el 27% estaria molt en desacord amb aquesta afirmació.

Pràcticament, l'única variació destacable referent a això és la que depèn del tipus d'ocupació. El percentatge dels qui diuen estar molt d'acord amb el fet de tenir molta llibertat a la feina és màxim entre els exocupats per compte propi (62%), molt per sobre dels percentatges dels assalariats públics (18%) i privats (33%).

3.2.1.3. Experiència recent de desocupació

No són pas pocs els jubilats que han passat per una experiència recent de desocupació. El 18% diuen haver estat desocupats en algun moment al llarg dels cinc anys anteriors a la seva jubilació (quadre 3.19, web).

Com en el cas dels ocupats, no és gens irrellevant el fet d'haver passat un quant temps desocupat. Considerant diferents variables que poden influir en la quantia de la pensió pública que es rep (quadre 3.20, web), haver passat un temps a l'atur pot arribar a reduir-la en uns 290 euros al mes, una xifra gens menyspreable, sobretot si tenim en compte que la pensió pública mensual mitjana mesurada en la nostra enquesta se situa en uns 900 euros.

Les nostres dades suggereixen, també, que quedar-se a l'atur pot portar els treballadors a jubilar-se abans del que havien previst, davant la perspectiva de no trobar feina amb facilitat. Mitjançant l'enquesta coneixem l'edat a la qual es va jubilar l'enquestat, així com l'edat a la qual li hauria agradat jubilar-se. Podem construir una nova variable «edat desitjada-edat efectiva» restant la primera de la segona. El factor que més influeix en el fet que el valor d'aquesta variable augmenti (és a dir, es doni una jubilació més primerenca del que es desitja), com veurem, és haver tingut problemes de salut que han aconsellat deixar de treballar abans de l'edat habitual. Controlant si s'esmenten raons lligades a la salut per explicar la jubilació, el fet d'haver estat desocupat augmenta notablement l'hiat entre l'edat desitjada i l'efectiva en uns 4 anys (quadre 3.21, web). Tot això apunta probablement a un mercat de treball poc flexible, en el qual la reentrada en l'ocupació a edats avançades és tan difícil que força molts treballadors sense feina a optar per la jubilació.

La durada mitjana del temps de desocupació en aquests anys reforça la rellevància per al nivell de la pensió i l'edat de jubilació. Gairebé 20 mesos són molts mesos a aquestes edats; també ho són 12 mesos (la mediana).

Com vam veure en el cas dels ocupats, quedar-se a l'atur no és un risc que afecti totes les categories de treballadors de la mateixa manera (quadre 3.19, web). Aquesta vegada no s'observa una relació tan clara amb el nivell d'estudis. Sí que s'observa amb el tipus d'ocupació: ni els treballadors públics ni els ocupats per compte propi han passat sovint per aquest tràngol (tots dos, un 8%), però sí que ho han fet, i molt, els assalariats privats: gairebé un quart (23%) van ser a l'atur en els cinc anys anteriors a la seva jubilació. En aquest cas, a diferència dels ocupats, els problemes de salut no estan associats amb aquesta variable.

3.2.2. La jubilació

Tipus de jubilació

Com hem pogut veure, gairebé tots els enquestats jubilats o retirats tenen la jubilació plena (el 96,5%), si bé n'hi ha uns quants que s'han jubilat parcialment. Dels que estan retirats plenament, una majoria àmplia (73%) rep una pensió de jubilació, mentre que un quart (26%) afirma que la rep d'incapacitat permanent (quadre 3.22). Probablement, aquest segon grup no és tan gran, tenint en compte el canvi de denominació d'una bona part de les pensions per invalidesa. Des de la reforma de la Llei General de la Seguretat Social el 1997, quan el beneficiari d'una pensió per incapacitat permanent compleix els 65 anys, la seva pensió passa a anomenar-se «de jubilació», sense cap canvi en les prestacions.

Com és lògic, el percentatge dels qui reben una pensió per invalidesa augmenta moltíssim a mesura que disminueix l'edat (són el 76% dels qui tenen entre 50 i 54 anys, i el 37% dels qui en tenen entre 55 i 59). De la mateixa manera, el percentatge és màxim entre els qui es van jubilar aviat, abans dels 50 anys (el 87%). I, evidentment, també és alt entre els qui diuen tenir una salut dolenta o molt dolenta (el 57%).

Quadre 3.22 Jubilats a temps complet: tipus de pensió que reben

(Percentatges horitzontals)

	JUBILACIÓ	INCAPACITAT PERMANENT	UN ALTRE	N
Total	73,0	25,6	1,4	219
Edat				
50 a 54	17,7	76,4	6,0	18
55 a 59	63,3	36,7	0,0	32
60 a 64	67,6	30,8	1,6	61
65 a 70	88,2	10,9	0,9	108
Estatus socioeconòmic				
Alt i mitjà-alt	78,0	22,0	0,0	42
Mitjà	79,1	19,7	1,2	93
Mitjà-baix i baix	63,6	34,1	2,3	84
Edat de jubilació				
Fins als 49	13,3	86,7	0,0	24
50 a 54	53,6	41,3	5,1	40
55 a 59	67,8	32,2	0,0	34
60 a 64	89,9	8,7	1,4	69
65 i més	96,2	3,8	0,0	51
Salut subjectiva				
Molt bona	100,0	0,0	0,0	39
Bona	80,9	16,9	2,3	85
Passable	65,1	34,9	0,0	56
Dolenta o molt dolenta	40,7	56,6	2,7	40

Font: Enquesta ASP 06.042.

Edat efectiva i edat desitjada de jubilació

L'edat mitjana de jubilació dels enquestats va ser de 57,7 anys, i la mediana de 60, totes dues bastant per sota dels 65 anys (quadre 3.23). No són pas pocs els qui es jubilen abans dels 54 anys (el 29%), escassament menys que els qui es jubilen després d'haver fet ja els 65 (32%).

Espanya ocupa un lloc entre mitjà i baix en el rànquing dels països coberts per l'estudi SHARE pel que respecta a l'edat de jubilació. Considerant només les pensions de jubilació pel procediment «normal» (no pas les prejubilacions ni les pensions d'invalidesa), la mitjana dels homes espanyols seria de 60,6 anys, superior a la d'Àustria (58,6) i Itàlia (58,7), però allunyada de Dinamarca (66,5) o Suècia (64,3) (quadre 3.24).

En principi, el factor que marca les diferències principals en l'edat de jubilació és la salut. Els qui diuen tenir-la dolenta o molt dolenta es van jubilar, de mitjana, als 52,5 anys, entre

Quadre 3.23 Jubilats: edat de jubilació

(Percentatges horitzontals)

	ABANS DELS 50 ANYS	DELS 50 ALS 54 ANYS	DELS 55 ALS 59 ANYS	DELS 60 ALS 64 ANYS	MÉS ENLLÀ DELS 64 ANYS	MITJANA	MEDIANA	N
Total	10,9	17,7	16,5	32,3	22,6	57,7	60	227
Tipus d'ocupació								
Compte propi	12,5	4,2	6,3	31,3	45,8	60,1	64	47
Assalariat sector privat	10,6	20,57	19,9	31,9	17,0	56,9	59	141
Assalariat públic	7,9	21,1	15,8	39,5	13,2	57,5	60	38
Tipus de pensió								
Jubilació	2,0	13,5	14,6	39,1	30,8	60,3	61	160
Invalidesa permanent/un altre	34,5	31,6	18,7	11,9	3,3	50,9	52	59
Salut subjectiva								
Molt bona	5,0	13,1	12,1	38,3	31,4	59,8	61	41
Bona	4,7	13,5	16,7	43,3	21,7	59,4	60	90
Passable	9,2	25,8	22,4	19,5	23,1	57,0	57	56
Dolenta o molt dolenta	32,4	20,7	12,4	19,7	14,8	52,5	54	41
Índex de salut (nre. de problemes esmentats)								
Tres	30,6	26,6	12,7	8,8	21,3	51,5	52	23
Dos	16,0	17,4	17,6	30,0	19,0	56,5	59	52
Un	6,0	19,0	19,7	37,6	17,7	58,4	60	83
Cap	6,1	13,4	13,1	35,7	31,7	59,7	61	68

Font: Enquesta ASP 06.042.

Quadre 3.24 Homes jubilats de diversos països europeus: edat a la qual van rebre una pensió de jubilació per primera vegada

	PENSIÓ DE JUBILACIÓ «NORMAL»	PREJUBILACIÓ
Suècia	64,3	52,2
Dinamarca	66,5	59,6
Alemanya	61,7	57,8
Holanda	64,8	n.d.
França	60,0	n.d.
Suïssa	64,7	n.d.
Àustria	58,6	54,3
Itàlia	58,7	n.d.
<i>Espanya</i>	<i>60,6</i>	<i>55,0</i>
Grècia	60,3	53,8

Font: SHARE (Börsch-Supan, coord., 2005: taula 5A.10).

5 i 7 anys abans que la resta dels grups segons la salut subjectiva (quadre 3.23). No cal dir que el mínim es dona entre els qui tenen una pensió d'invalidesa, amb 50,9 anys, molt per sota dels qui la tenen de jubilació (60,3 anys). D'altra banda, els qui tenien una ocupació per compte propi es van jubilar amb més edat (60,1 anys) que els assalariats (57,0 anys). La resta de variables que hem considerat no produeixen efectes ressenyables.

Si observem l'efecte conjunt de les tres esmentades (quadre 3.25, web), es comprova que el fet de tenir una pensió d'invalidesa resta uns 8,6 anys a l'edat de jubilació, i tenir una salut dolenta o molt dolenta té un efecte propi, ja que hi resta, a més, uns 3 anys. El fet d'haver treballat per compte propi hi afegeix 3 anys. Amb aquesta senzilla equació de regressió podríem dir que un assalariat sense mala salut, que no hagi hagut de retirar-se per incapacitat, tendiria a jubilar-se als 60 anys (el valor de la constant és 59,8), cinc anys abans, de tota manera, que els 65 previstos com a «normals».

Una prova que jubilar-se massa aviat és una cosa que està, en bona mesura, condicionada per circumstàncies de salut és que, preguntats per l'edat a la qual haurien volgut jubilar-se, els enquestats reflecteixen una mitjana de 60,8 anys (3 anys més que la mitjana d'edat a la qual es van jubilar), i una mediana de 62 (quadre 3.26). Les freqüències de resposta es concentren molt més que amb l'edat efectiva de jubilació: el 80% hauria volgut jubilar-se amb 60 anys o més.

Les diferències notables que hem vist en l'edat de jubilació es redueixen moltíssim o desapareixen respecte a l'edat desitjada. Ara, els qui tenen una pensió d'invalidesa no es distingeixen dels qui la tenen de jubilació (61,5 vs. 60,6 anys), i tampoc els qui tenen pitjor salut de la resta (61 vs. 60/61 de la resta). Els antics treballadors per compte propi, però, prefereixen una edat una mica més gran que els assalariats (62,6 vs. 60,3). Sembla, per tant, com si es donés una mena de consens en els «desitjos» de jubilació: millor després dels 60 anys que abans, però no gaire després dels 60. Una cosa semblant és el que observem en el cas dels ocupats (vegeu més amunt).

Raons de la jubilació

Les raons principals que ofereixen els enquestats per a la seva jubilació confirmen el panorama anterior, amb matisos (quadre 3.27). El 36% esmenta algun tipus de motiu relacionat amb malalties o mala salut. Criden l'atenció, també, els percentatges que esmenten induccions o causes, en gran manera, externes a l'individu: el 14% diu que s'ha jubilat en arribar l'edat obligatòria (se suposa que els 65 anys), el 14% esmenta raons relacionades amb crisis a l'empresa o expedients de regulació d'ocupació, i el 10,5% refereix raons de política d'empresa, com el conveni col·lectiu o ofertes de jubilació anticipada. Un tercer grup de raons, menys esmentades, es podrien englobar amb l'etiqueta de «cansament»: haver treballat prou (6%), per descansar (12%), feina pesada (3%), entre d'altres. Les raons menys esmentades serien les que impliquen una actitud activa davant la jubilació, les que impliquen una percepció d'aquesta com a possibilitat de fer

Quadre 3.26 Jubilats: edat a la qual els hauria agradat jubilar-se

(Percentatges horitzontals)

	ABANS DELS 50 ANYS	DELS 50 ALS 54 ANYS	DELS 55 ALS 59 ANYS	DELS 60 ALS 64 ANYS	MÉS ENLLÀ DELS 64 ANYS	NO SAP/ NO CONTESTA	MITJANA	MEDIANA	N
Total	2,7	7,5	9,0	34,3	42,1	4,4	60,8	62	227
Tipus d'ocupació									
Compte propi	0,0	2,1	8,3	31,3	52,1	6,3	62,6	65	47
Assalariat sector privat	3,6	8,5	7,8	35,5	40,4	4,3	60,5	62	141
Assalariat públic	2,6	10,5	13,2	34,2	36,8	2,6	59,6	60	38
Edat de jubilació									
Fins als 49	8,1	4,2	12,9	17,3	53,6	3,9	60,9	65	25
50 a 54	5,4	22,9	0,0	26,3	42,8	2,6	58,4	60	40
55 a 59	2,7	2,6	27,3	18,8	45,9	2,6	60,4	60	37
60 a 64	1,3	1,3	2,7	58,6	32,0	4,1	61,7	61	73
65 i més	0,0	9,5	9,6	25,3	47,7	7,9	61,8	65	51
Tipus de pensió									
Jubilació	2,6	8,7	9,5	37,2	38,9	3,2	60,6	60	160
Invalidesa permanent/un altre	3,5	5,4	6,9	21,2	54,7	8,4	61,5	65	59
Salut subjectiva									
Molt bona	4,9	7,4	4,9	46,5	31,3	5,0	60,9	60	41
Bona	1,1	6,6	13,5	38,3	37,2	3,4	60,9	61	90
Passable	3,7	7,2	9,4	27,2	47,1	5,4	60,4	61	56
Dolenta o molt dolenta	2,7	10,2	2,5	23,1	56,8	4,7	61,0	65	41
Índex de salut (nre. de problemes esmentats)									
Tres	0,0	9,1	4,4	17,4	56,3	12,8	62,1	65	23
Dos	0,0	5,7	13,6	39,1	39,7	2,0	61,2	60	52
Un	2,5	8,5	7,5	33,3	43,4	4,8	60,7	62	83
Cap	5,9	7,2	8,8	37,6	37,5	3,0	60,3	61	68

Font: Enquesta ASP 06.042.

més coses o coses noves. Entre aquestes, només reben esments significatius el propòsit de tenir cura de la família (6%) o el de gaudir de la vida (3,5%). Aquest conjunt de raons és molt diferent del que ofereixen els actuals ocupats amb vista a la seva jubilació futura (vegeu més amunt, quadre 3.12).

Les raons que presenten una variació significativa i substantiva segons les categories que utilitzem són les relacionades amb la mala salut o la malaltia. El seu esment puja en les categories socials que, com veurem més endavant, estan més associades a un estat de mala salut. Les dones les esmenten més que els homes (45,5% vs. 32%) (quadre 3.28, web). L'esment disminueix amb l'estatus socioeconòmic, i amb el nivell d'estudis. A mesura que augmenta l'edat del jubilat, s'esmenten menys: les jubilacions més primerenques en la nostra mostra

Quadre 3.27 Jubilats: dues raons principals per jubilar-se

(Percentatges verticals)

Ja ha treballat prou	5,6
Per descansar	11,7
El cos no aguanta	0,9
Feina pesada	3,2
Malaltia, mala salut	36,3
Per tenir més llibertat	0,9
Per tenir més tranquil·litat	0,5
Per gaudir de la família	1,8
Per tenir cura de la família	5,8
Per gaudir de la vida	3,5
Per tenir més temps lliure	0,4
Per fer esport	0,0
Per viatjar	0,9
Política d'empresa (conveni, oferta...)	10,5
Crisi empresarial (ERO)	14,1
Edat obligatòria	13,8
Males relacions amb empresa/canvi condicions	3,1
S'ho pot permetre econòmicament	3,5
Altres	3,5
Cap	0,4
N	227

Font: Enquesta ASP 06.042.

són, més aviat, per invalidesa. De fet, les diferències màximes vénen marcades pel fet de rebre una pensió de jubilació (16%) o una d'invalidesa (92%), i l'edat de jubilació (del 13,5% dels qui s'han jubilat als 65 anys o més fins al 92% dels qui s'han jubilat abans dels 50). Lògicament, la salut subjectiva de l'entrevistat també hi influeix: cap dels jubilats que diuen tenir molt bona salut esmenten aquest tipus de raons; això no obstant, les esmenten el 77% dels que diuen tenir una salut dolenta o molt dolenta.

Vist l'efecte conjunt d'aquestes variables (menys la del tipus de pensió, ja que, gairebé per definició, el 100% dels qui la tenen d'invalidesa tendiran a esmentar raons de salut), s'observa una dada interessant (quadre 3.29). No ja que tenir entre 50 a 54 anys afegeix 42 punts percentuals d'esment, o que tenir-ne de 55 a 59 n'afegeix 24; ni tan sols que el fet de tenir una salut dolenta o molt dolenta afegeix uns altres 40 punts. El més rellevant és que, fins i tot controlant la salut i l'edat del jubilat (que és un reflex de la seva edat de jubilació), hi continua influint l'estatus socioeconòmic: tenir estatus baix o mitjà baix afegeix 17 punts d'esment. És un primer exemple de la relació entre estatus socioeconòmic (o classe social) i salut, en la qual insistirem en el capítol V.

Quadre 3.29 Jubilats: factors que influeixen en l'esment de raons lligades a la mala salut o la malaltia com a causa de jubilació (Regressió lineal)

	COEFICIENTS NO ESTANDARDITZATS		NIVELL DE SIGNIFICACIÓ
	B	ERROR TÍPIC	
Constant	0,19	0,04	0,000
Té salut dolenta o molt dolenta	0,40	0,08	0,000
Edat de 50 a 54 anys	0,42	0,11	0,000
Edat de 55 a 59 anys	0,24	0,08	0,004
Estatus baix o mitjà-baix	0,17	0,06	0,004
R ² corregida = 0,21			

Font: Enquesta ASP 06.042.

Les diferències per edats que s'observen en l'esment de problemes de salut com a raó de la jubilació són semblants en la majoria de països europeus de l'estudi SHARE (quadre 3.30, web). Si ens fixem, per exemple, en els homes de 55 anys o més, s'observa un màxim d'esment dels problemes de salut en la franja de 55 a 59 anys en bastants països, entre els quals Espanya, amb algunes excepcions significatives. Les principals, les representen Itàlia i França, ja que el màxim d'esment en aquesta edat el rep el motiu de complir els requisits per rebre una pensió (71% i 69%, respectivament). El cas italià és una mica més rellevant, ja que en aquestes edats, com hem vist més amunt, hi ha fins a un 51% d'homes jubilats; per contra, a França «només» n'hi ha un 22%, un percentatge considerable, en tot cas. L'esment de problemes de salut baixa molt en el tram de 60 a 64 anys, i és mínim en el de 65 anys o més.

Amb tot, per a una majoria àmplia (65%) dels jubilats, la jubilació ha constituït, sobretot, un descans, si bé cal no oblidar el 23% que la veuen, principalment, com una preocupació (quadre 3.31). La raó principal de la preocupació ha de ser la mala salut: el percentatge de «preocupats» assoleix màxims entre els qui diuen tenir-la dolenta o molt dolenta (52,5%) i els qui tenen pensió d'invalidesa (50%).

Activitats per a les quals es té més temps amb la jubilació

En el quadre 3.32 es recullen les activitats a les quals els entrevistats afirmen dedicar més temps que abans de la jubilació. Entre aquestes destaquen, com en les expectatives dels actuals ocupats, les que tenen a veure amb l'activitat física moderada, sobretot caminar o passejar (ho esmenta el 49%), fer exercici (11%) o fer esport (5%). Això no obstant, una activitat molt esmentada pels ocupats, viatjar, amb prou feines la refereixen els jubilats (7%), malgrat els nombrosos programes de viatges per a jubilats subvencionats per administracions públiques de diferent nivell.

Quadre 3.31 Jubilats: des que va deixar de treballar, la seva jubilació ha estat, sobretot, un descans o, principalment, un motiu de preocupació?

	DESCANS	MOTIU DE PREOCUPACIÓ	NI L'UNA NI L'ALTRA	TOTES DUES COSES	N
Total	64,8	23,1	7,2	4,9	227
Edat de jubilació					
Fins als 49	25,0	58,0	8,5	8,5	25
50 a 54	51,1	35,6	8,1	5,3	40
55 a 59	73,0	16,2	8,0	2,8	37
60 a 64	69,0	17,6	8,1	5,3	73
65 i més	82,7	9,5	3,9	3,9	51
Tipus de pensió					
Jubilació	74,3	13,8	8,2	3,7	160
Invalidesa permanent/un altre	36,1	49,6	5,4	8,9	59
Salut subjectiva					
Molt bona	78,0	9,7	9,9	2,4	41
Bona	74,3	13,3	5,6	6,8	90
Passable	61,6	27,3	9,2	1,9	56
Dolenta o molt dolenta	34,9	52,5	5,0	7,6	41

Font: Enquesta ASP 06.042.

La lectura (19%) i altres activitats culturals o de formació, com l'estudi (4%), les activitats culturals en general (5%), la música (3%), la pintura (4%) o l'escriptura (1%) no són tan esmentades com en el cas dels ocupats. Sí que ho són els *hobbies* en general (24%). Sembla que el fet d'ocupar-se de la família i de la llar rep més esments, no tant pel temps més gran que es dedica a la primera (10,5%) com per les atencions que se li presten (13%) i, molt clarament, per la superior dedicació a les feines de la llar (22%). Si en el cas dels actuals ocupats no semblava que les pantalles de televisió i d'ordinador havien d'omplir gaire el seu temps lliure, en els jubilats això no està tan evident: el 12% dedica més temps a veure la televisió i el 6% a navegar per Internet. Això sí, les activitats socials de tipus formal, com en els ocupats, ocupen un lloc relativament marginal. El sexe de l'entrevistat, el nivell d'estudis i el nivell subjectiu de salut marquen, novament, algunes diferències interessants en aquestes activitats (quadre 3.32), semblants a les que ja s'han vist per als ocupats.

3.3. Les mestresses de casa

En l'enquesta també vam voler disposar d'alguna informació específica sobre un grup de persones, de dones, al qual se sol parar menys atenció en els estudis sobre l'activitat i la inactivitat. Ens referim a les mestresses de casa, és a dir, a les persones que tenen com a ocupació exclusiva la cura de la llar i la família.¹¹

11. Dels 217 casos que es dediquen a les feines de la llar, només un és el d'un home.

Quadre 3.32 Jubilats: activitats a les quals dedica més temps després de la jubilació

(Percentatges verticals)

Amb la jubilació potser ha tingut més temps per a certes activitats. A més de les activitats bàsiques, com són menjar, dormir o la neteja personal, digui'm, si us plau, les tres activitats a les quals dedica més temps un dia de cada dia

	TOTAL	SEXE	
		HOME	DONA
Estar tranquil	0,5	0,0	1,5
Descansar	2,7	3,2	1,5
Caminar, passejar	49,2	54,1	37,8
Fer esport	4,8	5,5	3,1
Fer exercici (gimnàstica, ioga...)	10,7	6,9	19,8
Viatjar	7,1	7,5	6,1
Veure TV	11,8	14,9	4,5
Ordinador, Internet	5,8	7,0	3,0
<i>Hobbies</i>	23,9	25,0	21,2
Cosir	6,3	0,7	19,7
Pintura	4,1	2,0	9,1
Música	2,7	3,2	1,5
Estudiar	3,6	1,9	7,6
Llegir	19,2	21,0	15,1
Activitats culturals	4,9	4,4	6,0
Feines de la llar	21,7	20,0	25,7
Dedicar més temps a la família	10,5	9,8	12,2
Cura de la família	13,2	11,1	18,2
Club de jubilats	1,8	2,5	0,0
Tasques socials	4,5	3,8	6,0
Gaudir de la natura	5,2	7,4	0,0
Escriure	0,9	1,2	0,0
Anar a comprar	3,6	3,8	3,0
Estar amb els amics, xerrar, alternar	7,0	8,6	3,0
Altres	3,6	3,8	3,0
No contesta	1,8	1,3	3,0
N	227	159	68

Font: Enquesta ASP 06.042.

Quantes n'hi ha

Com era d'esperar, tractant-se d'Espanya, no són pas poques en el grup d'edat de 50 a 70 anys, el 27% del total, o, per dir-ho d'una altra manera, el 52% de totes les dones.

SENSE ESTUDIS	NIVELL D'ESTUDIS				SALUT SUBJECTIVA			
	PRIMARIS INCOMPLETS	PRIMARIS COMPLETS	SECUNDARIS	UNIVERSITARIS	MOLT BONA	BONA	PASSABLE	DOLENTA O MOLT DOLENTA
2,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,8	0,0
6,7	0,0	3,9	0,0	0,0	0,0	2,2	5,5	2,7
62,2	52,0	49,9	38,1	39,0	44,0	50,5	52,5	47,2
0,0	2,7	3,8	13,2	4,2	4,9	9,9	0,0	0,0
2,3	8,3	11,5	16,3	17,4	9,9	9,9	12,9	10,2
10,8	8,1	3,8	7,1	8,9	12,4	6,6	5,5	4,9
17,5	11,3	15,3	4,3	4,2	7,1	9,7	14,5	17,4
0,0	2,7	6,6	7,1	17,1	14,9	3,4	0,0	10,2
26,3	29,7	17,7	30,5	17,7	21,9	31,7	15,8	19,6
11,5	2,8	5,3	6,8	4,5	7,5	4,6	5,5	10,2
0,0	5,8	3,8	4,6	9,2	7,5	4,7	0,0	4,9
0,0	0,0	5,2	4,5	0,0	7,5	3,4	0,0	0,0
2,3	2,8	3,8	2,3	8,9	0,0	6,8	0,0	5,1
22,0	13,9	10,1	24,4	43,4	26,6	21,9	14,4	12,4
0,0	2,8	3,8	9,0	13,1	9,6	3,4	7,5	0,0
29,1	25,2	24,5	9,0	17,4	12,2	22,3	27,3	22,5
6,5	8,0	10,3	13,5	17,4	16,8	14,5	5,5	2,4
13,2	11,3	11,7	13,2	21,6	14,6	15,2	7,4	15,4
4,3	2,7	1,4	0,0	0,0	0,0	0,0	5,2	2,7
0,0	5,8	4,0	8,6	4,5	9,9	3,4	3,8	2,4
4,3	5,9	6,2	6,5	0,0	4,7	6,4	3,7	5,0
2,2	0,0	0,0	0,0	4,2	0,0	2,2	0,0	0,0
2,2	5,5	2,7	4,6	4,2	2,4	3,2	3,8	5,2
4,3	10,8	9,0	2,2	8,4	7,4	7,6	10,7	0,0
4,5	3,0	2,6	6,6	0,0	2,4	5,6	1,8	2,7
2,3	3,0	2,6	0,0	0,0	0,0	0,0	3,8	4,9
45	36	78	45	23	41	90	56	41

De tota manera, el percentatge de mestresses de casa sobre el total de dones varia força amb algunes de les variables que considerem (quadre 3.33). Augmenta amb l'edat, fins al 64% de les dones que tenen més de 64 anys. A grans trets, disminueix en augmentar l'estatus so-

Quadre 3.33 Mestresses de casa segons edat, nivell d'estudis, estatus socioeconòmic i salut subjectiva (Percentatges horitzontals)

	PERCENTATGE	N (DONES)
Total	51,6	417
Edat		
50 a 54	37,7	106
55 a 59	50,8	122
60 a 64	54,8	93
65 a 70	63,9	97
Nivell d'estudis		
Sense estudis	57,1	77
Primaris incomplets	68,4	76
Primaris complets	57,0	165
Secundaris	38,8	49
Superiors	13,7	51
Estatus socioeconòmic		
Alt	20,6	34
Mitjà-alt	28,6	49
Mitjà	50,0	158
Mitjà-baix	69,1	123
Baix	56,6	53
Salut subjectiva		
Molt bona	35,6	73
Bona	51,0	143
Passable	55,6	108
Dolenta o molt dolenta	61,3	93

Font: Enquesta ASP 06.042.

cioeconòmic de la llar, amb un mínim del 21% per a l'estatus alt i màxims en els estatus més baixos (69%/57%), i igualment disminueix en augmentar el nivell d'estudis, amb un mínim del 14% en el nivell universitari i màxims en els nivells més baixos (68%/57%). Així mateix, la categoria de «mestressa de casa» es relaciona amb el nivell de salut, i es diferencien dos grups: les que tenen una salut «molt bona», amb un mínim d'esments (36%), i la resta (entre el 51% i el 61%).

Vista l'acció conjunta d'aquestes variables en un model molt senzill de regressió per explicar que una dona sigui mestressa de casa o no, tan sols es mantenen les variables d'estudis i estatus (quadre 3.34, web). El fet de tenir estudis secundaris resta 17 punts de «ser mestressa de casa»; tenir-los superiors en resta molts més, 39. Fins i tot tenint en compte el nivell d'estudis, si la dona pertany a una família d'estatus baix o mitjà-baix, la seva probabilitat

de ser mestressa de casa augmenta en 14 punts.¹² D'aquesta manera, una dona amb estudis inferiors als secundaris i d'estatus baix o mitjà-baix tindria una probabilitat de dedicar-se a les feines de la llar del 67%. Si es tracta d'una dona amb estudis superiors i estatus de mitjà a alt, la seva probabilitat és molt baixa, del 14%.

L'experiència laboral en el passat

No totes les mestresses de casa han estat inactives durant tota la seva vida. De fet, prop de la meitat (el 52%) ha tingut una feina remunerada. Tot i que sembla una característica comuna al grup de dones que analitzem, varia una mica segons un parell de categories de les que hem fet servir (quadre 3.35, web). El percentatge pot ser més gran en les mestresses de casa amb més estudis, i és menor en les de més edat, per exemple.

En tot cas, l'experiència laboral de les mestresses de casa és bastant llunyana en el temps. Gairebé la meitat (44%) va deixar de treballar abans dels 30 anys i només una cinquena part (19%) ho ha fet després dels 50 (quadre 3.36, web). La mitjana d'edat a la qual es va deixar de treballar se situa en els 34,4 anys. Recordem que la mitjana d'edat de les mestresses de casa és de 60,2 anys.

La major part d'aquestes mestresses de casa van deixar de treballar, segons declaren, per tenir cura de la seva família (el 52%), però no són pas poques (20%) les que addueixen problemes de salut.

Activitats que ocupen el temps d'una mestressa de casa un dia de cada dia

També vam voler saber en quines activitats acostumen a ocupar el seu temps les mestresses de casa de 50 a 70 anys.¹³ Òbviament, un percentatge alt (40%) esmenta les feines de la llar com una de les tres activitats a les quals dedica més temps un dia de cada dia (quadre 3.37). A això caldria afegir-hi els esments a la cura de la família (27,5%) i a dedicar temps a aquesta (5%).

A banda d'això, en la resta d'activitats es produeix una certa coincidència amb el que fan els jubilats. Les mestresses de casa esmenten bastant l'activitat física moderada: el 38,5% caminen o passegen, el 15% fa exercici i el 5% fa esport. N'hi ha molt poques que viatgin (2%, potser fins i tot menys que els jubilats). La lectura (16,5%) i altres activitats culturals o de formació, com l'estudi (5%), les activitats culturals en general (3%), la música (2%), la pintura (2%) o l'escriptura (0%), són esmentades en un nivell semblant, potser una mica més baix, que en el cas dels jubilats. Igual que aquests, esmenten bastant els *hobbies* en general (15%). No sembla que la televisió i Internet ocupin gaire temps –malgrat que això primer contradiu

12. El fet de tenir un nivell d'estudis baix o pertànyer a un estrat social baix és un predictor usual d'abandonament del mercat de treball per part de les dones. Vegeu, per exemple, amb dades britàniques, Henz (2006).

13. Un error en l'aplicació del qüestionari va provocar que només féssim aquesta pregunta a les mestresses de casa que havien tingut una feina remunerada. Això potser introduirà algun biaix en la resposta, però no creiem que sigui important.

Quadre 3.37 Mestresses de casa: tres activitats a les quals dedica més temps un dia de cada dia (Percentatges verticals)

Estar tranquil·la	0,0
Descansar	1,8
Caminar, passejar	38,5
Fer esport	4,6
Fer exercici (gimnàstica, ioga...)	14,7
Viatjar	1,8
Veure TV	9,2
Ordinador, Internet	1,8
<i>Hobbies</i>	14,7
Cosir	17,4
Pintura	1,8
Música	1,8
Estudiar	4,6
Llegir	16,5
Activitats culturals	2,7
Feines de la llar	40,4
Dedicar més temps a la família	4,6
Cura de la família	27,5
Club de jubilats	0,0
Tasques socials	3,7
Gaudir de la natura	0,9
Escriure	0,0
Anar a comprar	2,7
Estar amb els amics, xerrar, alternar	7,3
Altres	0,9
No contesta	0,0
<i>N</i>	112

Font: Enquesta ASP 06.042.

el que sabem del consum televisiu per edats a través de fonts centrades en el mesurament d'aquest comportament¹⁴. Tan sols el 9% assenyalava el fet de veure la televisió com una de les tres activitats a les quals dedica més temps, i un mínim 2% esmenta Internet. Les activitats socials de tipus formal, com en el cas dels jubilats (i els ocupats), ocupen un lloc marginal.

14. Per exemple, segons l'últim butlletí d'audiències de TNS, amb dades del març del 2007, els majors de 64 anys van veure una mitjana de 332 minuts al dia, i els de 45 a 64 de 275 minuts. Totes dues xifres es troben molt per sobre de la mitjana global, de 232 minuts (TNS, 2007).

IV. Les finances de la llar

El segon objectiu d'aquest estudi és analitzar les estratègies financeres d'un segment de població especialment interessant, ja que, per la seva edat, està efectuant el trànsit cap a nivells més baixos d'ingressos. Molts dels membres d'aquesta cohort deuen haver estat preveient aquesta eventualitat durant força temps, tot ajustant els seus comportaments financers a aquesta previsió.

En aquest capítol ens ocuparem de com varien aquests nivells d'ingressos i la capacitat d'estalvi dels entrevistats, així com del seu grau de sofisticació financera.

4.1. Nivells d'ingrés i capacitat d'estalvi

Encara que només sigui com una indicació a l'engròs de les diferències d'ingressos entre els entrevistats, els vam preguntar, en els seus casos respectius, pel seu salari mensual net, els ingressos com a treballador per compte propi, la seva pensió pública i, finalment, el total d'ingressos de la llar (quadre 4.1).

Quadre 4.1 Nivell d'ingressos salarials, per compte propi, per pensió pública i totals de la llar (Percentatges verticals)

	SALARI MENSUAL NET	INGRESSOS NETS PER COMPTE PROPI	PENSIÓ PÚBLICA MENSUAL	INGRESSOS MENSUALS DE LA LLAR
Per sota dels 400 euros	6,4	6,3	13,6	3,6
Entre 400 i 600 euros	9,5	11,3	24,3	12,3
Entre 600 i 900 euros	11,2	14,1	21,2	13,5
Entre 900 i 1.200 euros	18,9	15,0	18,4	16,1
Entre 1.200 i 1.500 euros	14,6	10,5	4,9	11,5
Entre 1.500 i 1.800 euros	10,8	6,1	4,9	8,4
Entre 1.800 i 2.400 euros	13,2	5,2	7,5	7,3
Entre 2.400 i 3.000 euros	5,2	3,7	0,9	5,2
Més de 3.000 euros	3,7	8,7	0,0	9,3
No cobra pensió pública	–	–	0,5	–
No sap/No contesta	6,5	19,1	3,9	12,9
	(N = 287, assalariats)	(N = 77, treballen compte propi)	(N = 227, jubilats)	(N = 808, total entrevistats)

Font: Enquesta ASP 06.042.

Desigualtat en els ingressos dels assalariats i del treball per compte propi

La distribució per nivells d'ingrés mensual net dels assalariats i els treballadors per compte propi és molt semblant, excepte per l'absència més gran de resposta en els segons. No són pas pocs els qui, malgrat la seva edat, i segons la seva resposta, guanyen només fins a 600 euros al

mes: el 16% dels assalariats i el 18% dels treballadors per compte propi. Probablement entre ells abunden els qui tenen una jornada a temps parcial. El 30% i el 29% se situen entre 600 i 1.200 euros, respectivament. El 25% i el 17%, entre 1.200 i 1.800. El 22% dels assalariats i el 18% dels ocupats per compte propi diuen que en guanyen més de 1.800.

El nivell salarial varia com es podia esperar pel que sabem de la literatura sobre desigualtats salarials.¹ És molt evident que les dones guanyen menys que els homes (quadre 4.2, web). Per exemple, només el 7% dels homes guanyen fins a 600 euros, enfront del 30% de les dones. Això, com se sap, no implica necessàriament un tracte desigual o una discriminació, sinó, en principi, que el lloc de treball i la història laboral d'homes i dones es distingeixen força en una colla àmplia de característiques.

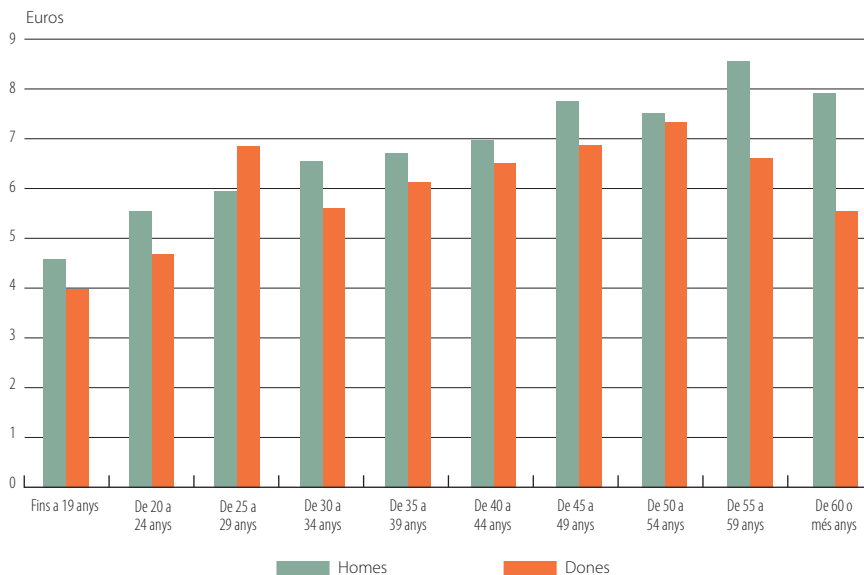
En principi, l'edat del treballador es relaciona amb els ingressos en forma de corba (de «u» invertida), tal com s'observa en el gràfic 4.1. Fins a un cert límit d'edat, el salari-hora augmenta amb l'edat del treballador:² en general, com més gran és, millor és la seva experiència laboral i més gran l'antiguitat a l'empresa. Tots dos factors influeixen positivament en el salari: el primer, pel superior valor de mercat de l'experiència; el segon, per la tradicional presència en els convenis dels plusos per antiguitat, així com pels trienaris i quinquennis dels funcionaris. Això no obstant, pot passar que, a partir d'un límit d'edat, la relació amb el salari sigui negativa. En el gràfic, això es veu més clarament en les dones, però també sembla que s'observa una caiguda en el cas dels homes en passar del tram de 55 a 59 anys al de 60 anys o més. Això pot ser degut a diverses raons. No es pot descartar una relació espúria entre les dues variables. Pot ser que tendixin a abandonar abans l'activitat els treballadors amb ingressos més alts, perquè, per exemple, treballen en empreses grans que els ofereixen bones condicions de prejubilació. Però també és possible que es tracti d'una relació autèntica. Hi ha treballadors que poden acceptar noves ocupacions menys exigents, la qual cosa implicaria també, potser, salaris més baixos. Per altres raons, els més grans poden acabar duent a terme feines de menys valor afegit i, per tant, menys remunerades. Això no vol pas dir, necessàriament, que siguin menys productius, sinó que poden quedar concentrats en sectors menys productius, en part, pel fet de treballar amb capital més «vell».³ Finalment, entre altres raons, en la mesura que un treballador més gran es queda a l'atur, li és molt més difícil que a un de més jove retornar a un lloc de treball amb el mateix nivell salarial del lloc que ha perdut. En definitiva, és probable que en la nostra mostra de treballadors de 50 a 70 anys ja ens trobem, en bona mesura, en la fase descendent de la relació entre edat i salaris.

1. Un estudi recent amb dades espanyoles és el de Dolado i Llorens (2004).

2. En realitat, es tracta d'una aproximació al salari-hora utilitzant les dades de l'Enquesta de Qualitat de Vida en el Treball del 2004 (MTAS, 2004). Es calcula amb la variable que recull els ingressos mensuals nets rebuts per la feina, la qual es divideix per les hores de jornada setmanal multiplicades per 4,345 (nombre de setmanes que té normalment un mes).

3. Això és el que han descobert Malmberg, Lindh i Halvarsson (2005) en els sectors de la mineria i la indústria manufacturera a Suècia entre 1985 i 1996. En el mateix sentit, Guest (2005) ha estimat per a Austràlia que la força de treball òptima té una mitjana d'edat superior a l'actual, de manera que, mantenint els treballadors uns quants anys més en l'activitat, es guanyaria en productivitat agregada del treball. Igualment, Delgoulet, Millanvoye i Volkoff (2005) mostren, amb dades franceses, que el rendiment laboral no necessàriament disminueix amb l'edat i que depèn molt de les condicions de treball: algunes afavoreixen els treballadors joves i perjudiquen els més grans, per la qual cosa el rendiment d'aquests treballadors més grans podria millorar canviant-les.

Gràfic 4.1 Assalariats segons edat, sexe i salari/hora aproximat. Espanya, 2004

Font: Elaboració pròpia amb dades de l'Enquesta de Qualitat de Vida en el Treball (MTAS, 2004).

Tampoc és gens estrany que els assalariats més educats guanyin més que els que tenen menys estudis, ja que solen dur a terme feines de més categoria (i potser més valor afegit). La diferència pot arribar a ser notable: entre els que tenen estudis superiors, només el 3% guanya fins a 600 euros, percentatge que puja fins al 53% dels que no tenen estudis, o el 36% dels que només tenen estudis primaris incomplets.

Al seu torn, el nivell salarial és més alt en els assalariats públics que en els privats. En els primers, gairebé cap se situa en el segment salarial que arriba fins a 600 euros, tan sols l'1%, enfront del 19% dels privats. En el nivell superior a 1.800 euros hi ha el 48% dels assalariats públics, i només el 12% dels privats.

En principi, a falta de controlar la influència d'altres variables, també es confirma la influència de l'estat civil en el salari. Guanyen clarament més els qui estan casats (o viuen en parella, molt pocs) que els solters o els vidus. Entre els primers, només l'11% guanya fins a 600 euros, enfront del 31% dels segons. Els percentatges respectius per als ingressos superiors als 1.800 euros són 23% i 19%.

Una associació també significativa és la que es dona entre nivell salarial i salut subjectiva. Els (pocs) assalariats amb una salut dolenta o molt dolenta sembla que guanyen bastant menys que la resta. Per exemple, entre ells, el 45% guanya fins a 600 euros, enfront de percentatges situats entre el 8% i el 20% per a la resta dels grups segons la seva salut. A més, cap dels

primers diu guanyar més de 1.800 euros, enfront de percentatges entre el 16% i el 28% de la resta. Potser és degut a una presència més gran de dones en aquest grup. Una possible explicació és que els nivells baixos de salari es corresponguin amb llocs de treball de menys estatus social (més mal considerats) i/o més estressants (és a dir, més exigents i molt sotmesos a les ordres d'un superior): tots dos tipus de feina estan associats amb pitjors indicadors de salut.⁴ No podem excloure, de tota manera, la hipòtesi contrària: que les persones amb pitjor salut, en la competició per llocs de treball, s'acabin quedant els menys desitjats, pel fet d'estar pitjor remunerats.⁵

També podem prendre l'acord expressat amb la idea que la feina de l'assalariat requereix molt esforç físic com a indicador aproximat que es tracta d'una feina manual. En aquest cas, és esperable que els qui hi estan d'acord guanyin menys que la resta: entre els primers, el 22% guanya fins a 600 euros (i només el 8% en guanya més de 1.800), mentre que entre els segons, només el 5,5% guanya fins a 600 euros (i un percentatge alt, del 38%, en guanya més de 1.800).

Naturalment, el salari està relacionat amb la jornada treballada, i en aquest sentit es distingeixen, concretament, els assalariats amb una jornada inferior a les 30 hores de la resta: entre els primers, el 54% guanya fins a 600 euros, amb percentatges molt inferiors per als segons.

Per acabar, com hem avançat més amunt, el fet d'haver estat aturat alguna vegada en els últims cinc anys pot tenir un efecte notable en el salari actual de l'empleat. Entre els qui ho han estat, el nivell salarial més baix (fins a 600 euros) es dona en el 33%, enfront del 8% d'aquells que no han passat per aquest tràngol. La diferència en el nivell salarial superior (més de 1.800 euros) és, si fos possible, més accentuada: 0% i 30%, respectivament.

Vista l'acció conjunta de totes aquestes variables en el nivell salarial, comprovem que gairebé totes mantenen la seva influència, llevat la que distingeix els assalariats públics dels privats (quadre 4.3). Reconvertits els intervals salarials en valors mitjans de salari,⁶ el salari mitjà s'acostaria als 1.400 euros mensuals. Tenint en compte això, les variacions que impliquen les variables que formen part de l'equació de regressió no són menors.

Malgrat la introducció d'algunes variables que poden distingir homes de dones, les dones continuen «guanyant» uns 300 euros menys que els homes (si no tenim en compte aquestes variables, la diferència és substancialment superior, d'uns 430 euros). El nivell educatiu de l'assalariat marca diferències encara més grans: si té estudis superiors guanya uns 800 euros més; si té estudis secundaris, tan sols uns 320 més. Treballar menys de 30 hores a la setmana resta gairebé 200 euros al salari mensual. Les feines manuals (és a dir, les que

4. Vegeu, per exemple, la relació positiva entre el nivell d'estress a la feina i els índexs d'obesitat a Brunner, Chandola i Marmot (2006).

5. De fet, Michaud i van Soest (2004), amb dades de panel, arriben a descartar la causalitat més habitualment considerada, la que va de la riquesa a la salut, ja que troben evidència empírica sòlida per a una causalitat contrària.

6. Mesurem el nivell salarial, en aquest cas, assignant als intervals de resposta els seus valors mitjans, excepte al primer (fins a 400 euros), al qual assignem el valor 400, i l'últim (més de 3.000 euros), al qual assignem el valor 3.000.

requereixen molt esforç físic) hi resten uns 190 euros. El fet d’haver estat a l’atur durant els cinc anys anteriors en resta gairebé 360.

I tenir una salut dolenta o molt dolenta resta una quantitat considerable, uns 290 euros, més o menys el mateix que ser dona. Que aquesta influència es mantingui és significatiu. Podria ser degut al fet que els qui tenen pitjor salut «acaparen» les feines pitjor remunerades i més «nocives» per a la salut, que no hauríem pogut captar amb altres variables utilitzades. O és possible, si més no en part, que aquests treballadors, per la seva salut, siguin, efectivament, menys productius i el seu salari reflecteixi aquesta menor productivitat. En la mesura que fos així, és molt improbable que alguna classificació *a priori* de llocs de treball pogués captar aquesta circumstància. Com tampoc és fàcil que ho faci amb les circumstàncies, més enllà de les examinades o semblants, que –independentment de la discriminació, si n’hi ha– provoquen que les dones guanyin menys que els homes. És clar que també podríem acabar aquesta reflexió pensant que els qui tenen pitjor salut són discriminats en el mercat de treball.⁷

Quadre 4.3 Factors que influeixen en el salari mensual net

(En euros) (Regressió lineal)

	COEFICIENTS NO ESTANDARDITZATS		NIVELL DE SIGNIFICACIÓ
	B	ERROR TÍPIC	
Constant	1.376	65,7	0,000
Estudis superiors	804	75,0	0,000
Dona	-306	61,8	0,000
A l’atur en algun moment durant els últims 5 anys	-356	80,5	0,000
Estudis secundaris	319	77,4	0,000
Feina requereix esforç físic	-188	66,0	0,005
Té salut dolenta o molt dolenta	-291	100,4	0,004
Jornada setmanal inferior a 30 hores	-198	87,2	0,024
R ² corregida = 0,59			

Font: Enquesta ASP 06.042.

Pensió pública

Les pensions públiques se situen, lògicament, en nivells inferiors als dels salaris o els ingressos per compte propi: un percentatge considerable (38%) ingressa fins a 600 euros mensuals, un percentatge semblant n’ingressa entre 600 i 1.200 (40%), un escàs 10% n’ingressa entre 1.200 i 1.800, i només el 8% n’ingressa més de 1.800 (quadre 4.1). En la mesura que la pensió pública dels jubilats exassalariats depèn, sobretot, del salari que es té mentre es treballa, les variables que hi puguin influir seran, en gran manera, les mateixes que acabem de veure per al nivell salarial, per la qual cosa no reiterarem l’anàlisi.

7. Madden (2004) argumenta en aquest sentit.

Ingressos familiars totals

Els ingressos familiars totals se situen en nivells lleugerament superiors als ingressos individuals declarats pels assalariats, els ocupats pel seu compte i els pensionistes, ja que es tenen en compte segons ingressos (per feina o pensió), així com rendes no vinculades al treball. No són gaires, si bé el percentatge no és menyspreable (16%), els qui diuen ingressar fins a 600 euros mensuals (quadre 4.1). Són bastants més els qui ingressen entre 600 i 1.200 euros (30%), i potser uns quants més els qui tenen rendes entre 1.200 i 1.800 euros (20%). Més de 1.800 euros al mes és el que ingressa el 22%. N'hi ha bastants (13%) que no contesten aquesta pregunta. En això hi deu haver una part d'ocultació i una altra de desconeixement. Aquesta última no deu ser pas irrellevant, sobretot considerant que un dels percentatges més alts de falta de resposta es dona en les dones que només es dediquen a les feines de la llar (20%). Novament, els ingressos de la llar varien de manera semblant al salari, per la qual cosa no repetirem els encreuaments.

Capacitat d'estalvi

Els ingressos observats semblen suficients perquè una majoria d'entrevistats mantinguin el control del pressupost familiar. Només el 8% diuen que, en relació amb la seva situació econòmica, gasten més del que guanyen (quadre 4.4). El 47% tindrien les seves finances equilibrades, ja que gasten més o menys el que guanyen. La resta aconsegueix estalviar, el 41% una mica i el 4% bastant (45% en total). Crida l'atenció el fet que hi hagi pocs entrevistats que estiguin «desestalviant», ja que no són pas poques les llars en la cohort de 50 a 70 anys d'edat que depenen només dels ingressos d'una pensió pública.

Que s'estalvi més o menys depèn, és clar, de variables associades al nivell d'ingressos, així com d'aquest mateix nivell d'ingressos (quadre 4.4). Els entrevistats de més edat (65 a 70 anys) són els que menys aconsegueixen estalviar (35%), enfront de percentatges situats entre el 45% i el 50% pel que fa a la resta. En la mateixa línia, els entrevistats actius estalvien més (52%) que els jubilats (44%) i, sobretot, que les mestresses de casa (35%). Al seu torn, prop del 60% dels entrevistats d'estatus alt o mitjà-alt aconsegueixen estalviar, enfront de més d'un terç dels d'estatus baix o mitjà-baix. De la mateixa manera, estalvien el 68% dels qui tenen ingressos mensuals superiors a 1.800 euros, mentre que només ho fan el 25% dels qui tan sols arriben fins als 600 euros al mes. De tota manera, el percentatge dels qui «desestalvien» varia poc, la qual cosa suggereix que les famílies, com era d'esperar, ajusten les seves despeses als ingressos, fins i tot quan són bastant reduïts.

La repercussió econòmica del trànsit de l'activitat econòmica a la jubilació

El trànsit de l'activitat econòmica a la jubilació suposa una caiguda important d'ingressos. Probablement això és així per a tots els nivells socials. En comparar els nivells d'ingressos totals dels ocupats i els jubilats, s'observa que l'ingrés mensual mitjà d'una llar de nivell alt passa de 2.771 euros a 2.245, amb una caiguda del 19% (quadre 4.5). Però els descensos del nivell mitjà-alt són del 30%; del mitjà, del 20%; del mitjà-baix, del 26,4%, i del baix, del 18%.

Quadre 4.4 Situació econòmica de la llar, segons edat, estatus socioeconòmic i nivell d'ingressos (Percentatges horitzontals)

	GASTA EL QUE GUANYA	ESTALVIA UNA MICA	ESTALVIA BASTANT	GASTA MÉS DEL QUE GUANYA	NO SAP/ NO CONTESTA	N
Total	46,6	41,0	4,1	7,8	0,5	808
Edat						
50 a 54	42,8	46,2	4,0	6,0	1,0	203
55 a 59	42,7	43,6	4,5	8,8	0,4	245
60 a 64	45,9	38,5	6,8	8,7	0,0	179
65 a 70	56,7	33,9	1,1	7,7	0,5	181
Situació laboral						
Actiu	40,5	46,1	5,6	7,3	0,5	364
Jubilat	47,9	40,6	3,5	7,6	0,4	227
Feines de la llar	55,4	32,7	2,4	9,0	0,5	217
Estatus socioeconòmic						
Alt	18,9	61,2	13,7	6,2	0,0	79
Mitjà-alt	41,6	47,1	5,9	3,8	1,6	129
Mitjà	48,3	39,6	3,0	8,8	0,3	330
Mitjà-baix	52,2	34,3	2,1	11,0	0,5	194
Baix	61,8	32,9	1,3	4,0	0,0	76
Ingressos mensuals de la llar						
Fins a 600 euros	60,9	25,0	0,0	14,1	0,0	128
Entre 600 i 900	53,2	31,2	1,8	12,8	0,9	109
Entre 900 i 1.200	50,8	40,8	3,8	3,8	0,8	130
Entre 1.200 i 1.800	45,0	42,5	4,4	8,1	0,0	160
Més de 1.800	27,7	58,2	9,6	4,5	0,0	177

Font: Enquesta ASP 06.042.

Quadre 4.5 Ingressos mensuals de la llar segons situació laboral i estatus (En euros)

	OCUPAT		RETIRAT/PENSIONISTA		VARIACIÓ EN PERCENTATGE
	MITJANA	N	MITJANA	N	
Alt	2.771	48	2.245	10	-19
Mitjà-alt	2.135	64	1.492	29	-30
Mitjà	1.604	125	1.283	89	-20
Mitjà-baix	1.161	35	854	53	-26
Baix	942	14	772	25	-18
Total	1.832	286	1.186	205	-35

Font: Enquesta ASP 06.042.

Com és lògic, els efectes d'aquesta caiguda en els ingressos es poden veure agreujats en el cas d'aquells en què es dona la circumstància de trobar-se en la situació d'haver de fer front encara al pagament d'una hipoteca (vegeu més endavant).

4.2. El principal actiu: l'habitatge

Habitatge(s) en propietat

El principal actiu de les famílies espanyoles és l'habitatge que tenen en propietat. Tant és així que cada cop està més difosa la idea d'utilitzar aquest actiu per finançar les despeses més grans que l'augment de l'esperança de vida comportarà a les persones grans.⁸ És molt conegut el patró tradicional de la tinença de l'habitatge a Espanya: gairebé tothom el té en propietat, i molt pocs opten pel lloguer. Això és especialment evident en les cohorts d'edat que estem analitzant. El 93% dels entrevistats diuen que són propietaris del seu habitatge habitual, i només el 7% el té en règim de lloguer.

Quadre 4.6 Persones de 50 a 69 anys de diversos països europeus: habitatge en propietat (Percentatges verticals)

	50-59	60-69
Suècia	76,4	78,2
Dinamarca	77,9	80,1
Alemanya	56,2	56,2
Holanda	70,5	55,3
França	77,2	78,8
Suïssa	59,5	62,3
Àustria	65,2	64,5
Itàlia	77,8	81,3
<i>Espanya</i>	<i>84,9</i>	<i>91,3</i>
Grècia	85,2	85,6
Total	71,2	71,2

Font: SHARE (Börsch-Supan, coord., 2005: taula 2A.5).

El cas espanyol és, per això, molt singular en el marc europeu. Per exemple, entre les persones de 60 a 69 anys, el percentatge de propietaris del seu habitatge habitual és màxim a Espanya (91%), bastant per sobre de la mitjana ponderada dels deu països de l'estudi SHARE (71%) i molt per sobre de països d'Europa central, com Alemanya (56%), Holanda (55%) o Suïssa (62%) (quadre 4.6). Les xifres italianes (81%) i gregues (86%) són molt més properes a les espanyoles, però, trencant patrons d'afinitat observats per a altres variables, també ho són les nòrdiques (78% a Suècia, per exemple).

8. Vegeu, entre d'altres, Herce (2005).

La propietat de l'habitatge habitual està tan estesa que admet molt poques variacions segons les nostres variables independents. Ni tan sols l'estatus socioeconòmic en provoca. Només la mida de la localitat i l'estat civil semblen estar lleugerament relacionades amb la tinença de l'habitatge (quadre 4.7, web). És probable que l'habitatge de lloguer sigui més freqüent als nuclis urbans grans (més de 200.000 habitants), amb un 12%, que als pobles (fins a 10.000), amb un 3,5%. Potser reflectint aquest mateix patró, els vidus (més aviat vídues) i solters, més concentrats que els casats (o aparellats) a les grans ciutats, també posseeixen en més mesura un habitatge de lloguer (13% vs. 5%).

Hi ha més variació, com es podia esperar, en la propietat d'una segona residència. En són posseïdors el 27,5% dels entrevistats (quadre 4.8, web). La variable que més influeix en la seva possessió és, naturalment, l'estatus socioeconòmic de la llar: tot just el 12% dels entrevistats d'estatus baix tenen un segon habitatge, percentatge que puja fins al 60% dels d'estatus alt. Aquesta associació amb l'estatus, i, com és lògic, amb els ingressos, probablement explica que siguin menys els vidus i els solters que tenen una segona residència (17%, enfront del 31% dels casats o aparellats).

És significatiu, finalment, que una part dels qui tenen el seu primer habitatge de lloguer tinguin una segona residència en propietat. De fet, no són pas pocs, el 17,5%, enfront del 28% dels qui són propietaris del seu habitatge habitual. La influència de l'estatus en la propietat d'una segona residència es reflecteix, així mateix, en l'origen de la propietat de la segona residència. En una majoria àmplia de casos (76%), aquest segon habitatge ha estat adquirit pels entrevistats, i només en el 24% s'ha rebut com a herència.

Hipoteca

Un dels resultats més cridaners que presenta l'enquesta és la relativament alta proporció d'enquestats que tenen una hipoteca sobre el seu habitatge habitual: ni més ni menys que el 20% (quadre 4.9, web). Es pot imaginar que, entre els 50 i 70 anys, les famílies ja s'haurien d'haver després d'aquest tipus de càrregues. Els individus estudiats pertanyen a una generació que es casava abans que els joves actuals, per la qual cosa han pogut passar, fàcilment, entre 25 i 45 anys des que es van casar. L'adquisició de l'habitatge habitual estava llavors, com ara, molt lligada a la formació d'una nova família, de manera que es pot pensar que, per a molts d'ells, la compra de l'habitatge va ser, fins i tot, anterior al seu casament. A més, en aquelles dates era inusual contractar un crèdit hipotecari a un termini superior a deu anys.

Si l'explicació anterior no és del tot certa, hi podria haver diverses hipòtesis per entendre per què una cinquena part dels enquestats encara tenen un crèdit hipotecari. En primer lloc, en aquesta cinquena part poden estar sobrerrepresentats els qui van iniciar la seva vida familiar vivint de lloguer i, només quan van haver estalviat prou, «es van ficar en un pis», com es diu col·loquialment. Aquests haurien contractat la hipoteca més tardanament, per la qual cosa seria lògic que encara l'estiguessin pagant. En segon lloc, una part d'aquestes hipoteques vives podrien ser segones hipoteques, que els acceptants utilitzen per a la millora de l'habitatge. Per acabar, no es poden descartar un o diversos canvis d'habitatge al llarg de la vida, que es

devien dur a terme venent l'habitatge anterior i complementant l'adquisició del nou amb un nou préstec hipotecari.

Segui com sigui, una cinquena part dels entrevistats encara porten la càrrega d'una hipoteca. L'edat sembla un factor determinant, però no afecta linealment en el fet de tenir o no una hipoteca, sinó que, més aviat, distingeix els entrevistats de 65 a 70 anys (només el 7% en tenen) de la resta (entre el 20% i el 27,5%) (quadre 4.9, web). Potser per raó de l'edat, també es distingeixen per tenir poques hipoteques els entrevistats d'estatus baix o mitjà-baix (6%/14%) de la resta (entre el 23% i el 25,5%).

4.3. Sofisticació financera i fonts d'ingressos «extres»

Actius financers

A més de l'habitatge habitual, o una segona residència, les inversions de les famílies es materialitzen en altres actius. En l'enquesta ens hem ocupat d'una varietat d'actius i productes

Quadre 4.10 Actius financers de què disposen, segons sexe, edat, situació laboral i estatus socioeconòmic (Percentatges horitzontals)

	BONS DE L'ESTAT O ALTRES TÍTOLS DE DEUTE PÚBLIC	BONS O OBLIGACIONS D'EMPRESSES PRIVADES	ACCIONS D'EMPRESSES PRIVADES, COTITZADES EN BORSA	FONS D'INVERSIÓ
Total	3,2	2,1	9,0	10,6
Sexe				
Home	3,1	3,3	12,5	14,7
Dona	3,3	1,0	5,8	6,7
Edat				
50 a 54	2,0	2,0	7,9	12,5
55 a 59	3,3	2,1	12,2	8,4
60 a 64	3,8	2,7	9,0	11,3
65 a 70	3,8	1,6	5,9	10,8
Situació laboral				
Actiu	3,2	3,0	11,4	10,8
Jubilat	4,0	1,7	8,4	14,0
Feines de la llar	2,4	0,9	5,7	6,6
Estatus socioeconòmic				
Alt	5,0	7,5	25,0	18,8
Mitjà-alt	5,3	2,4	14,6	18,2
Mitjà	2,5	2,1	8,9	10,7
Mitjà-baix	3,1	0,5	2,0	5,7
Baix	1,3	0,0	1,2	1,3

Font: Enquesta ASP 06.042.

financers, excloent-ne els més comuns (comptes corrents o llibretes d'estalvi), així com d'un parell de productes del ram de la previsió (quadre 4.10). Gairebé cap entrevistat (3%) disposa de títols de deute públic o de bons o obligacions d'empreses privades (2%). Uns quants més són propietaris d'accions d'empreses cotitzades en borsa (9%) o de fons d'inversió (11%). Els plans de pensions individuals tenen una presència notable (30%). Les assegurances de vida estan una mica menys esteses (22%), no pas així les assegurances de mort o enterrament, el producte més utilitzat entre els enquestats (54,5%). El titular del pla de pensions és en el 35% dels casos només l'entrevistat, en el 20% ho és la seva parella i en el 45% ho són tots dos.

En conjunt, dels set productes proposats (més una categoria oberta per a un altre producte), els entrevistats en tenen una mitjana d'1,4 (i, si no comptéssim les assegurances de mort, la mitjana cauria encara més). De fet, el 22% no en té cap, i ningú té els set. Tenint en compte que alguns d'aquests productes són molt específics, fins i tot vinculats a la pròpia situació laboral de l'entrevistat, no és gens estrany que la seva possessió variï segons determinades característiques d'aquest.

PLANS DE PENSIONS INDIVIDUALS	ASSEGURANÇA DE VIDA	ASSEGURANÇA D'ENTERRAMENT/ MORT	ALTRES	CAP	MITJANA (DE 0 A 7)	N
29,8	21,9	54,5	4,7	19,8	1,4	808
35,6	26,6	53,0	4,3	16,3	1,5	390
24,4	17,5	56,0	5,1	23,1	1,2	417
44,6	30,7	53,8	6,0	16,6	1,6	203
38,9	26,6	50,1	3,3	17,3	1,4	245
24,7	20,3	50,9	7,1	20,5	1,3	179
5,8	7,1	64,8	2,7	26,1	1,0	181
44,5	30,9	47,7	4,6	15,5	1,6	364
16,5	15,2	59,1	3,0	21,2	1,2	227
19,0	13,8	61,2	6,6	25,6	1,2	217
63,6	50,0	40,0	6,3	5,0	2,2	79
40,2	28,5	44,6	5,3	17,7	1,6	129
31,8	22,9	57,2	4,0	17,1	1,4	330
13,0	8,3	56,5	3,7	30,7	0,9	194
11,6	12,0	69,9	7,8	22,5	1,1	76

Els homes semblen una mica més sofisticats financerament que les dones (1,5 productes enfront d'1,2), la qual cosa es deu al fet que posseeixen en més grau productes com ara accions, fons d'inversió, plans de pensions i assegurances de vida (quadre 4.10). L'edat redueix la sofisticació financera, amb un producte que disminueix clarament, i de manera esperable, els plans de pensions (45% dels entrevistats més joves, 6% dels més grans), i un altre que distingeix, sobretot, els més grans, l'assegurança de vida (només en tenen el 7% dels majors de 64 anys, enfront del 20-30% de la resta). Tots dos són productes d'expansió relativament recent a Espanya, per la qual cosa és normal que cap d'ells sigui present en edats avançades. En el cas dels plans de pensions, perquè quan es va començar a estendre l'exemple dels pioners en el comú dels ocupats, si més no en les opcions d'estalvi que aquests consideraven, per a molts d'ells, per la seva edat, era un producte poc atractiu. I en el cas de les assegurances de vida, perquè és molt més difícil contractar-ne una per primera vegada amb una edat avançada, concretament, perquè les quotes són molt més altes, ja que augmenta considerablement el risc de mort.

La situació laboral distingeix els actius (1,6 productes) dels inactius i les mestresses de casa (1,2 productes), amb la diferència principal marcada, lògicament, pels plans de pensions (més en els actius) i les assegurances de vida (més en els actius, ja que són persones de menys edat). Les principals diferències, de tota manera, les estableix l'estatus socioeconòmic. Els d'estatus alt disposen de 2,2 productes de mitjana, xifra que va caient fins al 0,9 i l'1,1 dels d'estatus mitjà-baix i baix. A mesura que augmenta l'estatus tendeix a augmentar la possessió de gairebé tots els productes considerats, tret de l'assegurança d'enterrament/mort, que és més freqüent en els entrevistats d'estatus mitjà, mitjà-baix i baix.⁹

En una regressió lineal per passos successius que té com a variable dependent el nombre de productes financers, les variables independents rellevants són les següents (quadre 4.11, web). Tenir estatus baix o mitjà-baix redueix en 0,71 el nombre de productes de què es disposa; tenir-lo mitjà el redueix en 0,37. Ser més gran de 64 anys el redueix en 0,33, i tenir-ne entre 60 i 64, en 0,18. El fet de ser dona el redueix en 0,23. No s'hi inclou cap variable de situació laboral. És a dir, fins i tot tenint en compte l'estatus socioeconòmic i l'edat, el sexe de l'entrevistat continua sent rellevant. Així, per exemple, un home amb menys de 60 anys i d'estatus alt o mitjà-alt tindria 1,93 productes. A l'altre extrem, una dona de 65 anys o més i d'estatus baix o mitjà-baix en tindria només 0,66.

Fonts d'ingressos diferents de la pensió, el salari o els ingressos per compte propi

En gairebé totes les llars dels entrevistats es reben ingressos per salaris, treballs per compte propi i/o pensions públiques d'un o altre tipus. En l'11% dels casos es reben, a més, ingressos menys típics, com els procedents del lloguer de pisos, finques o dividendes per accions (quadre 4.12, web). En la línia de la principal variació de la sofisticació financera, la variable que marca més diferències en aquest cas és l'estatus, de manera que tan sols el 4% dels en-

9. En la mateixa línia influeix el nivell d'estudis. Christelis, Jappelli i Padula (2006), amb dades de SHARE, han anat més enllà i han descobert que les capacitats cognitives de les persones grans influeixen en la seva sofisticació financera, sobretot pel que fa a la propietat d'accions, ja sigui de manera directa, o bé indirectament a través de fons d'inversió.

trevistats d'estatus baix perceben els ingressos dels quals parlem, bastant lluny del 19% dels d'estatus alt.

4.4. Actituds envers la política de pensions i de jubilacions

Davant una possible crisi del sistema públic de pensions

Un dels àmbits en què pot esdevenir més problemàtica la solidaritat entre els espanyols és el del sistema de pensions públiques. La majoria dels analistes coincideixen a augurar dèficits importants en aquest sistema d'aquí a una o dues dècades.¹⁰ L'evolució demogràfica d'Espanya passa factura, ja que la ràtio pensionistes/cotitzadors serà cada cop més alta, malgrat l'endarreriment provocat per les onades d'immigrants. Llavors, o abans, caldrà decidir com afrontar el més que probable problema.

Les alternatives són diverses. D'una banda, es pot mantenir amb reformes l'actual sistema de repartiment, pel qual les pensions dels jubilats actuals es paguen amb les cotitzacions dels treballadors actuals. Es tracta d'un model basat, teòricament, en la solidaritat intergeneracional. Per mantenir-la, hi pot haver, a grans trets, dues opcions, amb diferents materialitzacions. Es redueixen les despeses del sistema, és a dir, es redueixen les pensions que cobren els jubilats, o bé creixen els ingressos, augmentant les cotitzacions (o transferint impostos des de fora del sistema de pensions). De l'altra, es pot canviar de sistema, i passar d'un sistema basat àmpliament en la solidaritat intergeneracional a un altre que es fonamenti mínimament en aquesta, com ara un sistema de capitalització (privat o públic), que aniria acompanyat o no d'una pensió pública mínima.

En la nostra enquesta hem intentat mesurar les percepcions i preferències sobre alguns dels aspectes d'aquesta problemàtica. En primer lloc, està molt dividida l'opinió sobre si hi pot haver una crisi del sistema públic de pensions de manera que d'aquí a quinze anys no es pugui disposar de pensions del nivell de les actuals. El 33% creu que sí, el 30% creu que no, i un 37% no té opinió pel que fa al cas (quadre 4.13).

El 1996, en una enquesta d'Analistes Sociopolítics (ASP, 1996), el 40% dels entrevistats de 50 a 70 anys (N = 1.153) creien que sí que es disposarien, aquesta vegada d'aquí a deu anys, de pensions públiques del nivell de les actuals. Els «pessimistes» eren el 26% i els qui no tenien opinió formada sobre el tema, el 34%. Els percentatges són massa semblants per poder pensar en una variació de les valoracions sobre aquesta qüestió. Si de cas, crida l'atenció que, sent un tema tan fonamental, es mantingui un nivell altíssim d'absència de resposta. Potser, al capdavant, els partits polítics espanyols han «tingut èxit» a l'hora de retirar aquest tema del debat polític (Chuliá, 2000), si per èxit s'entén distreure l'atenció del públic d'aquest tema. O, possiblement, el que passa és que continua sent una qüestió

10. Entre d'altres, vegeu els treballs de García i Serrano (2004), Conde-Ruiz i Meseguer (2004), Herce (2004) o Pampillón i Mingorance (2005). En el cas dels Estats Units, es pot veure, per exemple, Diamond i Orszag (2005), el qual, d'altra banda, proposa mesures de cirurgia menor per reequilibrar el sistema nord-americà de la Seguretat Social. Per a un conjunt ampli de països de la Unió Europea, vegeu Westerhout i Pellikaan (2005).

poc rellevant per als qui estan a punt de jubilar-se o ja estan jubilats: sigui quina sigui la reforma que calgui aplicar al sistema de pensions, és molt improbable que la seva situació es vegi afectada.

De tota manera, no es tracta d'una resposta aleatòria, ja que es troba lleugerament mediada per la posició en l'escala ideològica política (quadre 4.13). Les menors seguretats sobre el futur del sistema (resposta «sí») es donen en els entrevistats de «dretes» (17,5%), força diferents de la resta; les més grans es donen en els d'«esquerres» (54%). Diferències semblants es donen segons la religiositat, una variable que, no cal dir-ho, està molt relacionada amb la ideologia política. Segons el record de vot, la seguretat més petita es dona en els votants del PP (20,5%) i les més grans en la resta de votants (46%/47%). També hi pot influir alguna variable d'actitud, com la que mesura la confiança en els altres, si bé es tracta d'un indicador una mica imprecís, ja que està afectat tant pels sentiments morals de la gent com per la seva proximitat a un discurs ideològic o un altre, i pot ser, per tant, redundant. En tot cas, sembla que els «confiats» (45%) tenen més seguretat que els «desconfiats» (26%) en el futur del sistema de pensions.

L'«optimisme» en relació amb el futur de la viabilitat futura del sistema augmenta amb el nivell d'estudis, des del mínim (20%) dels qui no tenen estudis fins al màxim dels universitaris (51%). Les dones, que acostumen a estar més preocupades pel futur, són les que tenen menys seguretats (26% enfront del 42% dels homes). Sembla que la preocupació per la pròpia salut es reflecteix en la preocupació pel futur, en aquest cas del sistema de pensions: els qui tenen bona o molt bona salut estan relativament confiats (44%/38%), bastant més que els qui diuen tenir-la passable (20%) o dolenta/molt dolenta (20%).

En segon lloc, està una mica més clara la valoració mitjana sobre una de les mesures possibles per equilibrar el sistema de pensions si arribés el cas, és a dir, la d'augmentar l'edat de jubilació. Una majoria, limitada (55%), és contrària a aquesta mesura, mentre que només un terç (32%) s'hi mostra favorable (quadre 4.14).¹¹ Cal recordar que l'edat mitjana de jubilació dels jubilats d'aquesta mostra s'ha situat al voltant dels 57 anys, pel que respecta als ocupats actuals, l'edat desitjada per a la seva pròpia jubilació se situa al voltant dels 60 anys, i la prevista, als 63 anys. Tot això suggereix un moviment de l'opinió pel que fa al cas, la qual cosa és corroborada per dades d'enquestes.

En efecte, fa deu anys, el 1996, en l'enquesta d'ASP ja esmentada, amb una formulació semblant (en comptes d'«augmentar» es deia «retardar» l'edat de jubilació), la majoria contrària a la mesura entre els entrevistats de 50 a 70 anys era més gran (71%), i els favorables eren menys (22%), amb un 8% de falta de resposta. Això suggereix que, en aquest aspecte del debat sobre pensions, les perspectives potser es mouen, de mica en mica, en el sentit d'acceptar una de les propostes habituals de solució del problema: aconseguir que la gent continuï

11. En això, els espanyols comparteixen una actitud de rebuig comuna a tots els seus socis europeus. Això no obstant, si el retard de l'edat de jubilació es complementa amb mesures de jubilació gradual o de formació ocupacional, el rebuig tendeix a convertir-se en acceptació (Profeta, 2006).

Quadre 4.13 Pensions públiques

A vegades es parla d'una possible crisi en el sistema de pensions públiques. Segons la seva opinió, d'aquí a quinze anys es podrà disposar a Espanya de pensions públiques del nivell de les actuals? (segons sexe, nivell d'estudis, salut subjectiva, confiança en els altres, interès en la política, ideologia i religiositat; percentatges horitzontals)

	SÍ	NO	NO HO SAP	N
Total	33,4	29,8	36,8	808
Sexe				
Home	41,7	27,3	31,1	390
Dona	25,7	32,1	42,2	417
Nivell d'estudis				
Sense estudis	20,4	20,5	59,1	122
Primaris incomplets	27,0	33,8	39,2	119
Primaris complets	29,4	30,7	40,0	305
Secundaris	43,3	30,9	25,8	127
Universitaris	50,7	31,6	17,7	135
Salut subjectiva				
Molt bona	38,4	28,7	32,9	155
Bona	43,7	29,8	26,5	334
Passable	20,2	25,6	54,2	185
Dolenta o molt dolenta	20,4	37,0	42,5	133
Confiança en els altres				
Confiat	45,1	27,4	27,5	306
Desconfiat	26,3	33,0	40,7	458
Escala d'ideologia política (de l'1 al 7)				
Esquerra (1 i 2)	53,8	23,6	22,6	119
Centreesquerra (3)	42,4	29,1	28,5	130
Centre (4)	36,7	29,0	34,4	152
Centredreta (5)	41,1	35,2	23,7	127
Dreta (6 i 7)	17,5	39,7	42,9	101
No contesta	14,1	25,7	60,2	179
Religiositat				
No creient ni practicant	57,3	20,9	21,8	110
Creient però no practicant	34,1	29,6	36,3	221
Creient i poc practicant	33,2	29,9	36,9	318
Creient i molt practicant	15,8	37,6	46,6	152
Record de vot el 2004				
PSOE	46,2	23,9	30,0	231
PP	20,9	38,2	40,9	180
Resta partits	47,1	28,9	24,0	72
No va votar	35,5	32,7	31,8	88
No sap/No contesta	25,6	28,3	46,0	237

Font: Enquesta ASP 06.042.

treballant més temps i es jubili més tard. Una altra cosa és que els comportaments canviïn d'acord amb el canvi, tímid, això sí, de perspectiva.

La variació de l'opinió d'estar a favor d'augmentar l'edat de jubilació és, en part, autointeressada, com veurem, si bé no necessàriament. Com és natural, el màxim acord amb la mesura es dona entre els qui tenen de 65 a 70 anys (44%), enfront de percentatges propers al 30% pel que fa a la resta (quadre 4.14). Els actius s'hi mostren menys favorables (30%) que els jubilats (36%), però, sobretot, són els més desfavorables (63%, respecte al 47% dels jubilats). Per la seva banda, els universitaris (44%) semblen estar-hi més d'acord que la resta (al voltant del 26%/35%). Potser perquè llegeixen més premsa i estan més al corrent dels debats sobre el tema. En la mateixa línia, aquesta valoració varia amb l'estatus.

En tercer lloc, una altra possible solució, formulada de manera molt planera, és rebutjada del tot pels enquestats. El 91% estan en contra de reduir la pensió que cobren els jubilats.

Quadre 4.14 Augment de l'edat de jubilació

En el cas que d'aquí a quinze anys els ingressos del sistema de pensions públiques fossin menors que les despeses, estaria a favor d'augmentar l'edat de jubilació? (segons edat, nivell d'estudis i estatus; percentatges horitzontals)

	SÍ	NO	NS/NC	N
Total	32,4	54,9	12,7	808
Edat				
50 a 54	28,2	63,7	8,0	203
55 a 59	27,3	61,9	10,8	245
60 a 64	32,6	53,5	13,9	179
65 a 70	43,9	36,7	19,4	181
Nivell d'estudis				
Sense estudis	26,1	51,5	22,4	122
Primaris incomplets	30,1	56,4	13,5	119
Primaris complets	29,8	56,0	14,2	305
Secundaris	34,9	58,8	6,3	127
Universitaris	43,7	50,4	5,9	135
Estatus socioeconòmic				
Alt	47,2	46,5	6,2	79
Mitjà-alt	39,8	52,4	7,8	129
Mitjà	29,9	59,1	11,0	330
Mitjà-baix	28,0	54,9	17,1	194
Baix	26,4	49,7	23,9	76

Font: Enquesta ASP 06.042.

Potser en una altra formulació, en la qual els jubilats que haurien de patir les retallades haguessin estat els futurs jubilats, el grau de desacord hauria estat inferior. Així formulada, els entrevistats es veuen a si mateixos (o els seus cònjuges) com a objecte de la mesura i, lògicament, no s'hi mostren d'acord. Evidentment, una majoria tan aclaparadora no admet variacions significatives.

En quart lloc, hem considerat una de les solucions *de facto* que alguns observen,¹² les aportacions extra al sistema públic de pensions provinents de la gran quantitat d'estrangers que han començat a treballar a Espanya des de fa una mica menys d'una dècada. Hem procurat plantejar la pregunta assenyalant els pros i els contres d'aquesta aportació. Entre els pros hi ha la idea que augmenten les cotitzacions socials. Entre els contres, que aquests mateixos estrangers es jubilaran i generaran drets a cobrar una pensió en el futur. Una majoria considerable (62%) està molt (39%) o bastant (23%) d'acord que, a llarg termini, l'aportació dels treballadors immigrants al sistema de pensions públiques serà positiva, fins i tot tenint en compte que ells també n'hauran de cobrar en el futur (quadre 4.15). Tan sols el 24% hi està en desacord.

No deixa de ser curiosa aquesta àmplia majoria de gairebé dos terços sobre una qüestió complexa, la discussió de la qual està en curs, amb arguments importants que apel·len a la prudència i criden l'atenció sobre la disparitat entre la contribució bruta i la contribució neta de la immigració al creixement efectiu del PIB, i sobre les alternatives a l'emigració a l'hora d'assegurar la sostenibilitat a llarg termini del sistema de finançament de la Seguretat Social (Feldstein, 2006). El fet és que els qui estan més d'acord amb la idea que una vida bona implica ajudar els altres es mostren més d'acord amb aquesta idea que la resta (44% i 31%) (quadre 4.15). També semblen distingir-se els molt o bastant interessats en política (46%/55%) dels menys interessats (34%), i els qui es declaren més «confiats» en els altres tendeixen a estar en més mesura molt d'acord amb la idea de l'aportació positiva dels immigrants que els «desconfiats» (46% i 34%, respectivament). La ideologia política marca diferències importants. Els més favorables a la idea de l'aportació positiva de la immigració són els d'«esquerres» (58%), els segueixen els de centreesquerra i centre (prop del 40%) i els menys favorables són els de centredreta i dreta (al voltant del 30%). En congruència amb això, es dona una diferència entre els votants del PSOE (47%) i el PP (26%).

En cinquè lloc, vam plantejar als entrevistats la possibilitat d'un sistema en què la pensió pública assegurí un mínim nivell de vida per a tots, i que si algú vol un benestar més gran durant la jubilació contracti un pla de pensions privat. Una majoria de gairebé dos terços (64%) estaria a favor d'un sistema així, mentre que només el 27,5% hi estaria en desacord. És molt notable que aquests percentatges amb prou feines hagin variat en deu anys, des de l'enquesta d'ASP ja esmentada. Llavors, el 69% es va mostrar partidari d'un arranjament com el descrit, el 15% s'hi va mostrar en contra, i el 16% no va manifestar cap opinió. Potser una part de l'absència de resposta s'hauria decantat per una valoració negativa.

12. Per al Regne Unit, per exemple, vegeu Blake i Mayhew (2006).

Quadre 4.15 Aportació dels treballadors immigrants

Diguí'm, si us plau, si està molt, bastant, poc o gens d'acord amb l'afirmació següent: «A llarg termini, l'aportació dels treballadors immigrants al sistema de pensions públiques serà positiva, fins i tot tenint en compte que ells també hauran de cobrar pensions públiques en el futur» (segons confiança en els altres, valoració sobre la vida que val la pena, escala d'ideologia política i record de vot; percentatges horitzontals)

	MOLT D'ACORD	BASTANT	NI MOLT NI POC	POC	GENS	NO HO SAP	N
Total	39,0	23,1	6,0	10,3	13,4	8,3	808
Confiança en els altres							
Confiat	46,3	29,2	3,9	8,8	8,2	3,7	306
Desconfiat	33,8	20,5	6,9	11,4	17,6	9,9	458
Acord amb «vida val més la pena si contribuïm al benestar dels altres»							
Molt	43,7	22,1	4,3	10,0	12,6	7,3	511
Resta	30,9	24,9	8,8	10,8	14,8	9,8	297
Escala d'ideologia política (de l'1 al 7)							
Esquerra (1 i 2)	57,9	24,4	2,6	4,1	5,0	6,0	119
Centreesquerra (3)	40,6	29,6	8,4	10,7	8,3	2,4	130
Centre (4)	39,4	26,8	2,7	9,9	14,6	6,6	152
Centredreta (5)	30,6	26,6	10,4	19,0	10,2	3,2	127
Dreta (6 i 7)	28,5	18,7	6,8	13,0	26,0	7,0	101
No contesta	36,6	14,4	5,7	6,7	16,8	19,9	179
Record de vot el 2004							
PSOE	46,6	27,7	5,2	9,1	6,6	4,8	231
PP	26,0	23,7	6,6	15,2	20,7	7,9	180
Resta partits	50,1	21,8	7,3	6,9	5,6	8,3	72
No va votar	34,1	18,1	5,8	8,9	26,3	6,8	88
No sap/No contesta	39,8	20,5	5,9	9,3	12,1	12,4	237

Font: Enquesta ASP 06.042.

Falta saber què entenen els enquestats per «mínim nivell de vida per a tots» i «benestar més gran». Segons el que entenguin, es poden referir a un sistema on hi ha una cosa semblant a pensions de subsistència juntament amb un sistema de capitalització o, fins i tot, a un sistema com l'actual a Espanya, en el qual conviu la pensió pública amb els plans de pensions privats. La nul·la variació d'aquesta opinió segons les categories que utilitzem ens impedeixen aclarir el sentit que atorguen a aquestes paraules.

V. La salut

El tercer objectiu del nostre estudi és oferir una panoràmica de l'estat de salut dels espanyols de 50 a 70 anys, així com de la seva relació amb el sistema sanitari. Com hem vist, l'estat de salut és un dels condicionants principals en matèria de feina i jubilació, i també ho ha de ser pel que fa a la resta d'activitats d'aquest grup de població. Per això, a més de l'estat de salut, també és interessant observar si els individus que en formen part estan fent, sense voler ofendre'ls, una «gestió activa» de la seva salut, per exemple, triant estils de vida més saludables o, en un altre àmbit, anant més enllà de l'opció sanitària per defecte (la sanitat pública) augmentant les seves opcions amb la contractació d'una assegurança privada.

5.1. Estat de salut

Ens hem aproximat a l'estat de salut dels enquestats a través de diverses preguntes. Una mesura l'avaluació que fa directament l'enquestat de la seva salut («salut subjectiva»). Una altra investiga si aquest té algun problema de salut, malaltia, discapacitat o mal de llarga durada («malaltia crònica»). Un tercer grup de preguntes prova d'oferir indicadors a l'engròs sobre aspectes més concrets de la salut: si l'entrevistat se sent més feble que fa un any (un indicador de salut «física»), si li costa més recordar coses que fa un any (un indicador de salut «mental») o si durant l'últim mes s'ha sentit trist o deprimat (un indicador de l'estat emocional). Així mateix, hem construït un índex amb els tres darrers indicadors. De fet, es produeix una coincidència bastant gran entre les diferents formes de mesurar la salut, de manera que l'exploració explicativa a partir dels factors que considerem, la farem només d'una d'aquestes mesures de salut, i així evitarem ser reiteratius.

Una majoria dels enquestats (61%) diuen que la seva salut és bona (41%) o molt bona (19%), i n'hi ha molt pocs (16,5%) que la qualifiquen de dolenta o molt dolenta. Per al 23% és «passable» (quadre 5.1). En el cas que interpretem «passable» com a poc o amb prou feines satisfactòria, tindriem prop d'un 40% amb «problemes de salut».

El cas és que el 42% reconeix tenir una malaltia crònica. Això no obstant, no tots els qui la tenen qualifiquen com a dolenta o molt dolenta la seva salut: només ho fa el 42%. Òbviament, gairebé cap dels qui no tenen aquest tipus de malaltia qualifica així de dolenta o molt dolenta la seva salut (només el 2%).

Pel que fa als indicadors més concrets, el 41% se sent més feble que fa un any, al 42% li costa més recordar les coses que fa un any i el 40% diu que s'ha sentit trist o deprimat durant l'últim mes. Si construïm un índex que sumi el nombre de problemes concrets de salut que diu tenir l'entrevistat (aniria de 0 a 3), es pot comprovar que són pocs els qui tindrien els tres tipus de problemes (un 15%), uns quants més els qui en tindrien dos (24%), i encara més els qui en tindrien un (30%) o cap (30%). Com és natural, el percentatge dels qui tenen tres problemes és màxim entre els qui tenen una salut dolenta o molt dolenta (el 40%) i mínim entre els qui la tenen molt bona (4%).

Quadre 5.1 Alguns indicadors de salut

(Percentatges verticals)

Diria vostè que la seva salut és...?	
Molt bona	19,2
Bona	41,4
Passable	22,8
Dolenta	11,4
Molt dolenta	5,1
No sap/No contesta	0,1
Té algun problema de salut, malaltia, discapacitat o mal de llarga durada?	
Sí	41,8
No	58,2
Se sent més feble que fa un any?	
Sí	41,2
No	58,7
No sap/No contesta	0,1
Li costa més recordar les coses que fa un any?	
Sí	41,6
No	58,0
No sap/No contesta	0,4
Durant l'últim mes, s'ha sentit trist o deprimid?	
Sí	40,1
No	59,7
No sap/No contesta	0,3
Índex de salut	
3 problemes	15,1
2 problemes	23,6
1 problema	30,4
Cap problema	30,9
N	808

Font: Enquesta ASP 06.042.

L'estudi SHARE ens permet situar a grans trets la salut de les persones grans espanyoles en el context europeu, on es revela com una de les pitjors (quadre 5.2). Per exemple, el 53% de les dones de 50 anys o més diuen tenir una salut passable, dolenta o molt dolenta, per sobre de la mitjana ponderada dels deu països de l'estudi (47,5%), i per sobre de gairebé tots els països menys Itàlia (54,7%). En el cas dels homes, la situació és semblant.

Vegem a continuació quins factors influeixen en l'estat de salut centrant-nos en la pregunta sobre la malaltia crònica (quadre 5.3), ja que és més que probable que aquesta resposta coin-

Quadre 5.2 Persones de 50 anys o més de diversos països europeus que diuen que la seva salut és passable, dolenta o molt dolenta (Percentatges verticals)

	PERCENTATGE QUE HO ESMENTA	
	HOMES	DONES
Suècia	33,9	39,9
Dinamarca	30,7	32,5
Alemanya	45,0	48,2
Holanda	31,2	34,0
França	38,0	38,4
Suïssa	17,5	22,5
Àustria	36,0	40,3
Itàlia	44,5	54,7
<i>Espanya</i>	<i>41,1</i>	<i>53,1</i>
Grècia	32,7	44,3
Total	39,5	47,5

Font: SHARE (Börsch-Supan, coord., 2005: taula 3A.2).

cideixi amb algun diagnòstic mèdic i, per tant, tingui un menor component de subjectivitat que les altres preguntes.

Les dones declaren tenir una malaltia crònica més que els homes (51% i 32%, respectivament), la qual cosa confirma una disparitat establerta en nombrosos estudis.¹ Per edat, es pot distingir el segment dels menors de 55 anys de la resta, ja que els primers mostren un percentatge més baix d'afectats per malalties cròniques (33% enfront de xifres entre el 40% i el 49% per a la resta). Fa la impressió que l'edat marca diferències, sobretot, en les dones, i no tant en els homes.

Per la seva banda, sembla que el nivell d'estudis marca diferències notables, sobretot entre els qui tenen estudis inferiors a primaris complets (el 55% tenen malaltia crònica) i els qui els tenen secundaris o universitaris (25%/30%, aproximadament). En la mateixa línia, hi influeix l'estatus socioeconòmic de la llar de l'entrevistat, ja que es diferencien molt clarament l'estatus baix i el mitjà-baix (57%) de la resta i, especialment, de l'estatus alt (23%). Aquestes diferències encaixarien també amb els descobriments habituals en la literatura de desigualtats socials en la salut,² i que es comproven recentment en el mateix estudi SHARE (Börsch-Supan, coord., 2005: 90 i seg.).³

1. Vegeu, per exemple, de Miguel (2005).

2. Vegeu, entre les investigacions recents en què s'observa aquesta relació, Howard, Sentell i Gazmararian (2006), els quals comproven, d'altra banda, que si s'hi inclouen variables de coneixement sobre salut, la influència del nivell socioeconòmic disminueix. Vegeu també Dalstra, Kunst i Mackenbach (2006). En el cas d'Espanya, vegeu, per exemple, Alfageme Chao (2000) o Fernández-Mayoralas Fernández *et al.* (1993); i, pel que fa a l'envelliment en el medi rural, García Sanz i col·laboradors (1997).

3. Vegeu, per exemple, la discussió d'Alfageme Chao (2000) sobre desigualtats d'ingressos i d'estatus.

Quadre 5.3 Tenen malaltia crònica, segons sexe, edat, nivell d'estudis i estatus socioeconòmic (Percentatges horitzontals)

		N
Total	41,8	808
Sexe		
Home	32,4	390
Dona	50,7	417
Edat		
50 a 54	33,1	203
55 a 59	40,5	245
60 a 64	46,7	179
65 a 70	48,6	181
Homes		
50 a 59	30,2	221
60 a 70	35,2	170
Dones		
50 a 59	43,9	228
60 a 70	58,9	190
Nivell d'estudis		
Sense estudis	55,5	122
Primaris incomplets	54,6	119
Primaris complets	43,1	305
Secundaris	31,3	127
Universitaris	25,1	135
Situació laboral		
Actiu	29,8	364
Jubilat	48,6	227
Feines de la llar	55,0	217
Estatus socioeconòmic		
Alt	22,6	79
Mitjà-alt	32,4	129
Mitjà	37,5	330
Mitjà-baix	57,3	194
Baix	57,1	76

Font: Enquesta ASP 06.042.

Si veiem tots aquests factors actuant en conjunt, comprovarem fins a quin punt hi influeix cadascun d'aquests factors (quadre 5.4). En una regressió lineal en la qual entren les variables independents per passos successius, les que resulten associades significativament amb tenir o no una malaltia crònica són el fet de ser dona (que afegeix 14 punts percentuals de

«malaltia crònica»), l'estatus baix o mitjà-baix (18 punts) i tenir estudis superiors (resta 11 punts). D'aquesta manera, per exemple, una dona d'estatus baix o mitjà-baix amb estudis inferiors als superiors arribaria a un nivell del 62% de «malaltia crònica». A l'extrem oposat, en el cas d'un home d'estatus superior al mitjà i amb estudis superiors, la taxa de malaltia crònica seria molt més baixa, del 19%.

Quadre 5.4 Factors que influeixen en el fet de tenir un mal o malaltia de llarga durada (Regressió lineal)

	COEFICIENTS NO ESTANDARDITZATS		NIVELL DE SIGNIFICACIÓ
	B	ERROR TÍPIC	
Constant	0,30	0,03	0,000
Estatus baix o mitjà-baix	0,18	0,04	0,000
Dona	0,14	0,03	0,000
Estudis superiors	-0,11	0,05	0,023

R² corregida = 0,76

Font: Enquesta ASP 06.042.

5.2. Comportaments saludables (o no saludables)

A més de les valoracions sobre la pròpia salut, també vam voler comprovar en quina mesura els enquestats duen a terme conductes saludables, o no saludables, com a manera de «gestionar» activament la seva salut i no sotmetre's passivament a les xacres de la vellesa.

Exercici físic

En primer lloc, els vam preguntar per la freqüència amb què duen a terme exercici físic relativament intens i exercici físic moderat. D'activitats físiques que exigeixin molta energia, com l'esport o una feina que requereixi esforç físic, n'efectua el 33% més d'un cop a la setmana, mentre que el 53% no en duu a terme mai o gairebé mai (quadre 5.5). En part, és una cosa lògica, ja que a edats avançades no necessàriament és convenient un exercici físic intens, però sembla molt alt el percentatge dels qui no en fan mai.

Aquest tipus d'activitats varia, com era d'esperar, amb l'edat i amb la situació laboral, si bé es dona també una associació amb el nivell subjectiu de salut. La pràctica d'exercici intens més d'un cop a la setmana és mínima entre els entrevistats de 65 a 70 anys (amb el 23,5%). També baixa en el cas dels jubilats i les mestresses de casa (27%) en comparació amb els actius, tot i que potser cal entendre que una part rellevant d'aquest exercici físic intens deu fer referència a la feina dels actius, i no pas, per exemple, a la pràctica d'esports. Finalment, els qui veuen la seva salut com a dolenta o molt dolenta presenten un percentatge molt baix (21%), lluny dels qui gaudeixen de molt bona salut (43,5%). Però amb

aquesta enquesta no podem escatir, evidentment, si és l'exercici físic intens allò que ha afavorit aquesta millor salut o si els qui tenen més bona salut són capaços de dur a terme un exercici més intens i els qui tenen mala salut no. El mateix es pot dir del fet de patir una malaltia crònica.

Quadre 5.5 Freqüència amb què duu a terme activitats físiques que exigeixen molta energia, com l'esport o una feina que requereix esforç físic, segons edat, situació laboral i salut subjectiva (Percentatges horitzontals)

	MÉS D'UNA VEGADA A LA SETMANA	UNA VEGADA A LA SETMANA	D'UNA A TRES VEGADES AL MES	GAIREBÉ MAI, O MAI	NO SAP/ NO CONTESTA	N
Total	33,4	7,9	5,0	53,2	0,5	808
Edat						
50 a 54	42,1	11,4	3,9	42,0	0,5	203
55 a 59	36,0	9,6	8,7	45,7	0,0	245
60 a 64	30,2	3,9	4,9	60,5	0,6	179
65 a 70	23,5	5,5	1,1	68,8	1,1	181
Situació laboral						
Actiu	41,4	9,9	6,0	42,7	0,0	364
Jubilat	26,8	6,3	2,7	63,3	0,9	227
Feines de la llar	27,0	6,2	5,7	60,2	0,9	217
Salut subjectiva						
Molt bona	43,5	9,8	5,9	40,2	0,6	155
Bona	37,5	9,7	5,0	47,8	0,0	334
Passable	26,2	6,6	5,0	61,7	0,6	185
Dolenta o molt dolenta	21,1	3,1	3,9	70,4	1,6	133

Font: Enquesta ASP 06.042.

L'exercici físic moderat, com fer un passeig una mica llarg, netejar el cotxe o treballar al jardí, és una activitat que els enquestats duen a terme amb una freqüència molt més gran: el 75% diuen que ho fan més d'un cop a la setmana (quadre 5.6). Probablement es deuen referir a passejar, una activitat molt esmentada pels jubilats i les mestresses de casa, com hem pogut veure, tot i que potser també s'hi inclou una part de l'activitat laboral dels ocupats. Un indicatiu del fet que es refereixen a les passejades és que el percentatge dels qui fan exercici moderat més d'un cop a la setmana potser és una mica més gran entre les mestresses de casa (78%) i els jubilats (85%) que entre els actius (70%). En aquest cas, la relació amb l'edat i amb el nivell subjectiu de salut no existeix o és mínima.

Els espanyols grans no formen part dels qui duen a terme més activitat física, d'acord amb un nivell de salut dels més baixos d'Europa occidental i amb uns nivells relativament baixos d'activitat laboral, especialment entre les dones (quadre 5.7, web). En el cas de les dones majors de 50 anys estudiades amb l'enquesta SHARE, el 13,5% de les espanyoles te-

Quadre 5.6 Freqüència amb què duu a terme exercici físic moderat, com fer una passejada una mica llarga, netejar el cotxe o treballar al jardí, segons edat, situació laboral i salut subjectiva (Percentatges horitzontals)

	MÉS D'UNA VEGADA A LA SETMANA	UNA VEGADA A LA SETMANA	D'UNA A TRES VEGADES AL MES	GAIREBÉ MAI, O MAI	NO SAP/ NO CONTESTA	N
Total	75,4	9,6	5,2	9,8	0,1	808
Edat						
50 a 54	72,3	13,8	6,4	7,4	0,0	203
55 a 59	73,6	11,6	4,9	10,0	0,0	245
60 a 64	73,6	9,0	5,4	12,0	0,0	179
65 a 70	82,9	2,8	3,9	9,9	0,5	181
Situació laboral						
Actiu	67,9	14,9	7,0	10,2	0,0	364
Jubilat	85,0	3,1	2,2	9,3	0,4	227
Feines de la llar	77,7	7,6	5,2	9,5	0,0	217
Salut subjectiva						
Molt bona	76,5	9,6	3,7	9,5	0,6	155
Bona	79,3	10,4	5,1	5,3	0,0	334
Passable	74,4	8,1	4,9	12,6	0,0	185
Dolenta o molt dolenta	65,3	9,9	7,5	17,4	0,0	133

Font: Enquesta ASP 06.042.

nen un nivell baix d'activitat física, molt a prop de la mitjana dels deu països (14,9%), però lluny dels països més «actius»: Suïssa (4%), Suècia (6%), Grècia o Dinamarca (8%). De tota manera, les menys actives són les italianes (25%).

Dieta

En segon lloc, vam voler tenir una certa idea de fins a quin punt tenen cura de la seva dieta. Abans d'entrar en això, els vam preguntar si havien de seguir alguna dieta especial per raons de salut. Ho fa un percentatge bastant alt (30%) (quadre 5.8, web), però s'entén, atesa l'edat dels entrevistats i el fet que un dels consells mèdics habituals per afrontar una varietat de xacres és seguir una dieta determinada.

Lògicament, el percentatge dels qui segueixen una dieta per raons de salut és més alt en aquells grups que manifesten en altres preguntes tenir una pitjor salut (quadre 5.8, web). Aquest percentatge és més gran en les dones (35,5%) que en els homes (25%), especialment en les dones de 60 anys o més (44%); és més gran en els menys educats (al voltant del 41%) que en els més educats (18%), i també en els entrevistats d'estatus baix o mitjà-baix (40%) que en els d'estatus alt o mitjà-alt (21%). I, per descomptat, és moltíssim més gran entre els que diuen que la seva salut és dolenta o molt dolenta (56%) que entre els que diuen que és molt bona (8%).

Més enllà de les dietes, en principi, per prescripció mèdica, fa l'efecte que una immensa majoria (88%) dels entrevistats es preocupen per tenir una dieta sana i equilibrada (quadre 5.9, web).

No es pot esperar que un percentatge tan elevat variï gaire segons les categories que considerem. De fet, no ho fa. Tan sols es pot apreciar una diferència mínima entre homes (83%) i dones (93%) (quadre 5.9, web). És a dir, la idea que convé seguir una dieta saludable està tan estesa com suggereixen les contínues apel·lacions des dels mitjans de comunicació. Una cosa diferent és que, efectivament, els entrevistats segueixin aquest tipus de dietes, la qual cosa requeriria un estudi diferent d'aquest.

Tabac

Per acabar, vam voler comprovar en quina mesura queden encara persones de 50 a 70 anys que continuen incorrent en un hàbit tan singularitzat com a negatiu pels metges i les autoritats sanitàries i que tanta propaganda contrària rep. Ens referim a l'hàbit de fumar tabac.

No són gaires els qui, a aquestes edats, continuen fumant, però arriben encara al 18%, comptant el 16% de fumadors de cigarrets i el 2% de fumadors de puros o pipa (quadre 5.10). Per la seva banda, el 31% reconeix haver fumat en el passat, tot i que ja no ho fa («exfumadors»), i el 51% diu no haver fumat mai. És lògic que trobem un percentatge relativament baix de fumadors en el tram d'edat que estudiem. Segons la darrera Enquesta Nacional de Salut (2003), el percentatge de fumadors augmenta des dels 16-24 anys fins a un màxim en la cohort de 35 a 44 (44%), disminueix una mica en el tram següent, el de 45-54 (36%), i gairebé cau en picat en el de 55-64 (19%). Com es pot veure en el quadre 5.10, les principals protagonistes d'aquesta «caiguda» són les dones.

Hi ha dues variables que s'associen clarament amb el consum de tabac: el sexe i l'edat (quadre 5.11, web). Les dones fumadores són la meitat que els homes (12% vs. 25%) i les exfumadores, la tercera part (15% vs. 47%). L'edat fa baixar la proporció de fumadors, però no linealment: del 27,5% dels entrevistats de 50 a 54 anys es passa a un percentatge situat prop del 17% per als que en tenen entre 55 i 64, i torna a caure fins al mínim de l'11% dels de més edat. La caiguda, en tot cas, és més pronunciada en les dones que en els homes.

Ni el nivell d'estudis ni l'estatus socioeconòmic s'associen negativament amb el consum de tabac. Al contrari, el percentatge de consumidors sembla augmentar amb tots dos. De tota manera, és possible que aquesta associació sigui una mica espúria, en la mesura que, per exemple, en l'estatus baix estan sobrerrepresentades les dones, que fumen menys, i en l'estatus alt, els homes. De fet, pot ser que aquesta mateixa relació espúria s'amagui darrere el fet que no s'observa una associació clara entre la salut subjectiva i l'estatus del fumador.

Quadre 5.10 Població de 16 anys o més: estatus respecte al consum de tabac.
Espanya, 2003 (Percentatges horitzontals)

	FUMADOR DIARI	FUMADOR OCASIONAL	EXFUMADOR	NO HA FUMAT MAI
Tots dos sexes				
Total	28,1	2,9	17,3	51,7
De 16 a 24 anys	33,0	4,0	4,0	59,1
De 25 a 34 anys	36,5	4,1	10,7	48,8
De 35 a 44 anys	40,2	3,4	21,3	35,1
De 45 a 54 anys	33,6	2,5	22,5	41,4
De 55 a 64 anys	16,9	2,2	21,0	60,0
De 65 a 74 anys	9,7	1,2	23,5	65,7
De 75 i més anys	3,9	0,5	24,3	71,2
Homes				
Total	34,2	3,4	24,7	37,8
De 16 a 24 anys	34,8	3,8	3,7	57,8
De 25 a 34 anys	38,7	4,8	9,9	46,6
De 35 a 44 anys	44,4	3,8	22,2	29,6
De 45 a 54 anys	41,8	2,5	28,5	27,2
De 55 a 64 anys	26,8	3,0	36,3	33,9
De 65 a 74 anys	19,0	2,5	48,7	29,7
De 75 i més anys	8,6	1,3	57,4	32,8
Dones				
Total	22,4	2,3	10,4	64,9
De 16 a 24 anys	31,1	4,2	4,3	60,4
De 25 a 34 anys	34,1	3,3	11,6	51,0
De 35 a 44 anys	36,0	3,0	20,3	40,7
De 45 a 54 anys	25,5	2,5	16,5	55,5
De 55 a 64 anys	7,5	1,4	6,5	84,6
De 65 a 74 anys	2,4	0,1	3,5	94,1
De 75 i més anys	0,8	0,1	2,1	97,1

Font: Enquesta Nacional de Salut, 2003; dades disponibles a www.ine.es.

En una regressió lineal amb la variable ser fumador o no com a dependent, l'equació resultant només inclou les variables ser dona o no i tenir de 50 a 54 anys o no (quadre 5.12, web). El fet de ser dona resta 13 punts percentuals a la categoria de fumador, mentre que tenir entre 50 i 54 anys n'hi suma 12. D'aquesta manera, segons aquesta equació, un home de 50 a 54 anys tindria una probabilitat del 34% de ser fumador, mentre que una dona de 55 anys o més la tindria molt baixa, del 9%.

Els fumadors actuals de cigarrets no semblen especialment fumadors empedreïts, ja que fumen una mitjana de 15,9 cigarrets al dia (quadre 5.13, web). El 41% fuma fins a mig paquet, i el 44% entre mig i un paquet. Tan sols el 14% fuma més d'un paquet al dia. Sembla que, quan van deixar de fumar, els exfumadors de cigarrets eren fumadors bastant més empedreïts que els actuals fumadors. Fumaven una mitjana de 22,2 cigarrets. En aquest cas, el 32% fumava fins a mig paquet, el 33% fins a un paquet, i el 35% fumava més d'un paquet.

Tret que el record d'aquests exfumadors no sigui gaire precís i/o que els actuals fumadors no estiguin disposats a reconèixer que el seu «vici» és encara més intens, dues hipòtesis poden explicar la diferència entre un grup i l'altre. D'una banda, pot ser que en el moment de deixar de fumar, els actuals exfumadors fumessin més que el que fumaven llavors els actuals fumadors. Llavors, haurien patit més nítidament les malalties i molèsties associades al tabac i, potser per això, s'haurien trobat en una situació extrema. Però, d'altra banda, hi ha també la possibilitat que la principal diferència entre els actuals fumadors i els exfumadors és que, havent-se trobat tots dos en una situació extrema, els primers hagin, simplement, reduït el consum de tabac, mentre que els segons hi hagin posat fi.

La gent gran espanyola, especialment els homes, no ha canviat tant els seus hàbits respecte al tabac com una bona part dels seus coetanis d'Europa occidental. L'any 2004, entre els homes espanyols de 50 anys o més encara hi havia un 28% de fumadors, per sobre de la mitjana dels deu països de l'estudi SHARE (24%), i per sobre de tots els altres menys Grècia i Dinamarca (quadre 5.14, web). El cas de les dones espanyoles és diametralment oposat: la gran majoria no es va iniciar mai en aquest hàbit, de manera que no s'haurà arribat mai a nivells «europeus». Així, el percentatge de fumadores a Espanya és el més baix dels deu països (9%), *ex aequo* amb França.

En conclusió, observem una certa abundància d'estratègies de gestió activa de la salut a través de comportaments saludables i l'evitació dels poc saludables, si bé queda camí per recórrer, sobretot en comparació amb la major part dels països europeus occidentals.

5.3. Ús del sistema sanitari i cobertura sanitària

Ara ens ocuparem dels usos del sistema sanitari que fan els enquestats, així com de les seves valoracions sobre aquest.

Ús del sistema sanitari

Tres quartes parts dels entrevistats han anat alguna vegada a una consulta mèdica en els últims dotze mesos: el 18% hi hauria anat només un cop; el 17%, dos cops; el 22%, de tres a cinc, i el 17%, més de cinc (quadre 5.15, web).

En bona mesura, aquesta conducta es troba associada a les variables, que hem vist més amunt, relacionades amb la salut subjectiva de l'entrevistat, així com amb aquesta mateixa. Les dones són més assídues a les consultes mèdiques que els homes. Per exemple, el 21% de les dones hi han anat més de cinc vegades, enfront del 13% dels homes. També augmenten les visites a mesura que s'incrementa l'edat. I són més les visites dels qui no tenen estudis (23%) que les dels qui els tenen superiors (12%). En la mateixa línia, els entrevistats d'estatus baix o mitjà-baix (prop del 22%) són més assidus que els d'estatus alt o mitjà-alt (14%). En realitat, la variable que marca les diferències màximes és, naturalment, la de la salut subjectiva de l'entrevistat, i, en aquest sentit, destaquen sobretot els qui consideren la seva salut dolenta o molt dolenta, amb el 42% que ha visitat el metge més de cinc vegades durant l'últim any. A l'extrem oposat, hi hauria els qui gaudeixen de «molt bona» salut, amb un escàs 4%.

Els espanyols, d'acord amb un pitjor estat de salut, són els qui van més al metge entre els europeus. Segons l'estudi SHARE, el 40% dels de 50 anys o més havien tingut set contactes o més amb metges durant l'últim any (quadre 5.16, web). Aquest percentatge és el més alt dels deu països coberts: es troba ben a prop de l'italià (37%), però molt lluny dels de Suècia (10%) o Dinamarca (17%).

Dels qui han acudit a una consulta mèdica durant l'últim any, el 87% ho ha fet a una de la Seguretat Social, mentre que el 20% hauria anat a una consulta privada (quadre 5.17). La majoria dels qui acudeixen a un metge privat ho fan perquè disposen d'una assegurança privada (el 76%), si bé el 21% va pagar la visita (el 3% hi va acudir a través de l'assegurança d'accidents de l'empresa).

Quadre 5.17 A quin tipus de consulta mèdica han acudit durant l'últim any

(Percentatges verticals)

En aquestes consultes o ingressos, ha anat a...?	
La Seguretat Social	86,7
Metges privats	20,3
N	600
Té una assegurança privada o va pagar la visita?	
Assegurança privada	76,1
Va pagar la consulta/visita	20,7
Assegurança d'accidents empresa	3,3
N	122

Font: Enquesta ASP 06.042.

Valoració sobre l'atenció mèdica rebuda

En general, els usuaris del sistema sanitari públic o privat estan bastant satisfets, tant amb l'eficàcia amb què ha estat tractat el seu problema de salut com amb el tracte humà rebut

(quadre 5.18). A la primera li posen una nota mitjana de 7,7 en una escala del 0 al 10; al segon, de 8,2. Només el 6% suspèn els serveis mèdics per la seva eficàcia curativa, i tan sols el 4,5% ho fa pel tracte que ofereixen. A l'altre extrem, la puntuació d'excel·lent (9 o 10) és atorgada pel 33,5 i el 47%, respectivament.

Quadre 5.18 Qualificació posada als metges i els serveis sanitaris que l'han atès en els últims dotze mesos (Percentatges verticals)

	PER LA SEVA EFICÀCIA PER RESOLDRE EL SEU PROBLEMA DE SALUT	PEL TRACTE HUMÀ QUE LI HAN DONAT
De 0 a 4	5,8	4,5
De 5 a 6	14,8	10,3
De 7 a 8	41,6	34,5
9	11,0	14,3
10	22,6	32,9
No sap/No contesta	4,2	3,6
Mitjana	7,7	8,2
Mediana	8	8
N	808	808

Font: Enquesta ASP 06.042.

No s'observen diferències rellevants en aquestes qualificacions segons les variables independents que hem considerat. Tampoc el fet d'haver anat a una consulta pública o a una de privada en marca, però sí, curiosament, haver combinat visites a metges públics i metges privats (quadre 5.19). Aquests últims entrevistats puntuen (6,7/7,4) més baix que els que només han acudit a la sanitat pública (7,7/8,3) o a la privada (8,0/8,4). Potser es tracta de les persones amb problemes més greus, per la qual cosa es poden sentir més fàcilment frustrats amb els metges.

Quadre 5.19 Qualificació posada als metges i els serveis sanitaris que l'han atès en els últims dotze mesos, segons el tipus de metge que han visitat

	PER LA SEVA EFICÀCIA PER RESOLDRE EL SEU PROBLEMA DE SALUT		PEL TRACTE HUMÀ QUE LI HAN DONAT	
	MITJANA	N	MITJANA	N
No ha acudit a una consulta mèdica durant l'últim any (se li pregunta per la seva experiència en general)	7,5	179	8,1	182
Sí a metge privat, no a Seguretat Social	8,0	79	8,4	80
Sí a Seguretat Social, no a metge privat	7,7	475	8,3	476
A tots dos	6,7	41	7,4	41

Font: Enquesta ASP 06.042.

Cobertura sanitària

Amb diverses preguntes de l'enquesta podem reconstruir quin tipus de cobertura sanitària tenen els enquestats. El 78,5% només té cobertura de la Seguretat Social, el 16% la combina amb una assegurança privada, i el 5% només disposa d'una assegurança privada (quadre 5.20).

Quadre 5.20 Cobertura sanitària, segons situació laboral, tipus d'ocupació i estatus socioeconòmic (Percentatges horitzontals)

	NOMÉS SEGURETAT SOCIAL	SEGURETAT SOCIAL I ASSEGURANÇA PRIVADA	NOMÉS ASSEGURANÇA PRIVADA	N
Total	78,5	16,3	5,2	808
Situació laboral				
Actiu	70,3	22,1	7,6	364
Jubilat	83,8	12,7	3,5	227
Feines de la llar	86,8	10,4	2,8	217
Tipus d'ocupació				
Compte propi	66,3	33,7	0,0	73
Assalariat sector privat	79,0	21,0	0,0	155
Assalariat públic	52,1	19,0	28,9	93
Estatus socioeconòmic				
Alt	42,6	37,1	20,3	79
Mitjà-alt	62,2	24,7	13,1	129
Mitjà	80,1	17,5	2,4	330
Mitjà-baix	94,8	4,7	0,5	194
Baix	95,0	5,0	0,0	76

Font: Enquesta ASP 06.042.

Tres variables influeixen clarament en el tipus de cobertura sanitària dels entrevistats: la seva situació laboral, el seu estatus socioeconòmic i, en el cas dels ocupats, el tipus de feina que tenen. En primer lloc, entre els actius abunden més els qui disposen d'una assegurança privada (30%, enfront del 13%/16% de la resta). En segon lloc, a mesura que augmenta l'estatus socioeconòmic i, se suposa, els ingressos de la llar, creix la proporció dels qui disposen d'assegurança privada: des del 5% dels d'estatus baix o mitjà-baix fins al 57% dels d'estatus alt. La cobertura de la Seguretat Social es mou al contrari. En tercer lloc, entre els ocupats, la proporció més gran d'assegurança privada es dona entre els assalariats públics (48%), fet lògic tenint en compte que n'hi ha moltíssims, els funcionaris, que poden optar entre la cobertura de la Seguretat Social i una cobertura privada, amb alguna de les empreses sanitàries amb les quals tenen convenis les mútues a les quals pertanyen aquests funcionaris. De fet, només al grup de treballadors públics trobem, en l'enquesta, persones no cobertes per la Seguretat Social. Seguidament hi hauria els treballadors per compte propi (34%) i, finalment, els assalariats privats (21%).

Les raons del sí o el no a l'assegurança privada

Les raons que addueixen els entrevistats per explicar per què han subscrit o no una pòlissa d'assegurança privada reflecteixen, en part, les associacions amb l'estatus i el tipus d'ocupació que acabem de veure. Com a resposta a la pregunta «per què té assegurança privada», el 28% diu que és funcionari i per això pot triar tenir-ne (quadre 5.21). L'11,5% en té perquè la va contractar la seva empresa. Hi ha dues raons que tenen a veure amb avantatges percebuts de la sanitat privada: s'hi confia més (11%), i l'atenció ràpida (38%). I una altra raó força esmentada suggereix, com la de l'atenció ràpida, un intent d'aconseguir més flexibilitat en la cobertura de les pròpies necessitats de salut; ens referim a la raó de no dependre del tot de la sanitat pública (14%).

Quadre 5.21 Raons de tenir assegurança privada, segons tipus d'ocupació

(Percentatges verticals)

	TOTAL	TIPUS D'OCUPACIÓ		
		COMPTE PROPI	ASSALARIAT SECTOR PRIVAT	ASSALARIAT PÚBLIC
Sóc funcionari i puc triar tenir-ne	28,1	4,2	9,1	71,4
Em refio més de la sanitat privada	11,0	24,8	0,0	6,8
Per no dependre del tot de la sanitat pública	13,6	15,3	20,9	4,6
Perquè m'atenguin amb rapidesa	38,2	59,3	33,1	20,0
La va contractar l'empresa	11,5	4,2	33,6	11,1
Cobert per l'assegurança del cònjuge	1,7	0,0	0,0	4,2
Per costum, sempre n'he tingut	4,5	3,7	6,1	0,0
Altres raons, quines?	4,1	12,5	3,1	0,0
No sap/No contesta	2,8	3,7	3,1	0,0
N	174	24	33	44

Font: Enquesta ASP 06.042.

No cal dir que la raó de ser funcionari i poder permetre-s'ho varia amb el tipus d'ocupació de l'entrevistat: l'esmenten el 71% dels treballadors públics (i gairebé no l'esmenta la resta). Com que una bona part d'aquests treballadors públics encapçalen o viuen en llars d'estatus alt o mitjà-alt, no és gens estrany que també en aquest grup hi hagi un esment alt (42%).

El fet de no tenir assegurança privada s'explica per altres raons (quadre 5.22, web). La majoria (53%) en té prou amb la Seguretat Social per cobrir les seves necessitats de salut. Fins i tot, un altre 7% creu que hi sol haver millors metges a la sanitat pública. Gairebé dos cinquens (37%) pensen que tenir una assegurança privada va més enllà de les seves possibilitats econòmiques, la qual cosa suggereix que, si aquestes fossin suficients, podrien pensar a contractar-la. Per acabar, el 8% ni tan sols s'ho ha plantejat mai. Les raons de caràcter econòmic augmenten a mesura que disminueix l'estatus de l'entrevistat: les

esmenten el 15% dels d'estatus alt, enfront del 46%/50% dels d'estatus baix o mitjà-baix. Curiosament, el percentatge és molt alt (62%) entre els entrevistats amb una salut dolenta o molt dolenta, la qual cosa reforçaria de manera indirecta la idea de la relació entre salut i nivell socioeconòmic.

VI. La vida social

6.1. La família

El nostre estudi persegueix, així mateix, l'objectiu d'observar la vida d'aquesta generació en transició cap a la inactivitat laboral (i, més endavant, cap a la dependència) en la seva dimensió de vida social no lligada estrictament a la vida econòmica (laboral, financera) i en la seva dimensió de benestar i realització personal no estrictament associat a la salut, precisament per poder proporcionar, encara que sigui de manera parcial i temptativa, un context i un sentit als descobriments sobre la feina, les finances i la salut d'aquesta generació. És per això que, de manera, insistent, exploratòria, hem considerat algunes actituds i comportaments referents als diversos cercles en què es desenvolupa aquesta vida social. En aquesta secció ens ocuparem de la família.

La cohort que analitzem és un grup d'espanyols amb una vida familiar notablement intensa. Tenen cura dels seus fills, que no són tants com en el cas de les generacions anteriors, i els acullen a casa seva fins a edats molt avançades. Cuiden els seus pares ja grans, concretament, perquè encara hi ha força dones que no treballen fora de casa. I n'hi ha molts que poden tenir cura dels seus néts, i ho fan, perquè no són tants com en el passat, fruit d'haver tingut relativament pocs fills i de l'encara més reduïda fecunditat d'aquests; en això últim, de tota manera, en contra del que es podria esperar, no són pas diferents de la major part dels europeus. I, per descomptat, convé remarcar, un cop més, el fet que la protagonista d'aquestes atencions acostuma a ser la dona.

6.1.1. Els pares

El 36% dels entrevistats encara tenen algun pare viu (el 23% només la mare, el 4,5% només el pare) (quadre 6.1, web). Com és lògic, això varia amb l'edat de l'entrevistat, de manera que el màxim de supervivència dels pares es dona entre els de 50 a 54 anys (59%) i el mínim entre els de 65 a 70 (13%).

On viuen els pares

Prop d'un quart (26%) dels entrevistats amb pares ancians conviuen amb ells al domicili dels primers (24%) o resideixen al mateix edifici (2%) (quadre 6.2, web). No són pas pocs els que viuen bastant a prop dels seus pares, a menys d'un quilòmetre (un 18%) o entre un i cinc quilòmetres (16%). Les dones tenen els seus pares més a prop que els homes: el 53% els tenen a casa seva, al mateix edifici o a menys d'un quilòmetre, enfront del 34% dels homes.

Que els pares visquin al domicili és un hàbit, més aviat, de les classes baixes, i gairebé és inexistent en el cas dels entrevistats d'estatus alt (no tant en els de mitjà-alt). Hi ha tres hipòtesis que poden explicar aquesta relació. En primer lloc, potser té a veure amb la possible mobilitat geogràfica més gran d'aquests últims, que en el cas dels primers probablement és

menor. En segon lloc, potser té a veure amb el tipus d'atencions als pares ancians que es poden permetre, econòmicament, els uns i els altres: els d'estatus alt poden tenir els seus pares grans en una residència, mentre que els d'estatus baix els han de tenir a casa. I, en tercer lloc, pot ser que els pares dels entrevistats d'estatus alt tinguin menys necessitats assistencials i, per això, no requereixen la proximitat dels fills. El cert és que si els pares necessiten l'ajuda dels seus fills en la cura personal (vegeu més endavant) és molt més probable que visquin al seu domicili: això passa en el 45% dels casos, enfront del 13,5% dels entrevistats els pares dels quals no requereixen aquesta ajuda.

Frequència de contactes

Amb els pares grans que viuen al domicili dels entrevistats, és clar, el contacte és diari. Amb els pares que viuen al seu propi domicili, el contacte és també bastant freqüent. En conjunt, entre els qui no viuen amb algun dels seus pares, el 45% hi tenen contacte diari, sigui personal, per telèfon o altres mitjans, i el 28% el tenen unes quantes vegades a la setmana (quadre 6.3). El 17% el tenen un cop a la setmana. El 10% dels entrevistats presenten menys freqüència de contactes.

Quadre 6.3 Frequència de contactes (en persona, per telèfon, etc.) amb els pares que no viuen al domicili de l'entrevistat, segons sexe i lloc on resideixen (Percentatges horitzontals)

	DIÀRIAMENT	DIVERSES VEGADES A LA SETMANA	AL VOLTANT D'UNA VEGADA A LA SETMANA	AL VOLTANT D'UNA VEGADA CADA DUES SETMANES	AL VOLTANT D'UNA VEGADA AL MES	MENYS D'UNA VEGADA AL MES	MAI	NO SAP/ NO CON- TESTA	N (ELS PARES NO VIUEN AL DOMICILI DE L'ENTREVISTAT)
Total	44,6	27,8	17,2	1,8	4,2	3,5	0,5	0,4	221
Sexe									
Home	34,8	32,2	20,6	3,6	2,8	4,3	1,0	0,8	112
Dona	54,7	23,2	13,8	0,0	5,6	2,7	0,0	0,0	108
Residència dels pares									
Al mateix edifici de l'entrevistat, no a casa seva	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	6
A menys d'1 km	76,9	15,4	7,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	52
Entre 1 i 5 km	51,1	31,1	13,3	0,0	2,2	0,0	0,0	2,2	45
Entre 5 i 25 km	32,3	35,5	25,8	0,0	3,2	0,0	3,2	0,0	31
Entre 25 i 100 km	17,2	51,7	20,7	0,0	6,9	3,4	0,0	0,0	29
A més distància	23,2	23,2	25,0	7,1	8,9	12,5	0,0	0,0	56

Font: Enquesta ASP 06.042.

Novament, la proximitat més gran és la que mostren les dones, amb més freqüència de contactes amb els seus pares que els homes. El 55% d'elles estan en contacte amb els seus pares diàriament, enfront del 35% d'ells. De tota manera, la freqüència de contactes es troba condicionada, sobretot, per la proximitat del domicili dels pares: tots els entrevistats que viuen al mateix edifici que els pares, si bé no al mateix habitatge, els veuen cada dia; el percentatge va baixant a mesura que s'allunyen els domicilis respectius, fins al mínim de contactes diaris que tenen els qui viuen a més de 25 quilòmetres de distància (al voltant del 20%). Això suggereix que la major part dels contactes a què ens referim es donen en persona.

Cura i atencions

Per l'edat dels pares dels entrevistats, un nombre significatiu dels primers necessita ajuda en algunes activitats quotidianes (quadre 6.4). Els pares del 33% dels entrevistats necessiten que els fills els ajudin en la cura personal (rentar-se, ficar-se al llit i llevar-se, vestir-se). Els del 44% la necessiten per a activitats com el transport, la compra o les feines de la llar. Finalment, els del 59% la necessiten per a tasques administratives, com emplenar formularis o resoldre tràmits.

El fet que els pares ancians necessitin l'atenció dels seus fills, si més no des del punt de vista d'aquests, no es distribueix de manera homogènia segons les categories que utilitzem. Les filles tendeixen a pensar-ho més que els fills, sobretot pel que fa a la cura personal i les necessitats de transport o ajuda per fer la compra i dur a terme les feines de la llar, i no tant en les tasques administratives. No és probable que es degui al fet que els pares de les dones de la mostra siguin una mica més grans, ja que l'edat mitjana de les dones és gairebé idèntica a la dels homes. Per tant, es podria pensar que, a més de les necessitats objectives que puguin tenir els pares ancians, la percepció subjectiva d'aquestes necessitats no és la mateixa en els seus fills que en les seves filles. Ni ho és, òbviament, la predisposició a prestar ajuda o la disponibilitat de temps per fer-ho.¹

Crida l'atenció, en aquesta mateixa línia de la importància de la percepció subjectiva, que les necessitats dels pares gairebé no varien amb l'edat dels fills. Haurien de variar, ja que com més grans són els fills, més vells són els pares, però gairebé no varien. En canvi, una variació important en aquestes necessitats (objectives i/o percebudes) es dona segons l'estatus socioeconòmic de l'entrevistat. El màxim de necessitats es dona en els d'estatus baix o mitjà-baix, a gran distància dels qui tenen estatus alt o mitjà-alt, sobretot pel que fa a la cura personal i el transport, les compres o les feines de la llar, i no tant en les tasques administratives. Potser té a veure amb els patrons de residència de pares i fills segons l'estatus observats més amunt.

Com hem vist, les necessitats d'ajuda dels pares varien clarament amb la localització de la seva residència, fins al punt que és la variable decisiva. Majories amplíssimes dels entrevis-

1. Aquest resultat es veu confirmat en algunes investigacions empíriques, com Silverstein, Gans i Yang (2006). Més endavant veurem, de tota manera, que, en part, el sexe pot estar amagant la influència de l'estatus socioeconòmic.

Quadre 6.4 Els pares necessiten ajuda de l'entrevistat en diferents tasques habituals, segons sexe, estatus i residència dels pares

(Percentatges horitzontals)

	CURA PERSONAL, COM RENTAR-SE, FICAR-SE AL LLIT I LLEVAR-SE, VESTIR-SE	TRANSPORT, COMPRA, FEINES DE LA LLAR...	TASQUES ADMINISTRATIVES, COM EMPLENAR FORMULARIS, RESOLDRE TRÀMITS	N (TENEN PARES)
Total	33,2	44,4	59,4	290
Sexe				
Home	26,1	36,2	53,1	141
Dona	40,0	52,2	65,5	149
Edat				
50 a 54	28,8	44,9	61,8	119
55 a 59	34,1	43,7	57,1	105
60 a 64	41,0	50,3	65,9	43
65 a 70	37,8	33,7	46,3	23
Estatus socioeconòmic				
Alt	18,0	27,3	52,3	43
Mitjà-alt	22,1	34,3	60,1	50
Mitjà	29,9	42,1	53,5	124
Mitjà-baix	50,4	61,4	72,1	55
Baix	72,3	77,7	77,7	18
Residència dels pares				
Al domicili de l'entrevistat	62,3	81,2	85,5	69
Al mateix edifici de l'entrevistat, no a casa seva	50,0	50,0	83,3	6
A menys d'1 km	36,5	51,9	73,1	52
Entre 1 i 5 km	22,2	28,9	51,1	45
Entre 5 i 25 km	22,6	29,0	51,6	31
Entre 25 i 100 km	13,8	34,5	48,3	29
A més distància	16,1	17,9	28,6	56
Té fills no emancipats				
Sí	27,8	39,4	59,4	176
No	41,2	51,8	59,6	114

Font: Enquesta ASP 06.042.

tats que tenen els pares amb ells a casa seva diuen que necessiten la seva ajuda, en els tres àmbits esmentats. Per això els tenen vivint amb ells. També són majoria clara entre els qui tenen els seus pares a menys d'un quilòmetre. I són una minoria evident entre els qui viuen molt lluny dels seus pares. Potser aquests últims pares no necessiten tant l'ajuda dels seus fills o tal vegada, per dir-ho col·loquialment, s'hi aplica el refrany «ulls que no hi veuen...».

Per acabar, cal esmentar l'associació que presenta el fet de tenir fills no emancipats. Els qui tenen fills no emancipats tendeixen a afirmar menys que els qui no en tenen que els seus pares necessiten ajuda en la cura personal, però no en la resta de necessitats. Aquesta dada suggereix que la disposició a oferir ajuda als pares està, també, influïda per les «energies» que encara cal dedicar a la progeïnie i per la menor capacitat per acollir els pares necessitats a casa.

En realitat, sembla que la major part d'aquestes variables importen poc per si mateixes, un cop analitzada la seva influència conjunta en la necessitat d'assistència personal. En aquesta ocasió, en la regressió lineal per passos successius, només hi entra una variable: que l'entrevistat tingui estatus baix o mitjà-baix, o no el tingui (quadre 6.5, web). És la que s'associa amb més força, i, com que també s'associa a les altres variables independents, fa que la relació d'aquestes amb la dependent perdi significació. De fet, tenir estatus baix o mitjà-baix afegeix 30 punts a la percepció d'aquella necessitat. Així, doncs, un entrevistat d'estatus de mitjà a alt reconeixeria aquest tipus de necessitats dels pares amb una probabilitat del 26%, mentre que un d'estatus baix o mitjà-baix ho faria amb el doble de probabilitat, el 56%.

Els entrevistats que afirmen que els seus pares necessiten la seva ajuda en la cura personal els la presten amb molta freqüència: el 64% ho fa gairebé diàriament i el 19% gairebé cada setmana (la resta menys sovint) (quadre 6.6, web). Els qui diuen que els seus pares necessiten ajuda en les compres, el transport o les feines de la llar els la presten amb una freqüència semblant, potser lleugerament més baixa: 57%, gairebé diàriament; 24%, gairebé cada setmana.

Finalment, caldria recordar que els enquestats, a més d'oferir ajuda als seus pares, també poden tenir altres persones grans sota la seva cura. De fet, això els passa al 9% dels entrevistats (quadre 6.7, web).

Les dones, novament, esmenten aquesta circumstància més que els homes, els de més edat més que els més joves i, com és natural, els casats més que la resta. No en va, la major part d'aquestes persones grans són sogres de l'entrevistat: és la seva sogra en un 44% dels casos, el seu sogre en el 9% i tots dos en el 5%. El fet que hi hagi més sogres femenines que sogres masculins és lògic, atesa la superior esperança de vida de les dones. I no s'ha de menysprear el 39% que esmenta germans o altres familiars. El 5% esmenta persones de fora de la família.

És interessant comprovar com els sogres abunden més en les respostes dels homes i bastant menys en les de les dones (quadre 6.8, web): això suggereix que són les esposes dels homes que responen les qui tenen els seus pares a càrrec seu i, generalment, viuen amb ells al domicili d'elles. L'estat civil també ens dóna una pista de com s'organitzen aquestes convivències. Entre els casats abunden, és clar, els sogres. En la resta (recordem-ho, vidus –més aviat vídues– sobretot), tot i que n'hi ha molt pocs, es percep la presència notable de no familiars i familiars diferents dels sogres.

6.1.2. Els fills

La segona «càrrega» o responsabilitat que tenen els nostres entrevistats és la dels seus fills. En diem «càrrega» perquè molts d'aquests fills encara no s'han emancipat, fet que converteix

el cas espanyol (juntament amb l'italià) en una veritable raresa a Europa. Això és així malgrat que aquesta generació ja no hagi tingut gaires fills.

Quants n'han tingut

Gairebé tots els entrevistats (91%) tenen fills (quadre 6.9, web). Com correspon a la cohort d'edat estudiada, la seva descendència no és considerable, ja que si bé una part probablement correspon al *boom* demogràfic dels seixanta, una bona part deu coincidir també amb la caiguda de la natalitat des de mitjans dels setanta. Així, entre els qui tenen fills, no són pas pocs (16%) els qui tan sols en tenen un, tot i que la moda és de dos fills (43%) i són bastants els qui en tenen tres (25%) o més (16%). La descendència mitjana dels qui tenen fills és de 2,5, de 2,3 per al total de la mostra.

Fills no emancipats

Com correspon a pautes que prevalen des de fa un parell de dècades, deuen ser majoria els fills no emancipats. El 60% dels enquestats amb fills diuen que encara viu algun d'aquests amb ells (quadre 6.10, web), de manera que en resulta una mitjana d'un fill no emancipat per al total d'entrevistats. És fins a cert punt normal que el 84% dels entrevistats de 50 a 54 anys amb fills en tinguin algun encara a casa seva. Molts d'aquests fills deuen ser infants o adolescents. El més significatiu, però, és que el 40% dels enquestats de 65 a 70 anys també n'hi tingui.

També crida l'atenció que la proporció d'enquestats amb fills no emancipats sigui màxima (74%) entre els d'estudis superiors i mínima entre els qui no tenen estudis (52%) o tenen només estudis primaris incomplets (46%). Tenint en compte que el nivell d'estudis dels fills sol estar relacionat positivament amb el dels pares, aquestes xifres indiquen un fet conegut: que l'edat d'emancipació dels fills augmenta amb els anys d'estudi, i és màxima per als qui cursen estudis universitaris.

De tota manera, el cas espanyol es diferencia del més comú a Europa, si bé sembla típic de l'Europa mediterrània. Si ens fixem, per exemple, en les persones de 60 a 69 anys dels deu països de l'estudi SHARE, es comprova que el 23% té algun fill no emancipat (quadre 6.11). El percentatge espanyol duplica l'anterior (48%), i es converteix en «líder» destacat d'un grup en el qual també hi ha Grècia (40%) i Itàlia (41%). A l'altre extrem, els països nòrdics: Suècia (5%) i Dinamarca (6%).

Contactes amb els «emancipats»

El contacte amb els fills que ja no viuen a la llar dels entrevistats és fins i tot més freqüent que el contacte amb els pares que tampoc viuen en aquesta llar. El 63% el mantenen diàriament, i unes quantes vegades a la setmana entren en contacte amb els seus fills el 23% (quadre 6.12). En aquest cas, les dones no destaquen per una freqüència més gran de contactes que

Quadre 6.11 Persones de 50 a 69 anys de diversos països europeus que tenen fills no emancipats (viuen a la mateixa llar) (Percentatges verticals)

	50-59	60-69
Suècia	35,0	5,3
Dinamarca	24,4	5,8
Alemanya	38,9	11,3
Holanda	40,8	12,6
França	43,8	13,1
Suïssa	46,4	16,1
Àustria	35,4	18,0
Itàlia	79,1	40,9
Espanya	77,3	48,3
Grècia	75,3	39,8
Total	53,9	23,1

Font: SHARE (Börsch-Supan, coord., 2005: taula 4A.11).

Quadre 6.12 Entrevistats amb fills emancipats: freqüència de contacte amb ells, segons sexe i comunitat autònoma de residència (Percentatges horitzontals)

	DIÀRIAMENT	DIVERSES VEGADES A LA SETMANA	AL VOLTANT D'UNA VEGADA A LA SETMANA	AL VOLTANT D'UNA VEGADA CADA DUES SETMANES	AL VOLTANT D'UNA VEGADA AL MES	AMB MENYS FREQUÈNCIA	N
Total	62,8	22,8	8,5	1,8	2,0	2,2	546
Sexe							
Home	60,4	24,0	8,9	2,7	2,0	2,0	246
Dona	64,7	21,9	8,1	1,0	2,0	2,4	300
Comunitat autònoma de residència							
Andalusia	79,1	8,1	7,4	2,7	1,8	0,9	108
Catalunya	46,1	32,6	12,7	2,3	3,7	2,5	79
Madrid	61,1	23,6	7,0	1,4	2,8	4,2	72
Canàries, Castella-la Manxa, Extremadura, Múrcia	68,4	18,9	7,6	2,5	0,0	2,6	80
Astúries, Cantàbria, Galícia	52,4	31,7	9,6	0,0	4,7	1,6	63
Castella i Lleó, la Rioja, Navarra, País Basc	58,6	32,3	9,0	0,0	0,0	0,0	55
Aragó, Balears, València	63,9	22,7	6,8	2,2	1,2	3,3	89

Font: Enquesta ASP 06.042.

els homes, com sí que passava en el cas de la relació amb els pares. En realitat, aquest comportament no s'associa amb gairebé cap de les variables explicatives que hem considerat.

Prenent aquesta freqüència de contactes com a índex de la intensitat dels vincles en la família extensa, caldria dir que aquesta sobreviu bastant a Espanya (i a Itàlia i Grècia), però no tant en altres països europeus. Amb les dades publicades de l'enquesta SHARE, podem estimar la freqüència de contactes diaris amb el fill emancipat més «contactat» pels entrevistats de 60 a 69 anys (quadre 6.13). El 70% dels entrevistats espanyols estarien en contacte amb els seus fills emancipats amb aquesta freqüència, així com ho estarien el 67% dels grecs i el 65% dels italians. La resta de països, menys Holanda (41%), gairebé formarien un grup homogeni, amb percentatges de contacte diari del 24 al 35%.²

Quadre 6.13 Persones de 50 a 69 anys de diversos països europeus: estimació del contacte diari amb fills que no viuen a la mateixa llar (o al mateix edifici) que els pares (Percentatges horitzontals)

	50-59	60-69
Suècia	34,3	34,9
Dinamarca	32,0	27,1
Alemanya	17,6	29,1
Holanda	33,3	40,8
França	28,2	31,5
Suïssa	22,8	23,5
Àustria	29,7	26,2
Itàlia	54,3	64,9
<i>Espanya</i>	62,8	69,6
Grècia	57,7	66,6
Total	30,3	39,5

Font: Elaboració pròpia amb dades de SHARE (Börsch-Supan, coord., 2005: taules 4A.11 i 4A.12).

Ajudes econòmiques entre pares i fills

Hem volgut comprovar el patró d'ajudes econòmiques entre pares i fills. En contra del que es pugui pensar a primera vista, el flux financer sembla més important des dels pares, ja grans, molts d'ells jubilats, als fills, molts d'ells ocupats. Així, el 52% dels entrevistats amb fills els han ajudat econòmicament durant l'últim any, mentre que només el 16% n'han rebut ajuda (quadre 6.14, web).

L'ajuda econòmica als fills disminueix lleugerament amb l'edat, i, en aquest sentit, es diferencien dos grups d'enquestats: els menors de 60 anys i els que tenen 60 anys o més (quadre 6.14, web). Entre els primers, el percentatge que ajuda els fills s'acosta al 56%/62%; entre els segons, baixa fins al 40%/46%. És probable que aquestes ajudes tinguin a veure amb la formació d'una nova llar, sobretot amb l'adquisició d'un habitatge, o amb el finançament

2. Hank (2005) confirma la diferència entre països mediterranis i països del nord d'Europa amb una anàlisi multivariant de les dades de SHARE.

de la celebració del casament. Però hi deu haver un altre tipus d'ajudes que deuen ser més característiques dels fills més joves, normalment no emancipats, com és el cas de la compra d'un cotxe. Una part d'això deu ser veritat, ja que el percentatge dels qui ajuden és lleugerament superior entre els qui encara tenen fills no emancipats.

Quadre 6.15 Entrevistats amb fills: aquests els han ajudat econòmicament durant l'últim any, segons sexe, edat, situació laboral, estatus, salut subjectiva i si tenen fills emancipats o no (Percentatges horitzontals)

	ELS HAN AJUDAT	N
Total	15,7	736
Sexe		
Home	11,9	352
Dona	19,2	384
Edat		
50 a 54	8,4	182
55 a 59	20,5	230
60 a 64	15,1	162
65 a 70	17,8	162
Estat civil		
Casat (o viuen en parella)	14,0	595
Resta	22,9	141
Situació laboral		
Actiu	10,6	331
Jubilat	19,2	200
Feines de la llar	20,5	205
Estatus socioeconòmic		
Alt	6,7	75
Mitjà-alt	8,7	116
Mitjà	14,5	305
Mitjà-baix	20,9	174
Baix	30,1	67
Salut subjectiva		
Molt bona	7,7	143
Bona	11,5	311
Passable	24,1	161
Dolenta o molt dolenta	24,9	121
Té fills no emancipats		
Sí	16,5	441
No	14,2	295

Font: Enquesta ASP 06.042.

També les possibilitats econòmiques influeixen en el fet de prestar aquesta ajuda o no. El percentatge dels qui ajuden cau una mica amb l'estatus, des de prop del 65% per a l'estatus alt i mitjà-alt fins al voltant del 43% per al baix i mitjà-baix. També varia amb la situació laboral de l'entrevistat: el percentatge més gran d'ajuda es dona entre els actius (62%); el més petit, entre les mestresses de casa (39%).

És significatiu que el percentatge dels qui ofereixen ajuda econòmica als seus fills sigui una mica més gran entre els homes que entre les dones, però és possible que es degui al fet que entre les dones abunda més l'estatus baix i és menys freqüent que siguin actives. També hi pot influir que n'hi hagi bastants, de dones, que es dediquen a les feines de la llar i que, si bé poden portar els comptes del dia a dia a casa seva, els seus cònjuges ocupats prenen en més grau les decisions de més envergadura. Per acabar, potser hi influeix el fet que, proporcionalment, hi ha més vídues que vidus: no es pot esperar gaire ajuda econòmica de les primeres, ja que és una de les categories socials amb menys ingressos. De fet, l'estat civil també influeix en la variable que analitzem. Els entrevistats que estan casats (o viuen en parella) ajuden una mica més que la resta (la majoria vidus): 54% i 43%, respectivament.

L'ajuda econòmica dels fills als pares segueix un patró diferent (quadre 6.15). Aquesta vegada, són les dones les més «ajudades» (19% vs. 12% dels homes), i l'edat distingeix els entrevistats més joves (50-54 anys, 8%) de la resta (entre el 15% i el 20,5%). Ara són les mestresses de casa les que reben més ajudes (20,5%, enfront del mínim dels actius, 11%) i l'estatus s'associa inversament amb l'ajuda, de manera que els menys «ajudats» són els d'estatus alt i mitjà-alt (al voltant del 8%) i els més els d'estatus baix (30%). El fet de tenir fills no emancipats no hi influeix. Sí que ho fa l'estat civil. Com era d'esperar, els no casats reben més ajudes que els casats (23% vs. 14%). De tota manera, apareix un nou factor, el de la salut de l'entrevistat: fa la impressió que els qui tenen una salut passable o dolenta/molt dolenta són més receptors d'ajudes (24%/25%) que els qui la tenen millor (8%/11,5%).

6.1.3. Els néts

La tercera «càrrega» o responsabilitat familiar de la cohort objecte d'estudi és la de la cura dels néts. Tot i que es tracta d'una càrrega de relatiu nou encuny en la història recent dels països desenvolupats, devia ser molt habitual en les societats més tradicionals. De fet, alguns autors han formulat la hipòtesi que l'estructura familiar pròpia de l'entorn evolutiu originari propi de l'espècie humana incloïa no solament una mare (i un pare) que s'ocupava de la criança dels fills, sinó una àvia, la mare de la mare, que devia col·laborar amb ella en aquesta tasca (Kaplan *et al.*, 2002).

Aquesta estructura hauria perdurat fins fa poc menys d'un segle als països occidentals, ja que després es va veure afectada pels processos de nuclearització familiar que van acompanyar la industrialització i la urbanització de les seves societats. A Espanya, un país rural gairebé fins als anys seixanta, aquesta estructura es va difuminar bastant amb les famílies que es van formar en aquella dècada. Aquestes provenien de famílies relativament nombro-

ses, amb una mitjana de 3 o 4 fills, i van tenir, al seu torn, una mica menys de 3. Amb les grans reduccions de la mortalitat infantil que es van produir al segle xx i, especialment, als anys cinquanta i següents, no va ser pas infreqüent als anys setanta trobar-se amb el fet que molts avis i àvies tinguessin 10 o 12 néts. Lògicament, cuidar tants néts, encara que fos en col·laboració amb les filles, era pràcticament impossible. En tot cas, moltes de les filles no treballaven fora de casa, o van deixar de fer-ho en casar-se, de manera que aquesta ajuda no era tan necessària com en el passat, quan tenien molts més fills i estaven embarassades una bona part de les seves vides fèrtils.

La cohort actual d'avis, representada en part en el nostre estudi, s'enfronta amb una situació força diferent. Moltes de les seves filles treballen fora de casa, per la qual cosa tenen menys temps per ocupar-se dels seus propis fills. Si treballen, el més probable és que només disposin d'un permís de maternitat de quatre mesos. És per això que necessitaran delegar la cura dels seus fills petits en un agent extern (un familiar, una altra persona de confiança, una institució del tipus llar d'infants). L'ajuda externa continuarà sent necessària quan aquests fills vagin a l'escola, ja que l'horari escolar i el de feina no tenen per què ser compatibles.

Els avis poden aportar una part d'aquesta ajuda externa, ja que es donen les condicions perquè ho facin. Tenen molts menys néts que la generació anterior. La majoria dels avis estan laboralment inactius, i tenen més bona salut que en el passat. No pas en darrer lloc, els seus fills viuen relativament a prop.

Quants tenen néts i quants néts tenen

Gairebé la meitat (48%) dels enquestats amb fills tenen néts, la qual cosa suposa el 43% del total de la mostra (quadre 6.16). El fet que molts dels enquestats amb fills no tinguin néts és normal, ateses les tendències actuals de la fecunditat: són més les persones que no es reproduïxen, i les que sí que ho fan comencen més tard. A més, encara que les pautes de fecunditat fossin semblants, diguem-ne, a les dels anys seixanta, tampoc hi hauria gaires avis entre els cinquanta i els seixanta anys.

Com és natural, a mesura que augmenta l'edat dels entrevistats amb fills, creix el percentatge dels que tenen néts, de manera que gairebé tots els de 65 a 70 anys en tenen (84%). En gran manera per raons d'edat, el percentatge d'avis entre els ocupats és més petit que el percentatge entre els jubilats o les mestresses de casa. També per aquestes raons, en principi, hi ha més avis entre els més religiosos que en la resta.

El que no s'entén gaire bé és que el percentatge sigui més gran entre les dones (55%) que entre els homes (39%). Potser té a veure amb el nivell educatiu, que és lleugerament superior entre els homes, ja que aquesta variable influeix negativament en el nombre de néts: si el 74,5% dels qui no tenen estudis té néts, el percentatge cau fins a un mínim 21% entre els universitaris. La raó és senzilla. Els fills dels universitaris seran, al seu torn, universitaris amb una probabilitat força més gran que, per exemple, els fills dels qui no tenen estudis. Com que els universitaris triguen bastant més a formar la seva pròpia família i a tenir fills que la resta de

Quadre 6.16 Entrevistats amb fills: tenen néts, segons sexe, edat, nivell d'estudis, situació laboral i estatus (Percentatges horitzontals)

	SÍ QUE EN TENEN	N (TENEN FILLS)
Total	47,6	736
Sexe		
Home	39,2	352
Dona	55,4	384
Edat		
50 a 54	13,8	182
55 a 59	35,6	230
60 a 64	66,2	162
65 a 70	84,2	162
Homes		
50 a 59	17,0	201
60 a 70	68,9	151
Dones		
50 a 59	34,5	211
60 a 70	80,7	174
Nivell d'estudis		
Sense estudis	74,5	113
Primaris incomplets	56,2	107
Primaris complets	46,6	279
Secundaris	43,7	117
Universitaris	21,0	120
Situació laboral		
Actiu	26,5	331
Jubilat	68,5	200
Feines de la llar	61,4	205
Estatus socioeconòmic		
Alt	26,0	75
Mitjà-alt	39,0	116
Mitjà	43,8	305
Mitjà-baix	56,8	174
Baix	80,8	67
Religiositat		
No creient ni practicant	29,1	102
Creient però no practicant	48,0	200
Creient i poc practicant	46,9	293
Creient i molt practicant	61,1	135
Ideologia (escala de l'1 al 7)		
Esquerra (1 i 2)	49,2	110
Centreesquerra (3)	32,7	119
Centre (4)	45,8	142
Centredreta (5)	42,4	118
Dreta (6 i 7)	63,4	86
No contesta	54,7	162

Font: Enquesta ASP 06.042.

la població, és més probable que els seus pares siguin avis més tard o que no arribin a ser-ho. En la mateixa línia opera l'estatus socioeconòmic de la llar.

Finalment, és interessant assenyalar la variació que hi ha segons la religiositat de l'entrevistat. Es distingeixen tres grups. Als extrems, hi ha, clarament, més avis entre els molt practicants (61%) que entre els no creients (29%). Un tercer grup, el dels creients poc o gens practicants se situa entremig (47%/48%). És possible que, en aquesta associació, hi influeixi l'edat, o el nivell d'educació i d'estatus, totes tres variables associades amb la religiositat, però també es podria donar una influència directa de la religiositat en el fet de tenir néts o no. No l'hem vist en el fet de tenir fills o no, o en el nombre de fills que es tenen: aquests fills es van tenir en una època de relativament alta natalitat i gairebé ningú s'apartava de la norma de tenir dos o tres fills, independentment de la seva visió del món. Actualment, s'ha estès més l'exemple dels qui no tenen fills o en tenen molt pocs, i és possible que aquest exemple s'estengui més entre les persones més secularitzades i, per tant, menys tradicionals. En la mesura que, ja sigui per socialització familiar, per influència del grup de pares (influint, al seu torn, per les característiques de les famílies del barri o escola corresponent), per socialització educativa (que al seu torn pot tenir a veure amb la de les persones grans del propi entorn), o bé fins i tot per herència genètica,³ els fills tendeixin a compartir algunes de les predisposicions valoratives dels pares, llavors, és normal que, en aquestes condicions, els fills de pares religiosos es reproduïxin més que els fills de pares menys religiosos. En la mateixa línia es podria argumentar, de manera molt temptativa, respecte a l'associació entre ideologia i ser avis, ja que el percentatge és més gran entre els qui podríem qualificar com «de dretes» (6 i 7 en una escala d'1 a 7) que en la resta: 63 vs. 33 a 49%.

En una regressió lineal per passos successius, el model resultant inclou força variables de les considerades: sexe, edat, estudis, situació laboral i ideologia (quadre 6.17). D'aquesta manera, el fet de tenir entre 50 i 54 anys resta 20 punts a la probabilitat de ser avis, tenir-ne entre 60 i 64 hi afegeix 27 punts i tenir-ne entre 65 i 70 n'hi afegeix 40. No tenir estudis afegeix 10 punts; tenir-los superiors en resta 17. Sorprenentment, el fet de ser dona continua tenint una influència significativa, ja que afegeix 15 punts. Ser jubilat afegeix uns altres 10 punts. La variable ideològica hi és present: ser «de dretes» afegeix 11 punts, encara que hàgim controlat la influència d'altres variables que poden influir tant en la ideologia com en la descendència dels fills.

Segons l'equació, el cas hipotètic d'una dona de 65 a 70 anys, sense estudis, jubilada i de dretes tindria una probabilitat de ser àvia superior al 100%. A l'extrem oposat, un home amb menys de 55 anys, amb estudis superiors, actiu i no «de dretes» tan sols tindria una probabilitat inferior al 0%. No cal dir que aquestes probabilitats no es poden donar en la realitat, però el model suggereix, si més no, les línies de variació de la qualitat de tenir néts o no.

3. Sobre l'herència genètica de les actituds polítiques, es pot veure Alford, Funk i Hibbing (2005).

Quadre 6.17 Factors que influeixen en el fet que els entrevistats amb fills tinguin néts o no (Regressió lineal)

	COEFICIENTS NO ESTANDARDITZATS		NIVELL DE SIGNIFICACIÓ
	B	ERROR TÍPIC	
Constant	0,27	0,04	0,000
Edat de 65 a 70 anys	0,40	0,05	0,000
Edat de 60 a 64 anys	0,27	0,04	0,000
Estudis superiors	-0,17	0,04	0,000
Edat de 50 a 54 anys	-0,20	0,04	0,000
Dona	0,15	0,03	0,000
Dreta	0,11	0,05	0,015
Jubilat	0,10	0,04	0,017
Sense estudis	0,10	0,04	0,018
R ² corregida = 0,33			

Font: Enquesta ASP 06.042.

Els avis de la nostra enquesta tenen una mitjana de 3,1 néts (quadre 6.18), tot i que, probablement, n'acabaran tenint algun més. Més de la meitat (51%) té 1 o 2 néts. Prop d'un terç (30%) en té 3 o 4. Només la cinquena part (19%) en té més de 4. La imatge familiar d'un avi o àvia envoltada de néts és, clarament, una cosa del passat. La variació en el nombre de néts és semblant a l'existent en la variable de tenir-ne o no tenir-ne, per la qual cosa no reiterarem els comentaris.

Quadre 6.18 Entrevistats amb néts: quants en tenen
(Percentatges verticals)

Un	25,9
Dos	25,3
Tres	17,6
Quatre	12,0
Cinc o més	19,2
Mitjana	3,1
<i>N (tenen néts)</i>	351

Font: Enquesta ASP 06.042.

Aquesta gran caiguda de la natalitat ha convertit el cas espanyol en una autèntica anomalia europea pel que fa a la mida relativa de les generacions de pares, fills i néts. Com es pot veure en el quadre 6.19, el 50% de les persones de 50 a 69 anys a Espanya tenien el 2004 tres o més fills. Aquest percentatge era el més alt dels deu països de l'estudi SHARE. És molt significatiu que tan sols el 46% d'aquests entrevistats tinguin tres néts o més. De tota manera, el que veritablement sorprèn és que es tracti de l'únic país on disminueix aquest percentatge: en tots els altres, el percentatge d'entrevistats amb tres néts o més és superior al dels que tenen tres fills o més, fins i tot en altres països amb una natalitat baixíssima, com Itàlia.

Quadre 6.19 Persones de 50 a 69 anys de diversos països europeus que tenen tres o més fills/néts vius (Percentatges horitzontals)

	FILLS	NÉTS
Suècia	39,5	57,4
Dinamarca	39,9	60,5
Alemanya	26,7	39,0
Holanda	37,8	52,7
França	39,4	56,9
Suïssa	28,9	42,0
Àustria	25,9	41,0
Itàlia	27,2	29,6
Espanya	49,7	46,3
Grècia	21,0	34,6
Total	32,1	42,2

Font: SHARE (Börsch-Supan, coord., 2005: taules 4A.15 i 4A.16).

On viuen els néts

Com correspon a famílies que fa bastants anys que viuen en un país caracteritzat per la baixa mobilitat geogràfica, la distància des del domicili dels avis al domicili dels néts (i els fills, és clar) és relativament curta (quadre 6.20, web). Només el 37% dels avis entrevistats tenen néts en una altra ciutat –i no necessàriament és una ciutat llunyana, sinó que pot ser la ciutat «dormitori» d'una metròpoli com Madrid, Barcelona o València–. El 45,5% té néts a la seva pròpia ciutat (que pot ser petita, d'altra banda), però no al seu barri. El 26% els té al seu propi barri, és a dir, molt a prop. I un percentatge no menyspreable del 8% els té al seu propi domicili.

No hi ha variacions significatives d'aquesta variable segons les característiques de l'entrevistat que considerem. Es podria imaginar alguna variació, per exemple, per estatus, en el percentatge d'avis amb néts al seu domicili, que tingués a veure amb matrimonis dissolts o mares solteres. Això no obstant, si és més probable que les filles dels entrevistats d'estatus alt s'hagin divorciat, i algunes d'elles hagin tornat a casa dels seus pares, també és més probable trobar

mares solteres, algunes a casa dels seus pares, entre les dones d'estatus baix. Tots dos fenòmens es compensarien.

Cuidant els néts

El fet de tenir pocs néts i tenir-los relativament a prop permet a bastants avis ajudar els seus fills en la cura dels néts. Gairebé la meitat (48%) dels entrevistats avis ajuden regularment els seus fills en alguna activitat d'atenció als néts. El 30% en té cura unes quantes hores al propi domicili i el 13% els cuida diverses hores al domicili dels fills (quadre 6.21). El 28% els porta o els va a buscar a l'escola. El 17% els dóna l'esmorzar, el 20% el dinar, i, fins i tot, el 14% els dóna el sopar. El 5% ajuda els seus fills en altres activitats.

L'única variació mínimament destacable d'aquestes conductes segons les categories que considerem es dóna amb l'edat de l'entrevistat. La proporció dels qui cuiden els seus néts és una mica més gran entre els més joves (fins als 59 anys) que entre els de més edat: entre el 56% i el 60% enfront del 43%, respectivament. Potser és degut al fet que els néts dels primers són més petits; però, com suggereix el tipus d'atencions a què ens referim, no necessàriament es presten als néts quan són bebès.

Quadre 6.21 Entrevistats amb néts: diverses ajudes que presten als seus fills amb aquests néts (Percentatges horitzontals)

	CUIDAR-LOS DIVERSES HORES AL SEU DOMICILI	CUIDAR-LOS DIVERSES HORES AL DOMICILI DELS FILLS	PORTAR-LOS A L'ESCOLA, O RECOLLIR-LOS QUAN SURTEN	DONAR-LOS L'ESMORZAR	DONAR-LOS EL DINAR	DONAR-LOS EL SOPAR	ALTRES	CAP	N
Total	30,0	12,6	28,0	17,2	20,3	14,4	4,6	52,1	351
Edat									
50 a 54	52,0	12,1	28,2	28,1	32,2	28,3	8,0	43,9	25
55 a 59	40,4	11,4	37,5	21,3	23,9	20,0	2,5	39,8	82
60 a 64	25,4	14,7	21,2	10,2	16,6	10,1	4,6	57,1	108
65 a 70	23,3	11,6	27,7	18,3	19,0	11,8	5,2	57,0	136
Ajuda econòmicament els seus fills									
Sí	23,8	7,8	24,4	13,5	16,1	9,3	4,7	60,4	193
No	37,3	18,4	32,3	21,5	25,3	20,3	4,4	41,8	158
L'ajuden econòmicament els seus fills									
Sí	28,4	11,7	26,3	14,9	18,0	11,8	4,8	55,2	289
No	37,7	16,4	36,1	27,9	31,1	26,2	3,2	37,7	61
Contacte diari amb fills emancipats									
Sí	16,5	7,4	13,2	4,1	7,4	5,8	3,3	71,9	121
No	35,8	15,6	34,9	22,6	25,9	17,5	5,2	42,9	212

Font: Enquesta ASP 06.042.

Això no obstant, sí que es donen variacions interessants, si bé esperables, segons variables que mesuren la relació dels entrevistats amb els fills. Per simplificar, ens podem fixar en el fet de si l'entrevistat té cura dels néts, d'alguna de les maneres plantejades, o no els cuida. Vist així, s'observa una associació d'aquest comportament amb l'ajuda econòmica als fills, la recepció d'ajuda econòmica dels fills i la freqüència de contacte amb els fills.

Entre els entrevistats que tenen un contacte diari amb els seus fills emancipats, el 57% cuida els néts, mentre que només ho fa el 28% dels qui hi tenen un contacte menys freqüent. Una part d'aquest contacte diari es deu explicar, per tant, per la necessitat de l'«intercanvi» de néts: els avis van a casa dels seus fills a cuidar-los o, més freqüentment, els fills porten els petits a casa dels avis.

Per la seva banda, els pares que han rebut ajuda econòmica dels seus fills durant l'últim any són més proclius a tenir cura dels néts: ho fan el 62%, enfront del 45% dels qui no han rebut ajuda. Però no pensem pas que es doni una contraprestació, ja que les diferències són favorables als pares que ajuden econòmicament els fills: entre ells, el 58% cuida els néts, respecte al 40% dels que no han ajudat econòmicament els fills.

De tota manera, el fet de cuidar els néts no és un tret específic de la societat espanyola. Amb preguntes diferents, el mateix fenomen s'ha mesurat en l'estudi SHARE. Tenint en compte les persones de 50 anys o més amb néts, Espanya no es caracteritza per un alt percentatge (24%) que digui tenir-ne cura (quadre 6.22). Més aviat, tendeix a ser baix, coincidint amb els d'Itàlia i Grècia (23%), però també amb els d'Alemanya (23%) o Suïssa (19,5%). La companyia d'Itàlia i Grècia suggereix una explicació: no hi hauria tants avis cuidant els seus néts perquè hi ha més mares «disponibles», atesa la inferior incorporació de les dones espanyoles (o italianes o gregues) al mercat de treball. El percentatge més gran entre els

Quadre 6.22 Persones de 50 anys o més de diversos països europeus que cuiden els seus néts (Base = tenen néts) (Percentatges horitzontals)

	CUIDEN ELS SEUS NÉTS
Suècia	30,0
Dinamarca	35,8
Alemanya	22,9
Holanda	33,6
França	32,2
Suïssa	19,5
Àustria	25,9
Itàlia	22,7
<i>Espanya</i>	24,3
Grècia	22,5

Font: SHARE (Börsch-Supan, coord., 2005: taula 5A.17).

suecs (30%), els danesos (36%) o els holandesos (34%) reforçaria aquesta relació, ja que són països amb altes taxes d'activitat femenina. De fet, la taxa d'activitat femenina el 2004 per al segment de 35 a 39 anys (edats en què es pot esperar que les dones que tindran fills ja en deuen haver tingut) correlaciona positivament i amb una certa força amb el percentatge que estem comentant.⁴

Criden, en tot cas, l'atenció els relativament alts percentatges suec i danès, ja que reflectirien una participació de la família en el sistema de benestar, potser, més elevada de la que s'acostuma a concedir en les classificacions en ús.

6.1.4. No oblidem les tasques domèstiques

Acabarem aquesta secció amb una altra de les dimensions de la vida familiar, més pràctica o material, però fonamental, que és la d'ocupar-se de les tasques domèstiques, és a dir, netejar, preparar els àpats, fregar, fer els llits, etc. Es tracta de feines que eminentment duen a terme les dones, fins i tot en aquestes edats, en les quals molts homes ja estan retirats.

En un dia laborable qualsevol, la mitjana dels entrevistats dedica 3 hores a aquestes tasques, xifra que baixa una mica (2,7 hores) en un dia del cap de setmana (quadre 6.23). Poques vegades una mitjana amaga una distribució tan esbiaixada, si més no segons el sexe de l'entrevistat: les dones hi dediquen 4,4 hores de cada dia laborable (3,9 de cada dia del cap de setmana); els homes n'hi dediquen 1,3 (1,5 el cap de setmana).

Quadre 6.23 Hores dedicades a les tasques domèstiques en un dia laborable i del cap de setmana, segons sexe i ocupació

	DIA LABORABLE		DIA DEL CAP DE SETMANA	
	MITJANA D'HORES	N	MITJANA D'HORES	N
Total	2,9	796	2,7	801
Sexe				
Home	1,3	390	1,5	390
Dona	4,4	405	3,9	410
Ocupats per sexes				
Home	1,0	210	1,4	210
Dona	3,1	107	3,6	110

Font: Enquesta ASP 06.042.

Òbviament, les dones que es dediquen a les feines de la llar hi esmercen encara més hores (5,3 en un dia laborable; 4,4 el cap de setmana). Les altres diferències gairebé sempre es redueixen a la que hi ha entre homes i dones, per la qual cosa no val la pena ressenyar-les.

4. $R^2 = 0,43$. Elaboració pròpia feta amb dades SHARE i Eurostat.

En tot cas, es podria pensar que una bona part de la distància entre homes i dones es deu al fet que la proporció d'ocupats entre els primers és molt més gran. En realitat, comparant homes i dones ocupats, les diferències minven, però no gaire: en un dia laborable, els homes dediquen a les tasques domèstiques 1,0 hores i les dones, 3,1; en un dia de cap de setmana, 1,4 i 3,6, respectivament. En tots dos gèneres sembla que, en passar de l'ocupació a la jubilació, es produeix, en diferent mesura, una substitució de treball productiu pagat per treball productiu no pagat.⁵

El cas és que, fins i tot controlant la influència de ser mestressa de casa o no, d'estar ocupat o de tenir fills no emancipats (en un model de regressió lineal per passos), o de l'estatus socioeconòmic, les dones continuen dedicant 2,2 hores més que els homes a les tasques domèstiques en un dia laborable (quadre 6.24). Això sí, també hi ha diferències entre les dones. Si parlem d'una mestressa de casa (o aturada) amb fills no emancipats i estatus inferior a mitjà-alt, és probable que hi dediqui 5,5 hores; una ocupada sense fills a casa i d'estatus alt, n'hi dedicaria 2,6.

Quadre 6.24 Factors que influeixen en el nombre d'hores dedicades a les tasques domèstiques en un dia laborable (Regressió lineal)

	COEFICIENTS NO ESTANDARDITZATS		NIVELL DE SIGNIFICACIÓ
	B	ERROR TÍPIC	
Constant	2,67	0,21	0,000
Dona	2,23	0,16	0,000
Ocupat	-1,92	0,19	0,000
Té fills no emancipats (total mostra)	0,58	0,14	0,000
Jubilat	-1,26	0,20	0,000
Estatus alt o mitjà-alt	-0,35	0,16	0,030

R² corregida = 0,45

Font: Enquesta ASP 06.042.

6.2. Cercles més amplis de sociabilitat

En aquesta secció dedicada a la vida social de l'entrevistat ens ocuparem d'alguns dels seus comportaments i actituds relatius a cercles més amplis que la família, propers (com el dels amics o els veïns) i més amplis (com el del conjunt dels espanyols). Ens centrarem, sobretot, en actituds i comportaments que reflecteixen diferents aspectes de la sociabilitat i la solidaritat que es desplega en aquests àmbits; tot i que, anticipadament, ja hem dedicat una atenció especial a una de les institucions a través de les quals opera, sobretot en termes intergeneracionals, aquesta solidaritat: el sistema públic de pensions (vegeu més amunt).

5. Sobre aquesta substitució vegeu, per exemple, Dosman *et al.* (2006).

6.2.1. Familiars, amics i veïns

Fent visites

Una part important de la vida de relació social consisteix a trobar-se amb familiars o amics al propi domicili o al d'aquests familiars o amics. Els motius d'aquestes visites són molt diversos: àpats compartits, celebracions d'esdeveniments assenyalats (aniversaris, per exemple), malalties, o el simple fet de mantenir-se en contacte i al corrent de la vida de les persones que ens interessen, entre d'altres. Sense aquest contacte directe, les relacions són menys intenses i se'n poden arribar a ressentir, sobretot si la (relativa) proximitat permet aquest contacte directe. Sense aquestes visites, la pertinença a xarxes socials que poden ser molt útils s'afebleix, tot i que no cal buscar-hi necessàriament una raó d'utilitat: la gent sol sentir-se bé compartint coses amb els qui consideren afins o propers.

Molts cops s'ha dit que la sociabilitat dels espanyols té lloc al «carrer» amb més freqüència que, diguem-ne, la dels nostres veïns europeus del nord, però les visites també són molt importants a Espanya. Si més no, ho semblen en el cas de la cohort que estudiem, malgrat que la mobilitat d'alguns, els de més edat, pugui ser més limitada que la de les persones més joves.

El 76% dels entrevistats han visitat alguna vegada amics o familiars durant l'últim mes: el 16% ho ha fet un o dos cops; el 24,5%, tres o quatre, i el grup més gran, el 36%, ho ha fet cinc vegades o més (quadre 6.25). La mitjana de visites és de 6,2, és a dir, unes 3 visites cada quinze dies.

Fer visites s'associa, per exemple, amb l'estat civil. Els vidus (i els solters) fan més visites (8,5) que els casats (5,5). Els primers tenen, probablement, més temps lliure (és més probable que estiguin jubilats o es dediquin «només» a les feines de la llar) i, sobretot, han de satisfer les seves necessitats de companyia fora de casa més que els segons. També hi influeix, com hem dit, la situació laboral: els jubilats semblen més disposats a fer visites (7,9 de mitjana) que els laboralment actius (5,6) o les mestresses de casa (5,4). És lògic, d'altra banda, que hi influeixi la salut: els qui la tenen molt bona fan més visites (7,1) que, per exemple, els qui la tenen dolenta o molt dolenta (5,4). També sembla influir-hi l'estatus: destaquen els d'estatus alt o mitjà-alt amb 6,8 visites, enfront de les 5,9 de la resta.⁶

6. Sobre la relació entre desigualtat i solitud, vegeu Alfageme Chao (2000).

Quadre 6.25 Quantes vegades han visitat amics o familiars durant l'últim mes

(Percentatges horitzontals)

	CAP	UNA O DUES	TRES O QUATRE	CINC O MÉS	NS/NC	MITJANA	N
Total	23,4	15,7	24,5	36,0	0,5	6,2	808
Estat civil							
Casat (o viuen en parella)	22,8	16,1	26,6	34,0	0,5	5,5	618
Resta	25,3	14,2	17,5	42,5	0,5	8,5	190
Situació laboral							
Actiu	18,9	19,0	24,9	36,8	0,5	5,6	364
Jubilat	17,1	13,1	30,5	38,8	0,5	7,9	227
Feines de la llar	37,4	12,8	17,6	31,8	0,5	5,4	217
Estatus socioeconòmic							
Alt i mitjà-alt	13,2	15,3	28,2	43,3	0,0	6,8	208
Mitjà	21,3	15,7	26,7	36,2	0,0	5,9	330
Mitjà-baix i baix	33,6	15,9	18,9	30,1	1,5	5,9	270
Salut subjectiva							
Molt bona	13,3	16,0	27,0	43,0	0,6	7,1	155
Bona	15,3	15,1	27,7	41,7	0,3	6,5	334
Passable	32,9	19,0	21,3	25,7	1,1	5,1	185
Dolenta o molt dolenta	42,4	12,1	18,2	27,4	0,0	5,4	133
Capital social formal (nre. d'activitats en grups formals)							
Cap	27,0	16,1	23,4	32,9	0,5	5,8	566
Una	16,2	16,8	24,9	41,5	0,6	6,1	185
Dues o més	10,5	7,1	33,5	49,0	0,0	10,0	57
Interès en la política							
Molt	13,0	14,2	22,9	49,9	0,0	8,0	84
Bastant	20,1	12,4	29,8	37,7	0,0	5,8	194
Poc	15,3	17,5	29,3	37,9	0,0	6,9	204
Gens	32,5	16,3	19,1	30,8	1,3	5,6	313
Religiositat							
No creient ni practicant	22,0	12,7	31,8	33,5	0,0	4,9	110
Creient però no practicant	24,4	15,2	26,1	34,0	0,4	5,4	221
Creient i poc practicant	22,4	17,0	22,4	37,6	0,6	6,5	318
Creient i molt practicant	23,3	15,8	21,8	38,4	0,7	7,5	152

Font: Enquesta ASP 06.042.

A més, sembla que es doni una mena de síndrome de vida social més enllà de la família. Els qui participen en dues o més associacions formals presenten un màxim de visites (10 de mitjana), clarament per sobre de la resta (al voltant de 6). Són, de tota manera, una minoria dels entrevistats. Hi ha unes altres dues associacions estadístiques que són una mica més

difícils d'interpretar. Els qui diuen tenir molt interès en la política fan més visites (8,0) que la resta (prop de 6). Potser l'interès en la política es manifesta en interès per altres persones i pels seus punts de vista, o pot ser que sigui un índex de vida una mica més abocada fora del nucli familiar més proper. Però un altre grup, que no es caracteritza especialment per tenir gaire interès en la política, el de les persones més religioses (creients i molt practicants), també fan un nombre significatiu de visites (7,5 de mitjana, enfront de les 5/6,5 de la resta). De fet, no és gens estrany, ja que la caritat cristiana ha de comportar, i si és genuïna, comporta, un interès personal més gran per la situació dels altres i una superior inclinació a ajudar el proïsme: totes dues coses suposen una freqüència més gran de contactes directes. En realitat, la pertinença a associacions formals inclou la pertinença a un grup religiós, per la qual cosa aquesta variable pot estar amagant, en part, la religiositat de l'entrevistat. De tota manera, si construïm la variable d'associacionisme excloent-ne el grup religiós (tindria, per tant, valors del 0 al 2), la relació es manté: els qui pertanyen a dues associacions duplicarien en el nombre de visites els qui no pertanyen a cap (10 vs. 5,5, respectivament).

Un model de regressió lineal per explicar la propensió a visitar amics o familiars inclouria, sobretot, variables que reflecteixen una inclinació més gran als altres, juntament amb algunes característiques sociodemogràfiques (quadre 6.26). El fet de ser jubilat afegeix 2,6 visites, i tenir bona o molt bona salut n'afegeix 1,2, mentre que tenir més de 64 anys en resta 1,8. Per cada associació a la qual es pertany (sense tenir en compte el grup religiós) s'afegeixen 1,3 visites. Si s'és una persona molt religiosa, se n'afegeixen 1,7. I si s'està molt interessat en política, se n'afegeixen ni més ni menys que 2,4. Es podria donar hipotèticament el cas d'una persona jubilatada, amb bona salut, amb menys de 65 anys, que participa en dues associacions, molt religiosa i molt interessada en política: seria gairebé més fàcil trobar-la a casa d'altres persones que no pas a la seva, ja que faria unes 14 visites al mes, és a dir, més de 3 per setmana. A l'extrem oposat, hi trobaríem la persona menys «sociable»: no jubilatada,

Quadre 6.26 Factors que influeixen en el nombre de visites mensuals a amics o familiars (Regressió lineal)

	COEFICIENTS NO ESTANDARDITZATS		NIVELL DE SIGNIFICACIÓ
	B	ERROR TÍPIC	
Constant	3,93	0,51	0,000
Nombre d'associacions (excepte religioses)	1,30	0,52	0,013
Jubilat	2,59	0,65	0,000
Molt interessat en la política	2,37	0,87	0,006
Edat de 65 a 70 anys	-1,78	0,70	0,011
Religiositat: molt practicant	1,69	0,69	0,014
Salut bona o molt bona	1,16	0,55	0,036

Font: Enquesta ASP 06.042.

amb una salut no tan bona, més gran de 64 anys, que no participa en associacions formals, no tan religiosa ni tan interessada en política. Segons el model, faria tan sols unes 2 visites per mes. Els extremadament sociables, en tot cas, serien, de tota manera, *rara avis*.

Rebent visites

Per la seva banda, el 75% ha rebut alguna visita d'amics o familiars l'últim mes, en proporcions molt semblants a les anteriors: el 17% ha rebut una o dues visites; el 24%, tres o quatre, i el 33,5%, cinc o més (quadre 6.27). Rebent visites no deu reflectir les mateixes disposicions o caracteritzar les mateixes persones que fer-les, ja que no s'associa de la mateixa manera amb les mateixes variables analitzades més amunt. Sembla que els jubilats i les mestresses de casa reben més visites que els actius (6,5/6,1/4,6). Els qui no pertanyen a cap associació (excloent-ne el grup religiós) reben menys visites (4,8) que els qui pertanyen a una (6,7) o dues (7,8). Les persones menys religioses, és a dir, no creients, són menys visitades que la resta (4,5 enfront d'un 6 de la resta).

Quadre 6.27 Quantes vegades han rebut la visita d'amics o familiars durant l'últim mes (Percentatges horitzontals)

	CAP	UNA O DUES	TRES O QUATRE	CINC O MÉS	NS/NC	MITJANA	N
Total	24,4	17,0	24,2	33,5	0,9	5,5	808
Situació laboral							
Actiu	22,7	20,1	25,4	31,3	0,5	4,6	364
Jubilat	24,7	14,9	26,8	32,7	0,9	6,1	227
Feines de la llar	27,0	14,2	19,4	37,9	1,4	6,5	217
Capital social formal (nre. d'activitats en grups formals)							
Cap	27,8	17,8	23,7	29,8	0,9	4,9	566
Una	17,3	15,2	24,4	42,0	1,1	7,0	185
Dues o més	14,0	15,7	28,1	42,3	0,0	7,1	57
Religiositat							
No creient ni practicant	22,0	13,7	28,8	34,6	0,9	4,5	110
Creient però no practicant	27,9	18,8	23,5	29,4	0,4	5,6	221
Creient i poc practicant	22,7	18,6	22,6	35,1	1,0	5,6	318
Creient i molt practicant	23,8	12,5	25,7	36,6	1,4	6,3	152

Font: Enquesta ASP 06.042.

Cura de malalts i ajuda als altres

Hi ha bastants entrevistats que durant l'últim mes han tingut cura d'adults malalts o discapacitats (un 21%) (quadre 6.28, web). És probable que aquestes atencions no es projectin més enllà del cercle familiar i els amics, si bé cal suposar que en molts casos sí que deu ser així. La prova de la primera afirmació (la importància de les atencions dins del cercle

familiar) és que el percentatge augmenta moltíssim si els entrevistats tenen pares i aquests viuen al seu domicili, o si declaren que els seus pares necessiten ajuda en la cura personal. Si viuen al domicili dels enquestats, llavors el percentatge d'aquests que han cuidat malalts puja al 64%. Si presten assistència personal als seus pares, el percentatge puja encara més, al 73%.

De tota manera, encara que no visquin els pares de l'entrevistat, el 13% diu haver cuidat malalts durant l'últim mes. I no sembla que siguin precisament els seus fills adults, ja que no hi ha diferència entre els entrevistats que tenen fills no emancipats i els que en tenen. Potser es tracta de la pròpia parella, tot i que les diferències entre els que estan casats i la resta no són gaire grans. Així, doncs, caldrà concloure que aquesta cura es refereix sobretot als pares ancians, pot incloure una mica d'assistència a la pròpia parella, però també deu incloure terceres persones, potser de la pròpia família o, fins i tot, d'un cercle social més ampli.

D'altra banda, el 37% diu haver ofert ajuda a amics, familiars o veïns durant l'últim mes (quadre 6.29, web). En part, aquesta pregunta mesura l'ajuda a familiars propers, com els pares de l'entrevistat, però probablement es refereix a un cercle més ampli. Aquest comportament està moderadament associat a tenir encara pares vius (declaren una mica més d'ajuda als qui encara en tenen), al fet que aquests pares visquin al domicili de l'entrevistat (en aquest cas, es declara més ajuda als altres), i al fet que necessitin l'ajuda de l'entrevistat en la cura personal. Això no obstant, l'ajuda als altres s'associa negativament amb tenir fills, per la qual cosa no sembla que hagin pensat en ells en respondre la pregunta. Una evidència que pensen, en part, en un cercle més ampli que el de la família més propera és que l'ajuda als altres augmenta amb el nombre d'activitats associatives formals de l'entrevistat: els qui n'esmenten dues o tres declaren l'ajuda màxima (65%), mentre que els qui no n'esmenten cap declaren l'ajuda mínima (33%).

La gent gran espanyola no és de les que més atencions a malalts o ajudes presta a persones del cercle proper. En l'estudi SHARE, els qui han fet alguna d'aquestes dues coses durant l'últim mes amb prou feines arriben al 7% (recordem que estem parlant de majors de 50 anys, incloent-hi, per tant, força ancians), bastant per sota de la mitjana del 21% per als deu països, i ben lluny dels percentatges situats al voltant del 30%/40% dels països nòrdics, Holanda o França (quadre 6.30, web). De fet, en aquest tema, Espanya ocuparia el darrer lloc en el rànquing.

6.2.2. Diverses activitats socials i comunicatives, i les associacions formals

Tot seguit agruparem, de manera breu i concisa, diverses informacions sobre la sociabilitat d'aquesta generació. Hi inclourem referències, d'una banda, a estudis i activitats de formació, activitats culturals com ara anar al teatre, museus i concerts, el joc, la lectura de llibres i premsa, i Internet; i, d'altra banda, a la seva participació en activitats d'associacions formals.

6.2.2.1. Sociabilitat associada a estudis i activitats culturals, joc, premsa i televisió, i Internet

Cursos de formació i activitats educatives

Tenint en compte les edats que tractem i la poca extensió de la formació permanent a Espanya (Pérez-Díaz i Rodríguez, 2002), no semblen pas pocs els qui durant l'últim mes han assistit a cursos de formació o educacionals, un 13% (quadre 6.31).

Quadre 6.31 Durant l'últim mes ha assistit a cursos de formació o educacionals?, segons edat, nivell d'estudis, situació laboral, tipus d'ocupació, capital social formal (Percentatges horitzontals)

	SÍ QUE HI HA ASSISTIT	N
Total	13,0	808
Edat		
50 a 54	21,3	203
55 a 59	10,4	245
60 a 64	13,7	179
65 a 70	6,5	181
Nivell d'estudis		
Sense estudis	2,5	122
Primaris incomplets	11,9	119
Primaris complets	11,6	305
Secundaris	15,6	127
Universitaris	24,2	135
Situació laboral		
Actiu	14,9	364
Jubilat	12,0	227
Feines de la llar	10,9	217
Tipus d'ocupació		
Compte propi	9,7	73
Assalariat sector privat	7,6	155
Assalariat públic	26,5	93
Capital social formal (nre. d'activitats en grups formals)		
Cap	9,3	566
Una	17,3	185
Dues o més	35,4	57
Confiança en els altres		
Confiat	17,2	306
Desconfiat	11,2	458

Font: Enquesta ASP 06.042.

Les característiques personals que prediuen haver assistit a aquest tipus de cursos no estranyen gens. L'assistència disminueix amb l'edat, fins al mínim del 6,5% dels majors de 64 anys. Això no obstant, augmenta amb el nivell d'estudis, d'un mínim del 2,5% dels qui no tenen estudis fins a un màxim del 24% per als universitaris. Tot i això, si bé els entrevistats es distingeixen poc segons la seva situació laboral, es podria preveure una freqüència molt més gran entre els actius (tenint en compte que en aquest grup abunden els ocupats). Potser és que s'ofereixen pocs cursos de reciclatge als treballadors d'aquestes edats. Això, de tota manera, no sembla pas que sigui veritat en el cas dels assalariats públics, el 26,5% dels quals han assistit a un curs durant l'últim mes. La participació en activitats associatives marca una diferència important. Els qui no hi participen tampoc solen assistir a cursos de formació (9%), i els qui participen en dues o tres activitats hi assisteixen molt més (35%).

Preses en conjunt les variables que semblen tenir efecte en l'assistència a cursos (sense incloure-hi el tipus d'ocupació), n'hi ha algunes que el mantenen (quadre 6.32, web). Per cada activitat associativa, s'afegeixen 10 punts percentuals. Tenir menys de 55 anys afegeix uns altres 10 punts, els mateixos que suma el fet de tenir estudis superiors.

Lectura de llibres

La lectura de llibres ocupa bastant menys temps que la televisió, però un percentatge semblant a la lectura de premsa. Ara com ara, el 52% diu no haver dedicat cap moment dels dies laborables de la setmana anterior a l'enquesta a llegir llibres. I el cap de setmana, són encara més els qui no han llegit llibres (58%). No és gens estrany, doncs, que la mitjana d'hores dedicades a aquesta activitat sigui tan sols de 0,8 en un dia laborable (igual el cap de setmana).

En el tram d'edat que analitzem no es compleix, en principi, que les dones llegeixin més que els homes (quadre 6.33). Per contra, sí que es compleix una associació evident: a mesura que augmenta el nivell educatiu, s'incrementa el temps de lectura de llibres, de les 0,4 hores de mitjana en els qui no tenen estudis a les 1,5 dels universitaris. Els qui tendeixen a confiar en la majoria de la gent llegeixen més que els «desconfiats» (1,1 i 0,7 respectivament). La lectura augmenta amb l'interès per la política: de 0,5 hores per als qui no hi mostren cap interès a 1,1 per als qui hi estan molt interessats. També creix la lectura amb el nombre d'activitats en organitzacions formals. Finalment, les persones menys religioses, els no creients (1,4), llegeixen més que la resta (0,7 a 0,8 hores).

En realitat, gairebé totes aquestes variables s'associen amb la lectura de llibres, encara que controlem l'efecte de la resta (quadre 6.34). Tenir estudis superiors afegeix 0,63 hores de lectura en un dia laborable i tenir estudis secundaris n'hi afegeix 0,40. Un no creient llegeix 0,49 hores més que un creient. Per cada activitat associativa de l'entrevistat se n'apunta 0,19 hores més. Els qui confien en la majoria de la gent llegeixen 0,23 hores més que els desconfiats, i els interessats en política, 0,25 hores més que la resta.

Quadre 6.33 Hores de lectura de llibres en un dia laborable, segons sexe, nivell d'estudis, salut subjectiva, capital social formal, confiança en els altres, interès en la política, ideologia i religiositat

(Percentatges horitzontals)

	CAP	1 HORA	2 HORES	3 HORES O MÉS	NS/NC	MITJANA	N
Total	51,6	29,8	12,6	5,5	0,5	0,8	808
Sexe							
Home	50,1	30,5	11,9	7,5	0,0	0,9	390
Dona	53,1	29,1	13,3	3,6	1,0	0,7	417
Nivell d'estudis							
Sense estudis	73,8	19,7	3,3	3,2	0,0	0,4	122
Primaris incomplets	71,3	16,9	10,2	1,6	0,0	0,4	119
Primaris complets	59,2	25,7	10,2	3,5	1,3	0,7	305
Secundaris	30,7	42,0	19,7	7,6	0,0	1,1	127
Universitaris	16,8	47,9	22,0	13,3	0,0	1,5	135
Salut subjectiva							
Molt bona	44,7	29,0	18,0	7,0	1,3	1,0	155
Bona	43,2	35,7	14,6	6,5	0,0	0,9	334
Passable	63,8	25,4	6,6	3,2	1,1	0,5	185
Dolenta o molt dolenta	64,4	21,3	9,8	4,5	0,0	0,6	133
Capital social formal (nre. d'activitats en grups formals)							
Cap	56,5	26,6	12,6	3,8	0,5	0,7	566
Una	40,6	38,9	11,4	8,6	0,6	1,1	185
Dues o més	39,2	31,3	17,3	12,2	0,0	1,2	57
Confiança en els altres							
Confiat	41,1	34,5	15,3	8,7	0,3	1,1	306
Desconfiat	57,1	27,1	11,4	3,6	0,7	0,7	458
Interès en la política							
Molt	32,2	39,5	13,2	15,2	0,0	1,4	84
Bastant	38,7	35,6	18,0	7,2	0,5	1,1	194
Poc	45,1	36,9	14,2	3,7	0,0	0,8	204
Gens	68,3	19,5	8,3	2,9	1,0	0,5	313
Escala d'ideologia política (de l'1 al 7)							
Esquerra (1 i 2)	46,4	27,0	16,7	9,0	0,8	1,1	119
Centreesquerra (3)	46,7	37,3	8,5	7,5	0,0	0,9	130
Centre (4)	44,8	31,5	16,5	6,5	0,7	1,0	152
Centredreta (5)	44,9	36,1	13,4	5,6	0,0	0,8	127
Dreta (6 i 7)	56,6	29,8	10,8	2,8	0,0	0,6	101
No contesta	66,5	20,1	10,1	2,2	1,2	0,5	179
Religiositat							
No creient ni practicant	36,3	33,8	15,6	14,3	0,0	1,4	110
Creient però no practicant	50,0	32,0	13,0	4,4	0,5	0,8	221
Creient i poc practicant	54,6	30,4	11,0	3,4	0,6	0,7	318
Creient i molt practicant	57,1	23,1	13,9	5,2	0,7	0,7	152

Font: Enquesta ASP 06.042.

Quadre 6.34 Factors que influeixen en el nombre d'hores dedicades a la lectura de llibres en un dia laborable (Percentatges horitzontals)

	COEFICIENTS NO ESTANDARDITZATS		NIVELL DE SIGNIFICACIÓ
	B	ERROR TÍPIC	
Constant	0,32	0,06	0,000
Estudis superiors	0,63	0,12	0,000
No creient	0,49	0,12	0,000
Estudis secundaris	0,40	0,12	0,001
Nombre d'associacions	0,19	0,07	0,003
Molt o bastant interessat en política	0,25	0,09	0,008
Es pot confiar en la majoria de la gent	0,23	0,09	0,009
R ² corregida = 0,12			

Font: Enquesta ASP 06.042.

Activitats culturals: anar al teatre, a un concert o a un museu

Les activitats culturals com anar al teatre, a un concert o a un museu impliquen, òbviament, una sèrie d'interaccions socials; s'hi va amb familiars i amics, i aquestes activitats es duen a terme en diversos medis socials. De fet, són molt pocs els qui l'últim mes han anat alguna vegada al teatre, han assistit a algun concert o han visitat un museu, el 21%, i la mitjana de vegades que s'ha efectuat alguna d'aquestes activitats durant l'últim mes és de 0,5 (quadre 6.35).

Les principals diferències en aquestes activitats culturals, les marca el nivell educatiu de l'entrevistat: la mitjana dels qui tenen estudis universitaris (1,2) o secundaris (1,0) multiplica diverses vegades la dels qui no tenen estudis (0,1) (quadre 6.35). En el mateix sentit opera l'estatus socioeconòmic. Les «sortides culturals» també semblen tenir a veure amb el nivell de salut: els qui la tenen de passable a molt dolenta surten menys que la resta (0,2/0,3 vs. 0,6/0,7). També és esperable la relació amb el nombre d'activitats associatives, atès que es tracta d'un altre comportament que implica activitat fora de casa. Els qui duen a terme dues o més activitats desenvolupen aquestes activitats culturals més que la resta (1,4 vs. 0,4/0,6 vegades al mes). L'interès en política també es veu associat amb les activitats culturals, ja que la seva freqüència augmenta amb aquest interès. També el grau de confiança en els altres s'hi associa de manera positiva. I, novament, els no creients són els més actius.

Vistos els efectes conjunts d'aquestes variables, els mantenen totes menys el nivell de salut (quadre 6.36, web). El fet de tenir estudis superiors augmenta en 0,67 el nombre mensual de vegades que es duen a terme aquestes activitats; tenir estudis secundaris l'incrementa en 0,60. Per cada activitat associativa s'hi afegeixen 0,31 vegades. Un no creient supera en 0,48 vegades un creient. Els molt interessats en política superen la resta en 0,51 vegades. I els «confiats» superen els «desconfiats» en 0,29 vegades.

Quadre 6.35 Participació en activitats culturals

Quantes vegades ha anat al teatre, a un concert o a un museu durant l'últim mes, segons nivell d'estudis, estatus, salut subjectiva, capital social formal, confiança en els altres, interès en la política i religiositat (percentatges horitzontals)

	CAP	UNA O DUES	TRES O QUATRE	CINC O MÉS	NS/NC	MITJANA	N
Total	79,2	14,1	4,2	1,9	0,6	0,5	808
Nivell d'estudis							
Sense estudis	90,2	5,8	2,4	0,0	1,6	0,1	122
Primaris incomplets	88,0	10,3	1,7	0,0	0,0	0,2	119
Primaris complets	86,2	10,2	1,3	1,7	0,7	0,3	305
Secundaris	69,7	18,0	7,8	3,7	0,8	1,0	127
Universitaris	54,5	30,0	11,1	4,4	0,0	1,2	135
Estatus socioeconòmic							
Alt	57,3	27,7	8,9	6,1	0,0	1,3	79
Mitjà-alt	70,3	19,0	6,9	3,0	0,8	0,7	129
Mitjà	78,2	14,9	4,5	1,8	0,6	0,5	330
Mitjà-baix	90,5	7,8	1,1	0,6	0,0	0,2	194
Baix	92,2	4,0	1,3	0,0	2,6	0,1	76
Salut subjectiva							
Molt bona	69,2	18,6	7,7	3,2	1,3	0,7	155
Bona	76,0	17,5	3,6	2,6	0,3	0,6	334
Passable	87,4	8,8	2,1	0,5	1,1	0,2	185
Dolenta o molt dolenta	87,8	6,8	4,5	0,8	0,0	0,3	133
Capital social formal (nre. d'activitats en grups formals)							
Cap	85,3	10,0	2,7	1,5	0,5	0,4	566
Una	70,3	20,6	6,4	1,6	1,1	0,6	185
Dues o més	47,5	33,1	12,3	7,1	0,0	1,4	57
Confiança en els altres							
Confiat	70,8	18,6	6,8	3,2	0,7	0,8	306
Desconfiat	84,9	11,4	2,2	1,1	0,4	0,3	458
Interès en la política							
Molt	70,3	15,5	9,5	4,8	0,0	1,2	84
Bastant	67,0	21,6	7,2	2,5	1,6	0,7	194
Poc	78,3	17,5	2,4	1,8	0,0	0,4	204
Gens	89,1	7,0	2,2	1,0	0,6	0,2	313
No sap/No contesta	92,2	7,8	0,0	0,0	0,0	0,2	13
Religiositat							
No creient ni practicant	67,5	19,9	8,1	4,5	0,0	1,1	110
Creient però no practicant	81,0	14,1	3,2	0,9	0,9	0,4	221
Creient i poc practicant	81,6	13,1	2,8	2,1	0,3	0,4	318
Creient i molt practicant	78,9	12,5	5,9	1,3	1,4	0,5	152

Font: Enquesta ASP 06.042.

La sociabilitat del joc

Una altra part de la sociabilitat dels humans es desenvolupa sempre a través del joc, tant dels infants com dels grans. Entre els membres de la cohort objecte del nostre estudi, en la mesura que hi comencen a abundar els inactius, cal imaginar que el temps que poden dedicar al joc serà més gran que el que hi poden dedicar els ocupats. De fet, no és inhabitual que els jubilats, especialment els homes, i potser més en el passat que actualment, ocupin una bona part dels seus dies jugant a les cartes, al dòmino o a altres jocs amb amics i coneguts en llocs com els clubs de jubilats. El cert és que es tracta d'una activitat no gaire freqüentada pels nostres enquestats (quadre 6.37, web). La mitjana de vegades que s'ha jugat a les cartes o a altres jocs amb amics o coneguts durant l'últim mes tot just arriba a 1,6. De fet, el 81% no ho ha fet mai. Els homes juguen més (2,2 vegades) que les dones (1,0), en part perquè hi ha més homes entre els jubilats (han jugat 3,3 vegades). Les mestresses de casa juguen poc (0,7 vegades) i els actius una mica més (1,1 vegades).

Televisió

El principal mitjà de comunicació que fan servir les persones de 50 a 70 anys a Espanya –com, d'altra banda, fa qualsevol altre grup d'edat– és la televisió. En un dia laborable normal, els nostres entrevistats diuen que veuen una mitjana de 2,4 hores de televisió; en un dia de cap de setmana, una mica més, 2,7 hores. Són molt pocs els qui no en veuen (el 6% en un dia laborable; el 7% el cap de setmana).

La variable principal per explicar per què es veu més o menys televisió els dies laborables és la situació laboral (quadre 6.38, web). Els jubilats (3,0 hores) i les mestresses de casa (2,5) en veuen més que els actius (1,9). Per això, probablement, també hi influeix l'edat: en veuen més els majors de 64 anys (2,9 hores) i menys els menors de 55 (1,9). I també és possible que hi influeixi la situació laboral a través del nivell d'estudis: els qui veuen més televisió són aquells el nivell dels quals no arriba a estudis primaris complets (2,8 hores); els qui menys, els universitaris (1,7).

De tota manera, totes aquestes variables tenen una influència pròpia en la quantitat de televisió que es veu, fins i tot controlant la influència de les altres. Ser jubilat suma 0,45 hores més de televisió, mentre que estar actiu en resta 0,43. El fet de tenir menys de 55 anys en resta 0,3, i tenir estudis superiors resta 0,5 hores. Un grup que no deu ser pas petit, el de jubilats, amb més de 54 anys, sense estudis superiors, veuria, de mitjana, unes 3 hores de televisió. Un altre grup, de mida més petita, el d'actius, menors de 55 anys, amb estudis superiors, veuria només 1,3 hores (quadre 6.39, web).

Lectura de premsa

La lectura de premsa està bastant menys estesa que el consum de televisió. Els dies laborables de la setmana anterior a l'enquesta, el 47% no havia dedicat cap hora a aquesta activitat (44% el cap de setmana). Així, la mitjana d'hores dedicades en un dia laborable és de 0,6 (0,8 el cap de setmana). Els homes dediquen més temps a llegir diaris en un dia de feina que les dones (0,8

vs. 0,5 hores) (quadre 6.40, web). A mesura que augmenta el nivell educatiu de l'entrevistat, s'incrementa el temps de lectura (fins a un màxim de 0,9 hores per als universitaris). Els actius i els jubilats (0,7 hores tots dos) llegeixen més que les mestresses de casa (0,4). Per acabar, els poc interessats en política llegeixen menys (0,4 hores) que la resta, entre 0,7 i 0,9 hores.

En el model de regressió amb el nombre d'hores de lectura de premsa en un dia laborable com a variable dependent, ser mestressa de casa resta 0,15 hores, tenir estudis primaris incomplets en resta 0,27 i tenir-los complets, 0,25 (quadre 6.41, web). Els jubilats llegeixen 0,13 hores més. Per la seva banda, l'interès en la política té un efecte propi: els molt o bastant interessats en política llegeixen 0,21 hores més que els menys interessats.

Internet

Com era d'esperar, molt pocs entrevistats són usuaris d'Internet. Tot just el 18% han dedicat alguna estona durant els dies laborables a navegar per la xarxa (el 13,5% el cap de setmana). La mitjana d'hores diàries en un dia laborable és de 0,3 (igual el cap de setmana). Les característiques sociodemogràfiques associades a la navegació per Internet són les esperables (quadre 6.42). Els homes hi dediquen més hores que les dones. L'ús decau amb l'edat. La utilització d'Internet augmenta amb el nivell d'estudis i, com és natural, amb l'estatus. Els actius (entre els quals predominen els ocupats) naveguen més que els jubilats i les mestresses de casa.

Però, com en els comportaments de lectura analitzats, també la navegació per Internet s'associa amb certes actituds. Els qui confien més en la gent naveguen més que els «desconfiats». Els qui tenen molt o bastant interès per la política naveguen més que els poc o gens interessats. Finalment, a mesura que ens movem cap a la dreta en l'escala ideològica es tendeix a navegar menys, igual que a mesura que, a grans trets, ens movem cap a una pràctica religiosa més gran. A més, els qui duen a terme alguna activitat associativa naveguen més que els qui no n'efecten cap.

Vist l'efecte conjunt d'aquestes variables, totes el mantenen, menys l'edat (quadre 6.43, web). Ser dona resta 0,16 hores de navegació per Internet. El fet de tenir estudis superiors n'hi suma 0,76; tenir estudis secundaris n'afegeix 0,36. Els no creients naveguen 0,21 hores més que els creients. Els qui confien en la majoria de la gent hi dediquen 0,17 hores més que els qui no ho fan. Els interessats en la política ho fan 0,15 hores més que els no interessats.

Els usos d'Internet més freqüents són molt variats (quadre 6.44, web). Els comunicatius abunden força: dos terços (67%) la utilitzen per comunicar-se per correu electrònic o missatgeria instantània (més aviat el primer) i fins al 7% diuen que la fan servir per xatejar. Els usos informatius també són importants: el 40% llegeix premsa a través d'Internet, i el 27% la utilitza per buscar informació. Menys freqüents són els usos comercials: el 13% fa la compra per Internet, el 8% hi compra bitllets d'avió o contracta viatges, i el 2% fa ús de la banca *on-line*. N'hi ha molts (45,5%) que utilitzen la xarxa per a activitats relacionades amb la seva feina. I, finalment, fins i tot en aquestes edats, són bastants (el 20%) els qui es baixen música per Internet.

Quadre 6.42 Ús d'Internet

Hores dedicades a navegar per Internet en un dia laborable, segons sexe, edat, nivell d'estudis, situació laboral, tipus d'ocupació, estatus, capital social formal, confiança en els altres, interès en política, ideologia i religiositat (percentatges horitzontals)

	CAP	1 HORA	2 HORES	3 HORES O MÉS	NS/NC	MITJANA	N
Total	81,9	12,1	3,6	2,3	0,1	0,3	808
Sexe							
Home	74,5	16,2	5,8	3,5	0,0	0,5	390
Dona	88,8	8,3	1,5	1,2	0,2	0,2	417
Edat							
50 a 54	72,3	21,3	4,5	2,0	0,0	0,4	203
55 a 59	78,8	14,9	2,9	2,9	0,4	0,3	245
60 a 64	86,3	6,3	4,3	3,1	0,0	0,3	179
65 a 70	92,6	3,7	2,7	1,1	0,0	0,2	181
Nivell d'estudis							
Sense estudis	99,2	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0	122
Primaris incomplets	95,8	2,5	1,7	0,0	0,0	0,1	119
Primaris complets	92,4	4,9	1,3	1,0	0,3	0,1	305
Secundaris	70,9	18,1	5,5	5,5	0,0	0,5	127
Universitaris	40,6	41,3	11,6	6,5	0,0	1,0	135
Situació laboral							
Actiu	72,1	20,4	4,3	3,2	0,0	0,4	364
Jubilat	85,3	7,2	4,4	3,2	0,0	0,3	227
Feines de la llar	94,8	3,3	1,4	0,0	0,5	0,1	217
Tipus d'ocupació							
Compte propi	85,3	12,2	1,3	1,3	0,0	0,2	73
Assalariat sector privat	81,5	13,4	3,2	1,8	0,0	0,3	155
Assalariat públic	42,5	43,8	9,6	4,1	0,0	0,8	93
Estatus socioeconòmic							
Alt i mitjà-alt	55,3	30,5	8,5	5,2	0,5	0,8	208
Mitjà	85,7	9,5	2,7	2,1	0,0	0,2	330
Mitjà-baix i baix	97,7	1,1	0,8	0,4	0,0	0,0	270
Capital social formal (nre. d'activitats en grups formals)							
Cap	87,0	8,2	2,6	2,1	0,0	0,2	566
Una	71,5	21,1	3,6	3,2	0,6	0,5	185
Dues o més	64,9	21,1	12,4	1,6	0,0	0,5	57
Confiança en els altres							
Confiat	70,5	18,9	6,5	3,8	0,3	0,5	306
Desconfiat	89,0	8,1	1,5	1,4	0,0	0,2	458
Interès en la política							
Molt	69,4	15,4	7,0	8,3	0,0	0,6	84
Bastant	67,1	21,6	7,7	3,0	0,5	0,6	194
Poc	82,5	13,6	3,0	0,9	0,0	0,2	204
Res	93,5	4,5	0,6	1,3	0,0	0,1	313
Escala d'ideologia política (de l'1 al 7)							
Esquerra (1 i 2)	78,3	11,6	4,3	5,8	0,0	0,5	119
Centreesquerra (3)	68,0	26,0	3,8	2,2	0,0	0,4	130
Centre (4)	79,8	11,8	5,1	2,6	0,7	0,4	152
Centredreta (5)	76,5	16,6	6,2	0,7	0,0	0,3	127
Dreta (6 i 7)	91,0	4,9	2,0	2,1	0,0	0,2	101
No contesta	95,0	3,4	0,5	1,1	0,0	0,1	179
Religiositat							
No creient ni practicant	63,6	23,7	7,2	5,5	0,0	0,7	110
Creient però no practicant	82,4	12,6	2,8	2,2	0,0	0,3	221
Creient i poc practicant	85,3	11,0	2,8	0,9	0,0	0,2	318
Creient i molt practicant	87,1	5,2	3,9	3,2	0,7	0,3	152

Font: Enquesta ASP 06.042.

6.2.2.3. Les associacions

Una part més de la sociabilitat i la solidaritat dels humans es desenvolupa a través de la pertinença a associacions formals, com clubs de jubilats, associacions d'ajuda als altres, associacions culturals, etc. En l'enquesta vam preguntar per tres d'aquestes associacions formals; no pel fet de pertànyer-hi o no, sinó per la participació activa (assistir-hi durant l'últim mes).

Club esportiu, social o d'un altre tipus

El 17% dels enquestats haurien assistit durant l'últim mes a un club esportiu, social o d'un altre tipus (quadre 6.45). Es tracta d'una activitat principalment masculina (23% vs. 12% de les dones), i lleugerament relacionada amb el nivell d'estudis: el mínim (10%) es dona entre els qui no en tenen, i el màxim (25%/26%) entre els qui tenen estudis secundaris o superiors. De tota manera, hi pot influir el sexe, ja que en el segment de «sense estudis» abunden més les dones. Per la mateixa raó, entre les mestresses de casa el percentatge és mínim (11%), i màxim en el cas dels actius i els jubilats (entre el 18% i el 21%). Finalment, una mesura habitual del capital social acumulat en les relacions socials, la confiança generalitzada en els altres, es relaciona positivament amb l'assistència a un club: hi ha més assistents entre els qui diuen que sí que confien en els altres, però la diferència amb els qui creuen que no s'és mai prou prudent a l'hora de tractar amb els altres és petita (22% i 15%, respectivament).

Grup religiós

L'11% hauria participat en les activitats d'un grup religiós durant l'últim mes (quadre 6.47, web). En aquesta ocasió es tracta d'una activitat més femenina (14%) que no pas masculina (8%), cosa una mica previsible si tenim en compte que la religiositat declarada dels homes és clarament inferior a la de les dones. Com és lògic, a mesura que augmenta la religiositat declarada, creix la participació en un grup religiós, des de l'absència absoluta de participació entre els qui no es consideren creients fins al 33% dels qui es consideren molt practicants. En el mateix sentit opera el factor ideològic, on es distingeixen especialment els entrevistats «de dretes» (19%) dels «d'esquerres» (6%) i «centreesquerra» (6%). Una part de la pertinença a un grup religiós ha d'implicar una predisposició a la caritat amb el proïsme, ja que augmenta la participació entre els qui estan molt d'acord que la vida val més la pena si contribuïm al benestar dels altres (14% enfront del 6% de la resta).

Altres associacions voluntàries

Finalment, el 9% diu haver participat, durant l'últim mes, en activitats d'alguna altra associació voluntària (quadre 6.47, web). La participació en associacions voluntàries varia sobretot segons el nivell d'estudis, i, en aquest sentit, es diferencien tres nivells: del 2% dels qui no tenen estudis, al 9% en els nivells intermedis (primaris incomplets fins a secundaris), fins a un màxim clar entre els universitaris (19%). En la mateixa línia, la participació varia segons l'estatus socioeconòmic. Així mateix, la participació també varia segons va-

Quadre 6.45 Durant l'últim mes ha assistit a un club esportiu, social o d'un altre tipus, segons sexe, nivell d'estudis, estatus, situació laboral i confiança en els altres (Percentatges horitzontals)

	HI HA ASSISTIT	N
Total	17,3	808
Sexe		
Home	23,0	390
Dona	12,1	417
Estat civil		
Casat (o viuen en parella)	18,9	618
Resta	12,1	190
Nivell d'estudis		
Sense estudis	9,7	122
Primaris incomplets	14,3	119
Primaris complets	14,6	305
Secundaris	26,0	127
Universitaris	25,0	135
Situació laboral		
Actiu	18,4	364
Jubilat	21,4	227
Feines de la llar	11,3	217
Estatus socioeconòmic		
Alt i mitjà-alt	20,5	208
Mitjà	19,5	330
Mitjà-baix i baix	12,3	270
Confiança en els altres		
Confiat	22,1	306
Desconfiat	14,6	458

Font: Enquesta ASP 06.042.

riables d'actitud envers els altres. Els qui tendeixen a confiar de manera generalitzada en la gent hi participen més (14%) que els desconfiats (7%). Els qui estan molt d'acord que una vida bona implica ajudar els altres hi participen més (12%) que la resta (6%). Les persones molt religioses potser hi participen més (14%) que la resta (al voltant del 8%).

Comparacions europees

Amb tres preguntes semblants a les que hem fet servir, l'estudi SHARE calcula la participació en organitzacions durant l'últim mes (quadre 6.30, web). Espanya torna a ocupar un lloc bastant baix, amb el 20% de participació entre les persones de 50 anys o més, per sota de la mitjana dels deu països (27%), tan sols per sobre d'Itàlia (12%), i bastant lluny dels

països «punter» (Dinamarca, Holanda, Suïssa i Àustria), amb percentatges que van des del 37,5% fins al 49%.⁷

6.2.3. El cercle, més ampli, d'Espanya, i el cercle d'«els altres», en general

Farem referència, per acabar, a dues dimensions socials de més envergadura i complexitat, el tractament de les quals només podem iniciar i esbossar aquí, ja que fer-ho de manera rigorosa requereix un treball a part. Esmentar-les, però, pot ser rellevant per suggerir els problemes d'interpretació i comprensió del sentit de l'experiència social, i del conjunt de l'experiència d'aquesta generació.

6.2.3.1. L'àmbit d'Espanya

Fem un salt i situem-nos en un cercle de sociabilitat molt més ampli que la família, el veïnat o els amics, és a dir, el país o nació del qual formen part els entrevistats, Espanya. En bona mesura, la història de la humanitat es caracteritza per una ampliació progressiva, lenta i amb retrocessos, però, al final, real, dels cercles de solidaritat (Wright, 2000). El fet que sentim una certa solidaritat envers els membres de la mateixa nació, o el mateix estat-nació, o el seu equivalent, és un fenomen recent, dels darrers segles, poc temps en comparació amb les desenes de milers d'anys durant els quals els *homo sapiens* han habitat el planeta Terra. I, malgrat que alguns signes apunten cap a això, la barrera de la nació, o l'estat-nació, o un equivalent funcional com a cercle de solidaritat encara no s'ha franquejat clarament, ni tan sols als països europeus (Pérez-Díaz, 1994).

En l'enquesta tenim alguns indicis de les predisposicions genèriques envers aquest cercle de solidaritat, a banda d'algunes de més concretes sobre una de les qüestions més importants que afecten aquesta solidaritat nacional, en la seva dimensió intergeneracional, de la qual ja hem fet esment, la de l'equilibri futur del sistema públic de pensions (vegeu més amunt).

Orgull de ser espanyol

Hem mesurat la sensació de pertinença a un cercle de sociabilitat (més aviat, solidaritat) més ampli, com és Espanya, amb una pregunta que mesura, indirectament, la intensitat de la identitat com a espanyol: l'orgull de ser-ho. Sense posar-ho en relació amb altres possibles identitats en competència, les xifres són força aclaparadores: dos terços (66%) se senten molt orgullosos de ser-ho i un quart (25,5%) se'n sent bastant orgullosos (quadre 6.48). Són molt pocs els qui se'n senten poc o gens orgullosos (un 6%).

7. Un estudi basat en les dades de SHARE confirma l'existència d'un efecte-país, en aquest cas, en les taxes de treball voluntari, un cop controlada la influència de les característiques sociodemogràfiques de la població. Concretament, s'observa un grup de països amb una alta participació (països del nord d'Europa) i un altre amb baixa participació (països mediterranis) (Erlinghagen i Hank, 2006).

Quadre 6.48 Orgull de ser espanyol

Fins a quin punt se sent vostè orgullós de ser espanyol? (segons sexe, edat, nivell d'estudis, confiança en els altres, valoració sobre la vida que val la pena, ideologia, religiositat i comunitat de residència; percentatges horitzontals)

	MOLT ORGULLÓS	BASTANT ORGULLÓS	POC ORGULLÓS	GENS ORGULLÓS	NS/NC	N
Total	65,6	25,5	3,7	2,4	2,8	808
Sexe						
Home	60,8	28,8	6,3	2,4	1,8	390
Dona	70,2	22,5	1,2	2,4	3,8	417
Edat						
50 a 54	55,7	33,8	4,0	2,5	3,9	203
55 a 59	64,0	25,7	3,7	3,7	2,9	245
60 a 64	70,9	21,0	2,6	1,6	3,9	179
65 a 70	73,7	20,3	4,3	1,1	0,6	181
Nivell d'estudis						
Sense estudis	71,4	23,8	3,1	0,8	0,8	122
Primaris incomplets	69,5	26,2	0,8	0,9	2,6	119
Primaris complets	71,3	22,8	2,3	2,3	1,3	305
Secundaris	60,9	25,0	5,5	3,9	4,7	127
Universitaris	48,6	33,1	8,1	3,7	6,5	135
Confiança en els altres						
Confiat	58,4	31,6	3,9	2,6	3,5	306
Desconfiat	70,1	21,7	3,7	2,2	2,2	458
Acord amb «vida val més la pena si contribuïm al benestar dels altres»						
Molt	69,2	21,1	4,6	2,0	3,1	511
Resta	59,4	33,1	2,0	3,1	2,4	297
Escala d'ideologia política (de l'1 al 7)						
Esquerra (1 i 2)	60,3	22,8	5,9	6,8	4,2	119
Centreesquerra (3)	50,3	38,2	6,2	2,3	3,1	130
Centre (4)	66,4	24,5	2,5	3,4	3,2	152
Centredreta (5)	66,2	26,8	5,4	1,6	0,0	127
Dreta (6 i 7)	73,5	23,7	2,9	0,0	0,0	101
No contesta	74,8	19,1	0,6	0,5	5,1	179
Religiositat						
No creient ni practicant	38,9	42,7	8,2	3,8	6,5	110
Creient però no practicant	69,5	22,1	3,2	1,8	3,5	221
Creient i poc practicant	68,5	26,2	3,4	1,6	0,3	318
Creient i molt practicant	73,6	16,5	1,9	3,3	4,7	152
Comunitat autònoma de residència						
Andalusia	74,7	20,6	2,0	0,7	2,1	150
Catalunya	48,6	36,1	6,8	5,2	3,3	118
Madrid	66,9	23,3	4,4	0,9	4,5	111
Canàries, Castella-la Manxa						
Extremadura, Múrcia	77,3	19,3	1,7	0,8	0,9	115
Astúries, Cantàbria, Galícia	74,6	20,8	3,5	0,0	1,2	87
Castella i Lleó, la Rioja, Navarra, País Basc	51,9	30,6	4,9	7,7	4,9	103
Aragó, Balears, València	63,9	28,1	3,1	1,7	3,2	124
Record de vot el 2004						
PSOE	64,0	28,2	3,5	0,9	3,4	231
PP	72,3	23,3	3,8	0,0	0,6	180
Resta partits	33,6	31,5	10,9	16,9	7,1	72
No va votar	66,0	21,5	2,2	2,3	7,9	88
No sap/No contesta	71,6	24,2	2,1	1,2	0,9	237

Font: Enquesta ASP 06.042.

El fet d'estar molt orgullós de ser espanyol admet variacions, unes més petites, d'altres una mica més grans. La majoria són del primer tipus, com que les dones n'estiguin més orgulloses, en el sentit que es pronuncien «molt orgulloses» (70%) més que els homes (61%), o que els majors de 64 anys ho estiguin més que els menors de 55 (74% vs. 56%), o que el sentiment sigui una mica més gran entre els entrevistats de «dretes» (73,5%) que en la resta (prop del 50%/66%). Tampoc són gaire grans les diferències entre els «confiats» (60%) i els «desconfiats» (70%), si bé el signe de la relació és curiós. Ni entre els qui creuen més que una vida que val la pena comporta ajudar els altres (69%) i la resta (59%).

Les diferències són superiors si ens fixem en la comunitat autònoma de residència i en el record de vot. Els màxims percentatges de «molt orgullosos» es donen a Andalusia (76%) i a l'agrupació Castella-la Manxa, Extremadura, Múrcia i Canàries (78%). Nivells no tan alts es donen en comunitats com Catalunya (49%) i, segurament, el País Basc (la dada del qual figura recollida en una agrupació amb Navarra, la Rioja i Castella i Lleó, amb el 52% de molt orgullosos). No obstant això, cal destacar que, sumant els qui afirmen que se senten molt i força orgullosos, s'arriba, en el cas de Catalunya, a un percentatge del 84,7% i, en el de l'agrupació que inclou el País Basc, al 82,5%. D'altra banda, els qui han votat partits diferents del PP i el PSOE presenten un nivell relativament baix d'orgull (34%), en comparació amb el vot a aquests dos partits (72% i 64%, respectivament) o amb l'abstenció (66%).

Una última diferència, interessant, es dona entre els qui es declaren no creients (39%) i la resta (entre el 68,5% i el 74%). Pel que sabem sobre la relació d'altres indicadors de religiositat amb altres actituds,⁸ el més probable és que entre els no creients hi hagi un percentatge important de persones que se senten nacionalistes catalans o bascos. En aquesta enquesta en tenim un indici, ja que el percentatge de bascos i catalans és màxim, precisament, entre els no creients (el 27%) i mínim entre els molt practicants (13%).

El model de regressió lineal per explicar si un entrevistat se sent molt orgullós de ser espanyol inclou les variables següents (quadre 6.40, web). Considerem les esperables variables polítiques: votar partits diferents del PSOE o el PP resta 27 punts; el fet de ser de centreesquerra en resta 9. El nivell d'estudis és important: tenir estudis superiors resta 18 punts de «molt orgull». Estar molt d'acord que una vida bona implica ajudar els altres hi afegeix 10 punts. El fet de tenir menys de 55 anys resta 8 punts. Per acabar, considerar-se una persona no creient té un efecte molt substantiu, ja que resta 20 punts.

8. Una il·lustració d'aquesta associació es pot trobar, utilitzant dades a escala de comunitat autònoma, en l'alta correlació ($R^2 = 0,77$) existent entre el percentatge d'entrevistats que en una enquesta de l'any 2002 afirmen que la seva comunitat autònoma és una regió i el percentatge d'infants matriculats en religió en el nivell d'Educació Primària en el curs 2002-2003: com més petit és el primer percentatge (és a dir, com més gran és el percentatge dels que diuen que trien la definició de «nació» o altres), més petit és el percentatge de matriculats en religió. Elaboració pròpia amb dades del CIS (2002) i el Ministeri d'Educació i Ciència (2005).

Interès en la política, i preocupació pel futur d'Espanya

La vinculació amb Espanya es pot expressar de maneres diverses segons quin sigui el llenguatge i el discurs polític i ideològic de les persones. Hi ha casos en què s'expressa com a interès per la política, i en d'altres, com a preocupació pel futur de la comunitat. Aquesta expressió d'interès i de preocupació pel futur es troben mediades, en part, per les afinitats ideològiques o polítiques de l'entrevistat. En certa manera és lògic, ja que una part de la informació de què disposem per emetre valoracions sobre el futur polític o econòmic del país prové dels mitjans de comunicació i dels actors polítics discutint a través d'aquests mitjans. Així com és probable que, ateses les nostres predisposicions politicopartidistes, sobretot si són relativament fermes, els missatges transmesos pels líders o partits polítics afins tinguin un pes especial en la nostra percepció i valoració.

(a) Interès en la política

En la mesura que un país o una nació és, en part, una construcció política i que els esdeveniments propis d'aquest país són, en gran manera, polítics, una manifestació de la implicació d'un ciutadà en la vida del seu país és l'interès que declara tenir en la política. Si fem cas de la formulació habitual d'aquesta pregunta, no són gaires els qui tenen interès en la política, encara que després puguin orientar les seves valoracions de manera política i acabin votant en les eleccions. Un terç (34%) dels entrevistats diuen que estan molt o bastant interessats en la política, mentre que dos terços (64%) afirmen estar-ho poc o gens (quadre 6.50).

Els homes declaren tenir molt o bastant interès per la política en més grau que les dones (40% vs. 30%). L'interès augmenta clarament amb el nivell d'estudis, del 15% dels qui no tenen estudis fins al 61% dels qui els tenen superiors. En la mateixa línia, l'interès creix amb l'estatus socioeconòmic. És possible que aquestes dues relacions s'amaguin darrere el fet que l'interès és més gran a les ciutats de més de 200.000 habitants (45%) que a la resta (28% a 33%). És interessant destacar que els entrevistats més sans (salut bona o molt bona) s'hi mostren més interessats (38%/42%) que els menys sans (26%/27%). Els qui tendeixen a confiar en els altres mostren més interès en la política, ja que, com hem pogut veure, «els altres» pot abraçar, com a mínim, fins als connacionals i la seva relació està, en part, mediada per la política. Així, entre els «confiats», l'interès molt o bastant puja al 44%; entre els «desconfiats» baixa al 28%. Finalment, a grans trets, l'interès augmenta a mesura que ens movem de dreta a esquerra en l'escala ideològica: els entrevistats de dreta presenten l'interès més petit (31%); els d'esquerra, el màxim (49,5%). I, naturalment, els qui no saben situar-se en aquesta escala o decideixen no respondre mostren el mínim interès (12%).

El model de regressió combina, aquest cop, les variables següents (quadre 6.51). Viure en una ciutat gran afegeix 10 punts d'interès, el fet de tenir estudis superiors n'afegeix 27 i estudis secundaris, 14, però no tenir estudis en resta 9,5. La ideologia hi influeix de dues maneres: si no es declara ideologia, disminueix l'interès en 19,5 punts; si l'entrevistat se situa a l'esquerra, s'hi afegeixen 12 punts. Segons això, estarien molt interessats en política els entrevistats uni-

Quadre 6.50 Interès en la política, segons sexe, nivell d'estudis, estatus, salut subjectiva, confiança en els altres, ideologia, religiositat i mida de la localitat de residència (Percentatges horitzontals)

	MOLT INTERESSAT	BASTANT INTERESSAT	POC INTERESSAT	GENS INTERESSAT	NO SAP/ NO CONTESTA	N
Total	10,4	24,0	25,3	38,8	1,6	808
Sexe						
Home	14,8	25,3	26,6	31,8	1,5	390
Dona	6,3	22,7	24,1	45,3	1,7	417
Nivell d'estudis						
Sense estudis	2,5	12,3	22,1	60,6	2,5	122
Primaris incomplets	5,9	18,5	25,4	49,3	0,9	119
Primaris complets	8,9	20,3	25,9	42,6	2,3	305
Secundaris	15,5	30,8	30,3	22,6	0,8	127
Universitaris	19,9	41,1	22,1	16,2	0,8	135
Estatus socioeconòmic						
Alt	19,9	36,5	27,5	13,7	2,5	79
Mitjà-alt	12,5	35,9	23,0	28,6	0,0	129
Mitjà	11,4	22,8	24,2	40,0	1,5	330
Mitjà-baix	6,8	18,1	25,4	47,1	2,6	194
Baix	1,3	10,6	31,3	55,5	1,3	76
Confiança en els altres						
Confiat	12,7	31,0	26,0	28,8	1,6	306
Desconfiat	9,0	19,3	25,2	45,7	0,9	458
Escala d'ideologia política (de l'1 al 7)						
Esquerra (1 i 2)	16,8	32,7	17,6	30,5	2,5	119
Centreesquerra (3)	13,7	30,3	29,2	26,1	0,7	130
Centre (4)	11,2	26,3	28,8	32,3	1,3	152
Centredreta (5)	12,5	28,4	33,9	25,3	0,0	127
Dreta (6 i 7)	6,1	24,9	32,3	36,7	0,0	101
No contesta	3,8	7,9	14,5	69,7	4,0	179
Religiositat						
No creient ni practicant	26,4	32,4	19,4	21,0	0,9	110
Creient però no practicant	6,8	19,5	25,9	46,0	1,8	221
Creient i poc practicant	9,7	22,5	29,5	37,3	1,0	318
Creient i molt practicant	5,9	27,8	20,4	43,3	2,6	152
Comunitat autònoma de residència						
Andalusia	8,6	25,0	18,5	45,9	2,0	150
Catalunya	10,2	22,7	24,9	40,5	1,7	118
Madrid	24,1	23,6	24,1	27,3	0,9	111
Canàries, Castella-la Manxa, Extremadura, Múrcia	7,9	17,3	27,0	47,0	0,9	115
Astúries, Cantàbria, Galícia	7,0	30,9	24,1	38,1	0,0	87
Castella i Lleó, la Rioja, Navarra, País Basc	4,8	25,6	30,7	38,0	1,0	103
Aragó, Balears, València	9,7	24,1	29,8	32,2	4,1	124
Mida del municipi de residència						
Fins a 10.000 habitants	6,4	26,9	23,8	40,8	2,0	201
De 10.001 a 50.000	7,9	19,7	26,2	44,2	2,0	203
De 50.001 a 200.000	8,3	21,2	28,5	40,3	1,6	178
Més de 200.000	17,7	27,4	23,2	30,8	0,9	226

Font: Enquesta ASP 06.042.

Quadre 6.51 Factors que influeixen en el fet d'estar molt o bastant interessat en la política (Regressió lineal)

	COEFICIENTS NO ESTANDARDITZATS		NIVELL DE SIGNIFICACIÓ
	B	ERROR TÍPIC	
Constant	0,26	0,03	0,000
Ideologia: no contesta	-0,20	0,04	0,000
Estudis superiors	0,27	0,04	0,000
Estudis secundaris	0,14	0,04	0,002
Població de més de 200.000 habitants	0,10	0,03	0,005
Ideologia: esquerra (1-2 en l'escala d'1 a 7)	0,12	0,04	0,009
Es pot confiar en la majoria de la gent	0,08	0,03	0,015
Sense estudis	-0,10	0,05	0,036

R² corregida = 0,15

Font: Enquesta ASP 06.042.

versitaris, d'esquerres, confiats en els altres i habitants de grans ciutats (83%), mentre que hi estarien molt poc interessats els que no són d'esquerres, no tenen estudis, viuen en localitats per sota dels 200.000 habitants i tendeixen a desconfiar dels altres (16,5%).

(b) Preocupació pel futur econòmic i polític d'Espanya

Una majoria, exigua (52%), veu amb molta o bastant preocupació el futur econòmic d'Espanya, i són menys (34%) els qui el veuen amb poca o cap (quadre 6.52). Les dones veuen el futur econòmic amb més preocupació que els homes: entre les primeres, el percentatge de les que expressen molta o bastant preocupació és del 60%; entre els segons arriba al 46%. També hi influeix el nivell d'estudis i l'estatus socioeconòmic. Els més preocupats, en aquest segon cas, són els entrevistats d'estatus baix o mitjà-baix (60%); els menys, els d'estatus alt o mitjà-alt (48%). Pot ser que projectin en la seva valoració sobre el conjunt del país la seva pròpia situació econòmica. Igualment, poden estar projectant sobre el conjunt la seva pròpia situació els entrevistats segons el seu nivell de salut (mesurat pel nombre de problemes de salut que declaren): els més preocupats són els que esmenten tres problemes (60%); els menys, els que no n'esmenten cap (46%). També es relaciona la valoració sobre el futur econòmic d'Espanya amb determinades actituds de l'entrevistat. Els qui tendeixen a confiar en els altres són menys pessimistes (45%) que els desconfiats (57%). Les valoracions negatives disminueixen amb l'interès en la política: els menys interessats són els més preocupats (60%); els més interessats són els que mostren menys preocupació (42%). En bona mesura, en aquesta darrera associació, hi deu influir el posicionament ideològic dels entrevistats, ja que entre els més interessats en política hi ha una sobrerrepresentació dels que se situen a l'esquerra, i aquests són els que mostren menys preocupació pel futur econòmic (entre el 37% i el 42%), bastant menys que els situats a la dreta (entre el 63% i el 68%). Això

Quadre 6.52 Preocupació pel futur econòmic d'Espanya

Amb quanta preocupació veu el futur econòmic d'Espanya en els propers dos anys? (segons sexe, nivell d'estudis, estatus, índex de salut, confiança en els altres, interès en la política, escala d'ideologia i record de vot; percentatges horitzontals)

	MOLTA	BASTANT	NI MOLTA NI POCA	POCA	CAP	NS/NC	N
Total	23,2	28,6	5,7	20,6	13,6	8,3	808
Sexe							
Home	17,7	24,8	6,3	27,5	17,1	6,5	390
Dona	28,3	32,0	5,1	14,1	10,4	10,0	417
Nivell d'estudis							
Sense estudis	28,7	28,6	7,5	12,3	9,8	13,1	122
Primaris incomplets	32,3	28,0	6,7	17,9	9,3	5,8	119
Primaris complets	23,7	26,7	4,9	17,9	14,3	12,5	305
Secundaris	17,9	33,6	6,3	25,8	16,4	0,0	127
Universitaris	13,9	28,5	4,4	31,7	16,9	4,5	135
Estatut socioeconòmic							
Alt	13,7	36,2	7,6	29,2	12,0	1,3	79
Mitjà-alt	17,7	29,9	2,3	24,6	17,8	7,7	129
Mijtà	21,7	25,4	5,1	22,4	15,7	9,7	330
Mijtà-baix	30,5	30,7	6,1	15,0	9,8	7,8	194
Baix	30,5	26,4	10,8	11,4	9,3	11,6	76
Índex de salut (nre. de problemes esmentats)							
Tres	35,6	24,1	11,4	12,1	5,8	10,9	122
Dos	29,1	30,2	6,3	17,6	11,1	5,7	191
Un	19,8	28,3	4,1	20,4	18,1	9,4	246
Cap	16,0	29,8	3,9	27,3	15,0	7,9	250
Confiança en els altres							
Confiat	16,8	28,7	4,2	28,5	16,0	5,9	306
Desconfiat	28,4	28,3	6,6	16,1	11,2	9,4	458
Interès en la política							
Molt	21,6	20,2	7,0	26,0	20,3	4,9	84
Bastant	17,2	29,3	7,7	25,4	17,4	3,0	194
Poc	16,2	34,0	4,5	26,7	10,7	7,9	204
Gens	32,3	27,6	4,8	13,1	11,7	10,5	313
Escala d'ideologia política (de l'1 al 7)							
Esquerra (1 i 2)	16,2	26,1	6,7	20,8	24,4	5,9	119
Centreesquerra (3)	9,9	27,3	8,3	33,8	15,2	5,5	130
Centre (4)	13,4	30,0	6,6	25,7	16,0	8,4	152
Centredreta (5)	33,1	30,1	3,1	22,0	7,8	3,9	127
Dreta (6 i 7)	38,8	29,6	5,0	16,6	5,1	4,9	101
No contesta	30,2	28,2	4,6	7,8	12,4	16,9	179
Record de vot el 2004							
PSOE	17,5	26,3	6,9	27,8	16,7	4,7	231
PP	29,5	31,1	3,4	22,1	6,7	7,2	180
Resta partits	10,1	33,0	8,2	26,2	14,1	8,4	72
No va votar	28,1	27,2	4,6	15,8	16,3	7,9	88
No sap/No contesta	26,1	28,0	5,9	12,6	14,8	12,7	237

Font: Enquesta ASP 06.042.

ho confirma el record de vot en les eleccions del març del 2004: els votants del PSOE estan menys preocupats (44%) que els del PP (61%).

Com interactuen totes aquestes variables? El model de regressió lineal, tal com l'estem plantejant, intenta explicar si l'entrevistat està molt o bastant preocupat o no, i recull les variables següents. Ser dona hi continua influïnt, i afegeix 15 punts de preocupació (quadre 6.53). La preocupació també augmenta amb el fet de ser d'estatus baix o mitjà-baix (+8 punts). Però les variables que afegeixen més preocupació són de caràcter ideològic: estar situat al centre afegeix 20 punts, i a la dreta, 26. No contestar la pregunta sobre ideologia afegeix 12 punts. Un entrevistat dona de «dretes», amb estatus baix o mitjà-baix, es mostraria molt preocupat (81%); un home, d'orientació ideològica des del centre a l'esquerra, d'estatus superior a mitjà-baix, estaria bastant menys preocupat (32%).

Quadre 6.53 Factors que influeixen en el fet d'estar molt o bastant preocupat pel futur econòmic d'Espanya (Regressió lineal)

	COEFICIENTS NO ESTANDARDITZATS		NIVELL DE SIGNIFICACIÓ
	B	ERROR TÍPIC	
Constant	0,32	0,03	0,000
Dona	0,15	0,03	0,000
Ideologia: dreta (6-7 en escala d'1 a 7)	0,26	0,05	0,000
Ideologia: centredreta (5 en escala d'1 a 7)	0,20	0,05	0,000
Ideologia: no contesta	0,12	0,04	0,006
Estatus baix o mitjà-baix	0,08	0,04	0,041
R ² corregida = 0,07			

Font: Enquesta ASP 06.042.

El futur polític del país es veu amb els mateixos matisos, ja que una majoria (51,5%) el veu amb molta o bastant preocupació i una minoria considerable (32%) el veu amb poca o cap. Aquesta valoració varia de manera semblant a la valoració sobre el futur econòmic, per la qual cosa no reiterarem els comentaris. Sí que val la pena aturar-se mínimament en el model de regressió lineal ja que, com es podia esperar, inclou gairebé exclusivament variables d'actitud política (quadre 6.54). Situar-se al centre afegeix 23 punts de preocupació, potser més que situar-se a la dreta (19). El fet d'haver votat el PSOE resta 12 punts. I l'actitud de confiança generalitzada en els altres en resta 7. Un entrevistat de centredreta, més aviat prudent respecte a la confiança en els altres i que no hagi votat el PSOE es mostraria bastant preocupat (75%). Un entrevistat amb ideologia a l'esquerra del centredreta (o que no hagi respost aquesta pregunta), confiat en els altres i votant del PSOE mostraria menys preocupació (32%).

Quadre 6.54 Factors que influeixen en el fet d'estar molt o bastant preocupat pel futur polític d'Espanya (Regressió lineal)

	COEFICIENTS NO ESTANDARDITZATS		NIVELL DE SIGNIFICACIÓ
	B	ERROR TÍPIC	
Constant	0,52	0,03	0,000
Ideologia: centredreta (5 en escala d'1 a 7)	0,23	0,05	0,000
Ideologia: dreta (6-7 en escala d'1 a 7)	0,19	0,05	0,000
Va votar el PSOE el 2004	-0,12	0,04	0,001
Es pot confiar en la majoria de la gent	-0,08	0,04	0,030
R ² corregida = 0,07			

Font: Enquesta ASP 06.042.

6.2.3.2. El cercle d'«els altres», en general

Acabarem el repàs dels diferents cercles de sociabilitat i solidaritat amb un parell d'esments a un «altres» genèric, si bé imaginem que en les valoracions sobre aquest «altres» genèric es barregen actituds i experiències sobre «altres» concrets més o menys propers a l'entrevistat.

L'ideal d'un ordre social moral, i la seva realització: la valoració sobre «la vida bona»

D'altra banda, vam plantejar dues preguntes sobre la importància de la contribució al benestar dels altres en una vida que mereix ser viscuda. Gairebé tots els entrevistats van estar d'acord amb l'afirmació que «la vida val molt més la pena si contribuïm al benestar dels altres»: el 63% hi estaven molt d'acord, i el 30% bastant d'acord. A més, vam voler saber en quina mesura es trobava satisfet l'entrevistat amb la contribució que fa al benestar dels altres. Una majoria (70%) es trobava molt (27%) o bastant (43%) satisfet, i una minoria (16,5%) poc o gens (quadre 6.55).

Com calia esperar, les dones es troben més satisfetes de la seva contribució als altres (35% de molt satisfetes) que els homes (18%). Si entenem aquesta contribució com a consistent, en bona mesura, en la cura personal (dels fills, de la parella, dels pares, dels néts, etc.), és lògic que sigui així. Els entrevistats de més edat es mostren una mica més satisfets (35,5%) que la resta (22% a 27%). El nivell educatiu opera aquesta vegada de manera inversa: els més satisfets són els menys educats (34% dels qui no tenen cap mena d'estudi), els menys són els qui tenen estudis superiors (13%) (i de la mateixa manera opera l'estatus socioeconòmic). Aquesta associació potser és un reflex de la ja observada amb el sexe de l'entrevistat.

Una altra característica de l'entrevistat marca diferències rellevants de manera previsible, la religiositat. Les persones més religioses (molt practicants) són les més satisfetes (39%), enfront de la resta (19% a 26%). Curiosament, també s'hi associa positivament l'orgull de

ser espanyol: els qui se'n senten molt orgullosos es mostren més satisfets de la seva contribució als altres (31,5%) que la resta (entre el 10% i el 17%).

Quadre 6.55 En quina mesura es troba satisfet amb la contribució que vostè fa al benestar dels altres? (Percentatges horitzontals)

	MOLT SATISFET	BASTANT SATISFET	NI MOLT NI POC	POC SATISFET	GENS SATISFET	N
Total	26,6	43,0	13,9	14,4	2,1	808
Sexe						
Home	17,8	45,4	15,4	18,2	3,0	390
Dona	34,8	40,7	12,5	10,8	1,2	417
Edat						
50 a 54	22,3	47,9	10,9	17,3	1,5	203
55 a 59	23,7	44,0	14,9	15,7	1,7	245
60 a 64	26,6	38,3	19,0	13,4	2,7	179
65 a 70	35,5	40,6	10,9	10,3	2,7	181
Nivell d'estudis						
Sense estudis	34,4	39,2	19,1	5,7	1,6	122
Primaris incomplets	28,2	39,9	13,3	15,2	3,4	119
Primaris complets	29,1	43,5	15,6	10,1	1,7	305
Secundaris	25,7	40,9	8,7	20,8	3,9	127
Universitaris	13,3	49,9	10,9	25,1	0,8	135
Estatus socioeconòmic						
Alt	15,0	47,6	12,5	24,8	0,0	79
Mijtà-alt	21,6	48,5	9,2	18,4	2,3	129
Mijtjà	27,7	41,8	15,1	13,5	1,8	330
Mijtjà-baix	26,2	40,8	14,8	14,0	4,1	194
Baix	43,5	39,2	16,1	1,3	0,0	76
Religiositat						
No creient ni practicant	19,0	44,6	14,5	21,0	0,9	110
Creient però no practicant	26,3	41,0	14,3	15,3	3,1	221
Creient i poc practicant	22,8	45,4	15,7	14,0	2,2	318
Creient i molt practicant	39,2	41,0	8,6	9,8	1,3	152
En quina mesura se sent orgullós de ser espanyol						
Molt	31,5	39,8	14,2	11,9	2,6	530
Resta	17,3	48,9	13,7	19,1	1,1	278

Font: Enquesta ASP 06.042.

La realitat de la vida social, i la confiança en els altres

D'una banda, vam plantejar als enquestats una pregunta habitual en els estudis sobre capital social, que intenta aproximar-se als nivells de confiança recíproca que es donen en les diferents societats mesurant la predisposició a confiar genèricament en els altres.⁹ En el nostre cas, i com era d'esperar, atès que les persones grans acostumen a ser una mica més desconfiades, la majoria es mostra més aviat desconfiada. El 38% creu que es pot confiar en la majoria de la gent, però el 57% diu que no s'és mai prou prudent a l'hora de tractar amb els altres (quadre 6.56).

Fa la impressió que aquesta valoració es veu, d'una banda, afectada per les circumstàncies personals de l'entrevistat, però, de l'altra, també forma part d'un conjunt d'actituds sobre el conjunt de la societat, sobretot considerada en termes polítics. Així mateix, és possible que l'actitud de confiança o desconfiança tingui conseqüències en termes de la participació formal en associacions, o bé que la pertinença a aquestes desperti l'actitud de confiança.

En primer lloc, els entrevistats més educats tendeixen a ser clarament més «confiats» (58%) que la resta (entre el 28% i el 39%). L'estatus socioeconòmic hi influeix de la mateixa manera. Per la seva banda, l'estat de salut subjectiu també s'associa amb el grau de confiança, bo i distingint-se dos grups, el de salut bona o molt bona (amb el nivell més alt de confiança, 44%/45%) i la resta (amb un nivell inferior, 26%/30%). Potser els segons, per la seva pitjor salut, tenen una actitud vital una mica més pessimista, la qual és possible que es projecti en la percepció de les seves relacions amb els altres.

En segon lloc, s'observa una associació entre l'interès per la política i el grau de confiança. Concretament, es distingeixen per un grau més baix (28%) els qui no tenen cap interès per la política de la resta (entre el 40% i el 49%), la qual cosa pot suggerir que la confiança així mesurada té una dimensió política. Això és reforçat per la connexió, tampoc gaire forta, entre ideologia i confiança. Els nivells més alts es donen entre el centre i l'esquerra (43%/50%), i els més baixos en la dreta (25%) i en els qui no contesten la pregunta sobre la ideologia (30%). En el mateix sentit, els votants del PP presenten els nivells de confiança més baixos (29%).

Per acabar, hi ha una relació lineal entre el grau de confiança i el nombre d'activitats d'associacions formals que es duen a terme. El nivell màxim es dona entre els qui efectuen dues o més activitats (57%); el mínim, entre els qui no en duen a terme cap (34%).

9. Aquesta pregunta s'utilitza, per exemple, en les enquestes de l'International Social Survey Programme.

Quadre 6.56 Confiança en els altres

En general, vostè diria que es pot confiar en la majoria de la gent o que no s'és mai prou prudent a l'hora de tractar amb els altres? (segons nivell d'estudis, estatus, salut subjectiva, capital social formal, interès en la política, ideologia i record de vot; percentatges horitzontals)

	ES POT CONFIAR EN LA MAJORIA DE LA GENT	MAI NO S'ÉS PROU PRUDENT	NO HO SAP	N
Total	37,8	56,6	5,5	808
Nivell d'estudis				
Sense estudis	27,9	61,6	10,5	122
Primaris incomplets	32,8	62,1	5,0	119
Primaris complets	34,1	61,6	4,3	305
Secundaris	39,2	56,1	4,7	127
Universitaris	58,4	36,4	5,1	135
Estatus socioeconòmic				
Alt	57,3	38,8	3,9	79
Mitjà-alt	49,0	46,5	4,5	129
Mitjà	36,3	58,5	5,1	330
Mijtjà-baix	28,6	66,3	5,1	194
Baix	28,8	59,4	11,8	76
Salut subjectiva				
Molt bona	45,4	48,2	6,3	155
Bona	43,7	51,0	5,3	334
Passable	26,1	67,4	6,5	185
Dolenta o molt dolenta	30,1	66,1	3,8	133
Capital social formal (nre. d'activitats en grups formals)				
Cap	34,0	59,8	6,1	566
Una	43,5	52,3	4,3	185
Dues o més	57,4	39,1	3,5	57
Interès en la política				
Molt	46,2	49,0	4,8	84
Bastant	48,9	45,6	5,5	194
Poc	38,9	56,3	4,8	204
Gens	28,1	66,8	5,1	313
Escala d'ideologia política (de l'1 al 7)				
Esquerra (1 i 2)	45,1	48,3	6,6	119
Centreesquerra (3)	49,6	45,1	5,3	130
Centre (4)	43,3	51,0	5,7	152
Centredreta (5)	33,7	60,8	5,5	127
Dreta (6 i 7)	25,3	74,7	0,0	101
No contesta	29,8	62,3	7,9	179
Record de vot el 2004				
PSOE	41,9	51,3	6,8	231
PP	29,2	65,8	5,0	180
Resta partits	55,7	40,1	4,2	72
No va votar	39,6	59,3	1,1	88
No sap/No contesta	34,4	58,9	6,7	237

Font: Enquesta ASP 06.042.

VII. Conclusió

7.1. Un equilibri relatiu

Hem vist les nombroses dades i resultats de l'enquesta amb ordre i de manera minuciosa i detallada. Al llarg de la narració, s'han anat ressenyant associacions estadístiques i hipòtesis causals específiques, tant sobre el conjunt de la població com sobre els diferents grups en què es pot descompondre, tenint en compte múltiples variables. Ara, ens limitarem a resumir, a grans trets, els principals resultats.

Trobem una població de 50 a 70 anys amb una forma de vida que suggereix un equilibri relatiu. Tenen feina o estan jubilats o són mestresses de casa. Si treballen, ens diuen, majoritàriament, que a la feina tenen, pel que sembla, una certa autonomia (77%) i aquella no els suposa gaire esforç físic (55%). Han treballat fins als 58 anys, si són jubilats, i desitgen jubilar-se als 60 si són treballadors, si bé preveuen fer-ho als 63, la qual cosa suggereix un desplaçament de l'horitzó de la jubilació en correspondència amb els temps, que han passat de la tendència a la jubilació anticipada a la tendència inversa, cap a la seva postergació. Tot i això, el desig de la jubilació als 60 anys indica una reticència a anar més enllà, compensada certament per la previsió dels 63 anys, i també per l'acceptació d'una reforma del sistema de pensions que suposa la prolongació de l'edat de la jubilació obligatòria.

Amb tot, és una jubilació que suposa, d'una banda, alliberar-se d'una càrrega de feina, de l'altra, l'arribada d'un ritm de transició a una altra fase de la vida, i finalment, una oportunitat per gaudir de les coses. La seva expectativa se situa en el context d'una experiència de l'economia i la salut relativament satisfactòries. D'entrada, el 92% de les persones de 50 a 70 anys, si més no, no són desestalviadores: gasten el que ingressen (47%) o poden estalviar una mica (45%). No sabem si això reflecteix la consecució d'una estratègia proactiva de control de la situació, o reactiva, d'adaptació a un horitzó que es redueix, però es dona en un context que suggereix un cert pes del primer tipus d'estratègia: són més els qui donen diners als fills que els qui en reben d'ells, el 93% és propietari del seu habitatge (i el 27,5% té una segona residència), i s'han anat difonent instruments financers, cada cop més, entre els de 50 a 54 anys (el 45% té plans de pensions). Potser per això, no passa sense motiu que el 64% estigui disposat a considerar una reforma del sistema de pensions que, amb caràcter general, combini una pensió pública de mínims amb una pensió privada complementària.

Si els seus recursos econòmics suggereixen, en general, poques angúnies, això es complementa amb un estat de salut, novament, d'un cert equilibri. No perquè no hi hagi malalties cròniques o sentiments de xacres, apreciables: probablement prop d'un 40% en pateix alguna; però sí perquè, a grans trets, semblen sentir-se raonablement bé, en el tracte sanitari i el tracte humà, amb un sistema complex de seguretat social, en gran part públic, però no pas en poca mesura també privat (el 20% recorre a metges privats).

En aquestes circumstàncies, de recursos econòmics i de salut bastant apreciables, convé tenir en compte el fet que es distribueixen de manera desigual, destacant, per baix, les dones i, per dalt, els assalariats públics. Ara com ara, la perspectiva de gènere és imprescindible (Russell, 2007; Grenier i Hanley, 2007). Les dones treballen en menys proporció i hi ha, per tant, moltes mestresses de casa, la meitat de les quals, però, han tingut una experiència laboral, probablement, durant la seva joventut. Les dones que treballen ho fan, moltes, amb menys estudis i en llocs menys qualificats, totes dues circumstàncies vinculades a un moment històric que ha quedat enrere. Són també les que tenen, amb ingressos i llocs inferiors, feines més dures físicament, a la qual cosa s'afegeixen les feines de la casa a què fan front molt més que els homes. No és gens estrany que elles tinguin una salut més problemàtica i pateixin més malalties.

En segon terme, mirant les coses des del punt de vista del tipus de feina, és molt significatiu el contrast entre la posició superior dels assalariats del sector públic i la dels assalariats del sector privat o, en molts temes, els autònoms o treballadors per compte propi. Els empleats públics, que tenen més estudis, treballen menys hores a la setmana (35, enfront de les 40 dels assalariats privats), tenen amb més freqüència jornada contínua (79% d'empleats públics, 55% dels privats), tenen ingressos superiors (el 48% dels empleats públics tenen salaris superiors als 1.800 euros mensuals; només el 12% dels assalariats privats). També són ells, els assalariats públics, els qui recorren més a la medicina privada. No cal dir que la seva experiència de desocupació és força inferior (el 7% dels empleats públics han estat a l'atur alguna vegada durant els darrers 5 anys, enfront del 22% dels privats). Són, per tot això, una àmplia majoria els qui entre ells formen part del grup d'estatus alt i mitjà-alt.

Però hi ha una cosa que acostuma a ser comuna al conjunt d'aquestes persones grans, i que ens situa en el camí de comprendre el context i el sentit de la seva experiència respecte a la feina i la jubilació, les finances de la llar i la salut. Es tracta de la seva profunda i intensa implicació en unes xarxes, sobretot, però no solament, familiars de vida social. L'equilibri relatiu de les seves feines, els seus ingressos i la seva salut els permet aquesta immersió en un món bastant ric i complex de relacions socials. Si tenen pares vius, el 26% viuen amb ells, sobretot entre els d'estatus baix i mitjà-baix, ja que per als d'estatus més alts les coses són lleugerament diferents. En molts casos, viuen molt a prop d'ells. Els visiten sovint, els atenen i són sensibles a les seves necessitats d'ajuda: el 73% dels qui no viuen amb ells hi estan en contacte diàriament o gairebé cada dia. El mateix passa amb els fills. El 60% dels qui tenen fills els té vivint encara amb ells a la llar familiar (84% en el cas dels qui tenen entre 50 i 54 anys). Quan els fills s'emancipen, la relació no es trenca. Els contactes són molt freqüents: el 63% té amb els seus fills emancipats un contacte diari. El 64% dels d'estatus alt o mitjà-alt i el 43% dels d'estatus baix o mitjà-baix ajuden econòmicament els seus fills emancipats (el 8% i el 23,5%, respectivament, són ajudats per aquests).

Aquesta sensació que ens trobem davant persones grans que són generoses amb pares i fills, que els donen probablement més del que reben d'ells, es reforça en veure el que passa amb els néts. Perquè en les circumstàncies actuals de tenir pocs néts a qui atendre (ja que,

als anys seixanta/setanta, aquestes persones grans no van tenir tants fills, i aquests, al seu torn, n'han tingut menys), del fet que hi viuen a prop (ja que la mobilitat geogràfica del país també ha disminuït substancialment, també en comparació amb els anys seixanta), i que les dones ja no estan tan disponibles per cuidar els seus propis fills perquè s'han posat a treballar en el mercat o el sector públic (també un fenomen d'aquests temps), queden els avis com a cuidadors dels néts, un paper que duen a terme cada cop més. Els atenen, els porten a l'escola i se'n fan càrrec sovint.

La vida familiar és, doncs, extraordinària, i suggereix que aquests homes i dones de 50 a 70 anys juguen un paper crucial resolent problemes de la vida social quotidiana, un paper amb prou feines visible en el debat públic, però probablement tant (o més?) important que el que compleixen les institucions públiques i empresarials del sistema de benestar.

Com assenyalem en l'estudi, les dades no suggereixen, però, que la vida social es redueixi a la família nuclear o a l'extensa. Al contrari, l'experiència familiar es complementa amb una participació en xarxes socials més àmplies, al voltant d'activitats d'un contingut d'allò més divers. És el conjunt d'aquestes xarxes el que constitueix la part fonamental del capital social d'aquest grup. Només com un component d'aquest capital cal esmentar, a més, les associacions formals, molt destacables, tot i que, segurament, no és el més important.

Sense haver entrat a fons en la discussió de la filosofia moral subjacent a aquestes experiències, que pot animar aquesta població en la seva vida social, hem aportat algun material que s'hi refereix. Suggereix que tenen un grau entre mitjà i alt de concerniment amb la comunitat més àmplia de la qual la immensa majoria sent que forma part, Espanya, i que semblen tenir una filosofia moral o una idea de la «vida bona» que situa al centre el valor de l'altruisme (93%) i se senten satisfets amb el seu acompliment d'aquest ideal (70%), si bé fan gala d'una certa prudència o cautela a l'hora d'imaginar que els altres es comporten d'aquesta manera (tan sols el 38% confia de manera general en els altres): una actitud, per tant, de «benevolència cautelosa», d'altra banda bastant estesa en països de l'Europa mediterrània i catòlica, i l'Amèrica Llatina.

7.2. Estereotips, un potencial d'influència, la perspectiva de la fase següent

El maneig dels estereotips relatius a la gent gran, com el dels estereotips en general, requereix una reflexió crítica i una certa perspectiva. D'una banda, és ingenu i desorientador qüestionar-los *in toto*. Com ha assenyalat Steven Pinker (2002), els estereotips són mecanismes cognitius d'identificació de la realitat que els grups humans han fet servir i fan servir de manera inevitable i persistent per simplificar situacions complexes. Responen a un munt d'observacions diferents, que es contrasten contínuament i canvien en el curs de la història. D'altra banda, acceptar-los tal qual en un moment donat seria abdicar de la responsabilitat de tenir un pensament raonable i lliure per part de l'observador del moment,

que no pot sinó tractar-los com a referències de partida i utilitzar-los amb discriminació, *cum grano salis*.

Això ve al cas dels estereotips sobre la vellesa, l'ancianitat, la gent gran, la tercera i quarta edats, que circulen en els mitjans de comunicació, el debat públic, i la conversa de saló o de carrer als països occidentals.¹ N'hi ha de triomfalistes, que dibuixen una tercera edat una mica idealitzada, disposada a tot, capaç de tot, rica, amb bona salut, amb el control de la situació, decidida a comprar, visitar els últims racons, recórrer els mars i, de passada, experimentar somrient amb tots els medicaments, metges, pròtesis i operacions, invertir els seus diners i tornar a tenir una nova vida a la mínima oportunitat. Certament, aquesta imatge pot afavorir interessos i estratègies comercials i professionals dels uns i els altres. Certament, també, oblida el petit detall que els seus suposats recursos econòmics i de salut, un cop considerablement deflactats a un nivell substancialment més modest, es podrien atribuir a una mica menys de dos terços del grup de 50 a 70 anys dels espanyols en la conjuntura precisa d'aquest final del segle xx i començament del XXI que hem observat; però no és possible fer-ho així per abans, ni ho serà possible per a ells mateixos d'aquí a deu o vint anys. Aquella imatge seria potser, augmentada, la imatge triomfalista dels anuncis i els programes de televisió a les hores de més audiència (i altres instàncies mediàtiques), com mostren diversos estudis (Kessler, Rakoczy i Staudinger, 2004).

A l'extrem contrari, hi tenim l'estereotip de la tercera edat com afeixugada per les xacres, amenaçada de penúria i necessitada de suport. És una imatge de gent gran hiperdependent. Prostrats al llit, amb dificultats econòmiques, aïllats. Aquesta imatge sembla reclamar a crits assistència sanitària, amb metges, infermeres, medicaments, tractaments i hospitals, i tanta o més assistència social amb experts i diplomats, visites, activitats d'entreteniment, excursions, tómboles, i residències d'unes o altres característiques. Evidentment, aquesta imatge pot afavorir interessos i estratègies corporatives i professionals, estatals i partidistes. Certament, també pot convertir uns éssers humans amb un potencial important d'autonomia i llibertat personal en éssers passius i submisos, objectes d'atencions, ombres supervivents de si mateixos.²

Això no obstant, d'aquest estudi se'n desprèn una imatge d'aquest grup d'edat de 50 a 70 anys que es distancia d'aquests dos estereotips i se situa en un terreny més realista, en el qual destaca el perfil d'un grup en estat d'equilibri relatiu. Té recursos propis, aparentment suficients però no abundants, de riquesa i de salut. S'arregla amb llocs de treball en el mercat o en el sector públic i pensions de jubilació, a més d'un capital immobiliari i alguns actius financers, i un ús que li sembla raonable del sistema sanitari. Es troba enmig d'un sistema de relacions socials i familiars, en el qual ocupa una posició central i juga un paper molt actiu. Es dóna, per tant, una situació en què es conjumina un grau important d'autonomia i una ubicació en un sistema d'interdependències amb institucions diverses, i

1. Sobre el tema dels estereotips al voltant de l'anomenat «ageism», vegeu Angus i Reeve (2006).

2. Vegeu Gillick (2006) a propòsit de l'experiència de les residències com a «institucions totals».

no de simple dependència. Això de banda, no queda lluny tampoc, ja que és en el seu horitzó i s'acosta gradualment, una nova fase de la vida, la de després dels 70 anys, o posterior als 80 anys, en la qual el grau de dependència augmentarà previsiblement.

Hi ha una cosa, però, en els estereotips triomfalistes que mereix un comentari addicional. Malgrat el component banal i fins i tot institucionalment interessat que puguin tenir, contenen també un element positiu, que es pot extreure i situar en una altra perspectiva. En efecte, diversos estudis empírics han establert que els estereotips positius de la vellesa o les persones grans poden tenir un efecte d'estímul de conductes autònomes, decidides i responsables, o, per contra, poden tenir efectes contraproductius i, pel fet de plantejar un «ideal impossible», provocar depressió i un descens de l'autoestima. Però la *dada crucial* és que depèn del context relacional del receptor dels missatges estereotipats, i de la intensitat dels sentiments de pertinença que tingui respecte al seu grup de referència (Kessler, Rakoczy i Staudinger, 2004; Kissane i MacLaren, 2006; Mares i Cantor, 1992).

Justament el que passa a Espanya en aquests moments, com mostra aquest estudi, és que aquesta cohort d'edat té una vida familiar i, a grans trets, una experiència social rica i extensa, la qual cosa suposa la presència d'una condició bàsica favorable a una recepció raonablement positiva dels estereotips positius, si no «trionfalistes». Desposseïts d'un punt d'excés (i potser d'insània) poden compensar indirectament els efectes de les estratègies orientades a una expansió de l'estat del benestar en la modalitat burocràtica, si no clientelista, encara fàcilment visible en bastants països avançats, si bé certament no pas en tots. Típic d'aquesta modalitat és la tendència a deconstruir l'experiència de la tercera edat i reconstruir-la com una d'estat-dependència, o, més en general, de dependència d'atencions a mans d'experts i assalariats públics o empreses privades en el marc d'organitzacions fortament jerarquitzades.

Aquesta experiència d'equilibri relatiu és modulada per les diferències a les quals hem dedicat una considerable atenció al llarg de l'estudi, i a les quals s'ha fet una breu al·lusió en la secció anterior d'aquesta conclusió. Però descomptant ara aquestes diferències i fixant-nos en el conjunt, es pot dir que aquest equilibri té un potencial important de protagonisme. Es tracta d'una cohort d'edat que és un contribuent net a la comunitat en totes les dimensions de la vida social. En efecte, l'ús que fa de les diverses institucions sembla pragmàtic i realista, i la seva actitud general, moderada i altruista i propensa probablement a una societat en pau i reconciliada, si es volen utilitzar les velles paraules gairebé caigudes en desús en un clima de confrontacions i reivindicacions múltiples. Aquesta proclivitat possiblement es reflecteix en un posicionament en l'escala política ideològica més centrat que el del conjunt de la població espanyola, en una dimensió religiosa una mica més pronunciada que la del conjunt, i fins i tot en una identificació bastant rotunda amb la comunitat espanyola, que s'expressa en el seu orgull de pertànyer-hi i, potser, en la seva pròpia preocupació pel seu futur.

En tot cas, sembla imbuïda de pragmatisme i de moderació en la seva pròpia lectura indecisa de la sostenibilitat del sistema actual de pensions, malgrat el silenci ambigu dels partits polítics pel que fa al cas, i, en congruència amb això, en la seva sensibilitat respecte a una possible reforma del sistema mitjançant el reforç del seu caràcter mixt; en la seva visió en principi favorable a la immigració, però amb la prudència de més d'un terç dels entrevistats; i potser en la reducció de l'oposició a una revisió a l'alça de l'edat de jubilació, adaptant-se a les circumstàncies, al llarg dels últims deu anys (71% en contra el 1996; 55%, avui).

Però potser la seva influència potencial més rellevant resideix no tant en la molt ostensible esfera pública com en el més discret espai privat. És aquí, i concretament en la relació entre avis i néts, on s'estableix una experiència de socialització d'una gran transcendència. En aquesta experiència és possible, però per descomptat no és necessari, que s'iniciï i es consolidi una relació de complicitat i suport mutu entre avis i néts, pontant o envoltant els pares, però no solament a ells. El més interessant d'aquesta situació consisteix, sobretot, en la inoculació d'una actitud de distància i resistència a la influència socialitzadora dels pares, però, sobretot, de tot el que vindrà després: dels grups de semblants, del sistema educatiu, dels mitjans de comunicació, de l'àgora que és al mateix temps el mercat i l'estat, *e tutti quanti*: del món dels adults, en el qual els néts encara no han entrat i del qual els avis estan en trànsit d'anar-se allunyant. Aquest món absorbeix, i absorbirà cada cop més, l'atenció i l'energia dels adolescents i els joves i els adults en edat de merèixer i, presumiblement, de triomfar o del seu equivalent. En la relació amb els avis, els infants poden (però no necessàriament han de) trobar una oportunitat per posar els fonaments, tàcits, d'una actitud de distanciament cognitiu, emocional i moral d'«allò que els ve al damunt». Aquesta distància pot tenir un singular interès per al desenvolupament de la reflexivitat crítica de la societat en el llarg termini, i, per tant, per a la pròpia supervivència i creixement del sistema dels adults.

El fet que això pugui passar d'una manera que els mateixos adults, paradoxalment, amb prou feines entenguin és evidentment un altre problema, en el qual no podem entrar aquí. El cas és que amb això es poden posar límits a la rivalitat mimètica dels semblants, els furors pedagògics que solen fer estralls periòdicament en els sistemes educatius, per no parlar dels sorolls mediàtics, els fanatismes polítics, els frenesís productivistes o consumistes i altres entusiasmes similars. Potser els ritmes pausats i deliberats de la feina ben feta i el saber escoltar, per exemple, i la mirada interrogada davant «les pompes i les vanitats del món» com es deia abans, que marquen la profunditat del caràcter, podrien dependre, moltes vegades, de manera crucial, d'aquest entrecruament d'experiències entre avis i néts.

És clar que a l'hora de parlar de l'equilibri relatiu d'aquesta cohort d'edat, i del seu potencial, cal situar-lo en el context del curs complet de la seva vida, que ja travessa i, al capdavant, acabarà de travessar, l'etapa dels 50 a 70 anys, i la deixarà enrere. Es tracta, per tant, d'un equilibri no solament relatiu sinó fràgil, en tant que el seu horitzó implica l'acostament gradual a una fase molt diferent. Hi ha autors que parlen, per exemple, de gent gran robusta

i de gent gran fràgil, per no esmentar els adults en la fase terminal. És evident que la fase de persones grans relativament robustes s'ha anat allargant. A llarg termini, i si s'aplica el càlcul convencional de multiplicar per sis la durada de la fase de maduració biològica de l'espècie humana per estimar-ne l'esperança de vida sota condicions òptimes, obtindríem la xifra de 120 anys, potser amb 90 o més anys de vida en condicions satisfactòries de salut (Pérez-Díaz, 2006). Ara com ara, parlem d'uns 85 anys amb una alta probabilitat de bona salut fins als 70, aproximadament. En l'equilibri entre autonomia i vulnerabilitat *cum* dependència, el lliandar dels 70 anys sembla tenir una importància especial.

Al llarg de la primera meitat del segle xx es va anar passant a una esperança de vida que s'anava allargant de manera que es transitava de treballar fins als 60 anys a un curt interval de descans i, ràpidament, a la mort. Durant els darrers trenta anys s'ha albirat la possibilitat d'un espai més ampli, de deu a vint anys, per gaudir de la jubilació. En aquests moments, s'estén la idea de tornar a prolongar el temps de feina, amb la consegüent reducció del marge per poder gaudir de la jubilació a la darrerria de la vida, malgrat les apel·lacions contràries a un «estany daurat». L'imaginari col·lectiu s'omple així de signes contradictoris. És lògic esperar, per això, una resistència a la prolongació del temps laboral, que tindria dues característiques: mirar de contenir aquesta prolongació i allargar aquella esperança de vida en condicions satisfactòries.

També, lògicament, cal preveure, a més d'aquest estira-i-arronsa al voltant de l'edat de jubilació, que ens trobem amb actituds flexibles i prudents davant una reforma del sistema de pensions en les direccions abans esmentades. Així mateix, trobarem propostes i recomanacions públiques articulades per col·lectius de gent gran en la línia de reforçar-ne l'autonomia, i tenir en compte la seva vulnerabilitat de manera que aquesta autonomia no decaigui ni es disminueixi la seva aspiració al desplegament de la seva sociabilitat. El que això significarà en els detalls encara s'ha de veure. Es pot traduir en l'intent d'evitar un *crowding out* d'aquesta sociabilitat per la interferència i la intromissió dels sistemes públic i privat de benestar. Pot requerir el foment de la cura de la dieta i l'exercici físic, i mental, per compensar la tendència a la medicalització de la societat (Angell, 2005), i, per això mateix, l'orientació a fer que el disseny de les organitzacions sanitàries i assistencials es dugui a terme amb la preocupació d'evitar que s'acostin al model de les institucions totals: el fet d'entrar-hi comporta la submissió a un embolic de regles, experts i atencions (Gillick, 2006). Així mateix, tot això pot implicar l'impuls de les rectificacions i ampliacions necessàries en els sistemes de transports i comunicacions, dirigides a maximitzar la mobilitat i el seu contacte i aquestes generacions amb la resta de la societat, la qual cosa inclouria el seu accés a Internet, naturalment, no com una panacea, que no ho és (Dickinson i Gregor, 2006), però sí com un instrument útil dins d'un context social i comunicatiu més ampli (Riggs, 2004).

Annex

1. Fitxa tècnica de l'enquesta ASP 06.042

- Àmbit: Territori nacional peninsular, Balears i Canàries.
- Població: Persones de 50 a 70 anys.
- Mida mostral: 808 entrevistes.
- Disseny mostral, en tres fases:
 - Selecció de municipis. S'aplica el coeficient d'elevació N/n (en què «N» és la mida de la població objecte d'estudi i «n» el nombre d'entrevistes) a un llistat amb els municipis del territori nacional peninsular, Balears i Canàries ordenats en funció de la seva mida de població. L'inici del recompte es va establir aleatòriament. S'han tocat un total de 489 municipis. Com a resultat d'aquesta aplicació es va obtenir una distribució dels punts de mostreig proporcional a la mida dels municipis i que garanteix la realització d'una entrevista cada N/n habitants.
 - Selecció de la llar. Un cop definits els municipis, les llars són triades de manera probabilística a partir del cens telefònic, mitjançant Random Digit Dialing, a través de l'ordinador.
 - Selecció de l'individu. Amb control de quotes de sexe, edat i relació amb l'activitat.
- Tècnica de l'entrevista. Entrevista telefònica assistida per ordinador.
- Supervisió. Simultània a la realització de les entrevistes mitjançant intervenció de la línia telefònica i presència permanent en sala.
- Error de mostreig. En el cas que $p = q = 50\%$ i per a un nivell de confiança del 95,5%, l'error màxim de les dades és de + 3,5%.
- Treball de camp. Dut a terme per IMOP ENCUESTAS, des del 30 de novembre fins al 19 de desembre de 2006.
- Processament de dades. El fitxer de dades ha estat sotmès a un procés d'equilibratge amb les matrius Sexe x Edat, Relació amb l'activitat per tal d'anul·lar els possibles desequilibris que poguessin haver introduït les incidències del treball de camp.

Tot seguit es presenta una taula amb la composició de la mostra de l'enquesta ASP 06.042 segons diferents variables, comparant-la amb la de l'Enquesta de Població Activa del 4t trimestre del 2006 en el tram d'edat de 50 a 69 anys.

Comparació de la mostra de l'enquesta ASP 06.042 (amb ponderació) i l'EPA del quart trimestre del 2006 (Percentatge de la mostra)

	EPA		ASP	
	HOMES	DONES	HOMES	DONES
Sexe i edat				
50-54	14,4	14,7	12,0	13,1
55-59	13,1	13,6	15,2	15,1
60-64	11,6	12,4	10,6	11,5
65-69 (*)	9,4	10,9	10,4	12,0
Total	48,4	51,6	48,3	51,7
Sexe i relació amb l'activitat				
Ocupats	27,7	15,5	26,0	13,7
Aturats	1,22	1,5	2,5	2,8
Inactius	19,5	34,7	19,8	35,1
Sexe i nivell d'educació				
Fins a primaris complets	31,9	39,2	28,3	39,4
Secundaris	6,8	6,4	9,8	5,9
Superiors	9,7	6,0	10,3	6,3
Sexe i tipus d'ocupació				
Compte propi	18,8	8,6	16,9	5,6
Assalariat privat	34,6	18,2	30,9	17,5
Assalariat públic	10,6	9,1	17,8	11,3

(*) 65-70 en el cas d'ASP.

2. Les regressions lineals per passos successius

Els models de regressió lineal per passos inclosos en el text tenen una finalitat més suggeridora que no pas probatòria. La raó d'incloure'ls consisteix a intentar delimitar la influència en una variable dependent de variables independents que poden estar, al seu torn, associades entre si. Probablement, hauria estat més correcte estadísticament utilitzar regressions logístiques per a un bon nombre de les variables dependents considerades, dicotòmiques, amb valors 1 (presència d'una qualitat) i 0 (absència d'una qualitat). Això no obstant, creiem que són més fàcils d'entendre els coeficients en les equacions lineals que els de les regressions logístiques.

Com que els models proposats no aspiren a una explicació definitiva ni exhaustiva, ni a una consideració detallada de com interactuen les variables, hem fet servir un procediment força expeditiu per arribar-hi. Ens referim a la regressió lineal «per passos successius», mitjançant la qual el programa estadístic (SPSS 12.0) va introduint la variable independent que ja no es troba en l'equació i que té la probabilitat de F més petita, si està situada per sota del límit prèviament establert (0,049). Aquestes variables ja introduïdes

en l'equació s'eliminen si la seva probabilitat de F arriba a un altre límit prèviament establert (0,05). La introducció de variables acaba quan ja no hi ha més variables candidates a ser incloses o eliminades.

D'acord amb la finalitat suggeridora i il·lustrativa d'aquestes regressions, solem assenyalar quins valors de la variable independent adoptarien casos de persones amb determinades característiques, generalment els que oferirien els valors extrems de la variable independent.

Vegem-ne un exemple.

Factors que influeixen en el fet de tenir una salut dolenta o molt dolenta

	COEFICIENTS NO ESTANDARDITZATS		SIGNIFICACIÓ
	B	ERROR TÍPIC	
(Constant)	0,15	0,03	0,000
ocupat	-0,07	0,03	0,014
dona	0,09	0,03	0,001
estatalt	-0,09	0,03	0,002
dreta	0,11	0,04	0,006
ed60a64	0,08	0,03	0,012
e_secun	-0,07	0,03	0,046

R² corregida = 0,07

Font: Enquesta ASP 06.042.

La variable dependent (saludol) és una variable *dummy* (és a dir, variables que adopten només dos valors: 1, si es té determinada característica; 0, si no es té): tenir salut dolenta o molt dolenta (valor 1) o no tenir-la (valor 0).

S'inclouen en l'equació les següents variables independents, també en forma de dummies:

- ocupat: estar ocupat (1), no estar-ho (0)
- dona: ser dona (1), no ser-ho (0)
- estatalt: tenir estatus alt o mitjà-alt (1), no tenir-lo (0)
- dreta: tenir ideologia de «dretes», és a dir, valors 6 o 7 en l'escala (1), no tenir-la (0)
- edat60a64: tenir de 60 a 64 anys (1), no tenir-los (0)
- e_secun: tenir estudis secundaris (1), no tenir-los (0)

Els nivells de significació ens diuen quina és la probabilitat que la nostra estimació per al valor d'un coeficient sigui, per atzar, diferent de zero, encara que, en realitat, el veritable valor del coeficient sigui, efectivament, zero. En el nostre cas, incloem variables independents que s'associen amb una significació inferior a 0,05. Els coeficients no estandarditzats (B) representen, per dir-ho així, el «pes explicatiu» de cada variable tenint en compte la influència de totes les altres. El resultat és una equació de regressió, segons la qual, en aquest cas, podem explicar el fet de tenir una salut dolenta o molt dolenta com a resultat d'un polinomi en el

qual s'inclouen aquelles variables amb els seus corresponents coeficients, més una constant. L'equació seria la següent:

$$\text{saludol} = 0,15 - 0,07 \times \text{ocupat} + 0,09 \times \text{dona} - 0,09 \times \text{estatalt} + 0,11 \times \text{drete} + 0,08 \times \text{ed60a64} - 0,07 \times \text{e_secun}$$

Així, podríem predir la probabilitat que una persona, segons aquestes característiques, tingui una salut dolenta o molt dolenta.

Per exemple, un home, jubilat, de 65 anys, amb estudis superiors, estatus alt i de dretes. Per a ell, l'equació seria:

$$\text{saludol} = 0,15 - 0,07 \times 0 + 0,09 \times 0 - 0,09 \times 1 + 0,11 \times 1 + 0,08 \times 0 - 0,07 \times 0$$

$$\text{saludol} = 0,15 - 0 + 0 - 0,09 + 0,11 + 0 - 0$$

$$\text{saludol} = 0,17 \text{ (en percentatge: 17\%).}$$

Una dona, de 60 anys, mestressa de casa, d'estatus baix, amb estudis primaris, de centres-querria, tindria el resultat següent:

$$\text{saludol} = 0,15 - 0,07 \times 0 + 0,09 \times 1 - 0,09 \times 0 + 0,11 \times 0 + 0,08 \times 1 - 0,07 \times 0$$

$$\text{saludol} = 0,15 - 0 + 0,09 - 0 + 0 + 0,08 - 0$$

$$\text{saludol} = 0,32 \text{ (o 32\%).}$$

3. Variables utilitzades en les regressions lineals

Tot seguit s'inclou una llista de les variables dependents i independents (gairebé totes *dummy*) utilitzades en les regressions lineals i que han requerit alguna transformació. No hi incloem aquelles, totes de tipus continu (edat, jornada laboral en hores, nombre de vegades que es duu a terme una activitat), que no han requerit aquesta transformació i que, a més, no requereixen explicació.

S'indica el significat del valor «1», en el cas que «0» es refereix a la resta dels entrevistats, llevat que la variable es mesuri només en un grup d'entrevistats (per exemple, jubilats, ocupats, entrevistats amb fills), tal com s'especifica.

La variable estatus socioeconòmic assigna un nivell d'estatus a cada entrevistat segons quina sigui la combinació de la professió actual o passada del cap de família i el seu nivell d'estudis. Per exemple, en el cas d'un cap de família ocupat, amb un nivell professional de comandament superior i un nivell d'estudis equivalent a universitaris de cicle llarg, l'estatus de l'entrevistat seria «alt». Amb el mateix nivell professional, però només amb estudis secundaris, l'estatus seria «mitjà-alt». Aquesta definició d'estatus és la que fa servir, per exemple, l'AIMC en el seu Estudi General de Mitjans.

VARIABLE	ETIQUETA	VALORS
dona	Dona	1 = dona
ocupat	Ocupat	1 = ocupat
actiu	Actiu	1 = actiu
jubilat	Jubilat	1 = jubilat
mestressacasa	Mestressa de casa	1 = mestressa de casa
estatalt	Estatus alt o mitjà-alt	1 = estatus alt o mitjà-alt
estatmitj	Estatus mitjà	1 = estatus mitjà
estatbaix	Estatus mitjà-baix o baix	1 = estatus mitjà-baix o baix
ed50a54	Edat de 50 a 54 anys	1 = edat entre 50 i 54 anys
ed55a59	Edat de 55 a 59 anys	1 = edat de 55 i 59 anys
ed60a64	Edat de 60 a 64 anys	1 = edat de 60 i 64 anys
ed65a70	Edat de 65 a 70 anys	1 = edat entre 65 i 70 anys
e_sense	Sense estudis	1 = No sap llegir o fins a l'equivalent de preescolar
e_priinco	Primaris incomplets	1 = Primaris sense acabar
e_pricomp	Primaris complets	1 = Equivalents a Graduat escolar
e_secun	Secundaris	1 = Batxillerat, FP, fins als 18 anys
e_super	Superiors	1 = Universitaris, grau mitjà o superior
casat	Estat civil: casat	1 = Casat o viu en parella
capfam	Sustentador principal	1 = sustentador principal de la llar
andalu	Resideix a Andalusia	1 = resideix a Andalusia
catalu	Resideix a Catalunya	1 = resideix a Catalunya
hab200000	Població de més de 200.000 habitants	1 = resideix en una localitat de més de 200.000 habitants
p16_p15	Edat jubilació desitjada - edat jubilac. real	
funciona	Treballa/va per al sector públic	1 = Assalariat que treballa o treballava (aturat, jubilat) per a una administració o empresa pública (0 = resta del conjunt ocupats + aturats + jubilats)
cpropi	Treballa per compte propi	1 = Treballa o ha treballat (aturat, jubilat) per compte propi (0 = resta del conjunt ocupats + aturats + jubilats)
ocu_esf	Feina requereix esforç físic	1 = Ocupat, molt o bastant d'acord que la seva feina principal requereix molt esforç físic (0 = resta d'ocupats)
salutjub	Jubilació per raons de salut	1 = Esmenta raons de salut a l'hora d'explicar la seva jubilació (0 = resta de jubilats)
lleurejub	Jubilació per raons de «lleure»	1 = Esmenta raons vinculades al temps de lleure a l'hora d'explicar la seva jubilació (0 = resta de jubilats)
crisi	Jubilació per crisi empresarial	1 = Esmenta raons relatives a crisi de la seva empresa per explicar la seva jubilació (0 = resta de jubilats)

VARIABLE	ETIQUETA	VALORS
reduaban	Reducció de jornada 5 anys abans de jubilar-se	1 = Jubilat: va reduir la seva jornada durant els cinc anys anteriors a la seva jubilació (0 = resta de jubilats)
atur5anys	A l'atur en algun moment en els últims 5 anys	1 = ocupat que ha estat a l'atur en algun moment dels últims cinc anys (0 = resta d'ocupats)
aturjubil	Aturat durant els 5 anys abans de jubilar-se	1 = va ser a l'atur en algun moment dels cinc anys anteriors a la seva jubilació (0 = resta de jubilats)
pensinva	Té pensió d'invalidesa	1 = té pensió d'invalidesa (0 = resta de jubilats)
salbona	Té salut bona o molt bona	1 = qualifiquen la seva salut com a molt bona o bona
saludol	Té salut dolenta o molt dolenta	1 = qualifiquen la seva salut com a dolenta o molt dolenta
malcroni	Té problema de salut de llarga durada	1 = té malaltia de llarga durada
exer_int	Activitats que requereixen molta energia: més d'un cop a la setmana	1 = duu a terme activitats que requereixen molta despesa d'energia més d'un cop a la setmana
fumador	Fumador	1 = fuma actualment
assidus	Més de cinc visites al metge durant l'últim any	1 = ha visitat un metge més de cinc vegades durant l'últim any
prob_salu	Nombre problemes salut	Nombre (de 0 a 3) de problemes de salut que té, d'una llista de 3
prob_sal2	Nombre de problemes de salut (3 o resta)	1 = té tres problemes de salut
ing_pens	Ingressos per pensió pública	Conversió en valors discrets dels intervals d'ingressos mensuals per pensió pública (en euros)
ing_sal	Salari mensual net	Conversió en valors discrets dels intervals de salari mensual net (en euros)
ing_tcp	Ingrés mensual compte propi	Conversió en valors discrets dels intervals d'ingressos mensuals per compte propi (en euros)
ing_llar	Ingressos mensuals llar	Conversió en valors discrets dels intervals d'ingressos mensuals de la llar (en euros)
actifin	Nombre d'actius financers (0 a 7)	Nombre d'actius financers (de 0 a 7) d'una llista de 7
noemanci	Té fills no emancipats	1 = té fills que encara viuen a la llar de l'entrevistat (0 = resta d'entrevistats amb fills)
noemanc2	Té fills no emancipats (total mostra)	1 = té fills que encara viuen a la llar de l'entrevistat
par_cura	Pares necessiten la seva ajuda en cura personal	1 = el(s) seu(s) pare(s) necessita(en) l'ajuda de l'entrevistat en cura personal (0 = resta d'entrevistats amb pares)

VARIABLE	ETIQUETA	VALORS
par_domi	Pares viuen a domicili entrevistat	1 = el(s) pare(s) de l'entrevistat viuen al domicili de l'entrevistat (0 = resta d'entrevistats amb pares)
tefill	Té fills	1 = té fills
cdiar_fill	Contacte diari amb fills emancipats	1 = contacta diàriament amb fills emancipats (0 = resta d'entrevistats amb fills emancipats)
ajufills	Ajuda econòmicament els seus fills	1 = ha ajudat econòmicament els seus fills durant l'últim any (0 = resta d'entrevistats amb fills)
fillsaju	L'ajuden econòmicament els seus fills	1 = els seus fills l'han ajudat econòmicament l'últim any (0 = resta d'entrevistats amb fills)
avi	Té néts	1 = té néts (0 = resta d'entrevistats amb fills)
par_cur2	Pares necessiten ajuda cura personal, total mostra	1 = el(s) seu(s) pare(s) necessita(en) l'ajuda de l'entrevistat en cura personal
associ	Nombre d'associacions a què pertany	0 a 3 d'una llista de tres grups formals
csocialf	Nombre d'associacions a què pertany	0 a 3 d'una llista de tres grups formals
csocialf2	Nombre d'associacions sense religioses	0, 1, 2 (de dos grups formals; no inclou «grup religiós»)
confiat	Es pot confiar en la majoria de la gent	1 = creu que es pot confiar en la majoria de la gent
cuid_mal	Cuida adults malalts últim mes	1 = ha cuidat malalts l'últim mes
assist_club	Ha assistit a club durant últim mes	1 = ha assistit a un club esportiu, social o d'un altre tipus durant l'últim mes
assist_reli	Ha participat en un grup religiós	1 = ha participat en un grup religiós durant l'últim mes
assist_assoc	Ha participat en activitats d'alguna associació voluntària	1 = ha participat en activitats d'alguna associació voluntària l'últim mes
assist_cur	Ha assistit a cursos de formació durant l'últim mes	1 = ha assistit a cursos de formació o educacionals durant l'últim mes
moltpracti	Religiositat: molt practicant	1 = Creient i molt practicant
int_pol	Molt interessat en la política	1 = molt interessat en la política
nocreie	No creient	1 = no creient ni practicant
vida_bona	Molt d'acord amb vida bona = ajudar els altres	1 = molt d'acord amb «vida val la pena si contribuïm al benestar dels altres»
preoc_eco	Molt o bastant preocupat pel futur econòmic	1 = molt o bastant preocupat pel futur econòmic d'Espanya
preoc_pol	Molt o bastant preocupat pel futur polític	1 = molt o bastant preocupat pel futur polític d'Espanya
vot_pp	Va votar el PP el 2004	1 = va votar el PP en les eleccions generals del 2004
esquerra	«D'esquerres»	1 = 1 o 2 en escala ideològica
centre	«De centre»	1 = 4 en escala ideològica

VARIABLE	ETIQUETA	VALORS
cent_drt	«De centredreta»	1 = 5 en escala ideològica
dreta	«De dretes»	1 = 6 o 7 en escala ideològica
ideol_ns	No contesta a escala ideològica	1 = no contesta en escala ideològica
centr_esq	«De centreesquerra»	1 = 3 en escala ideològica
vot_psoe	Va votar el PSOE el 2004	1 = va votar el PSOE en les eleccions generals del 2004
m_b_inter	Molt o bastant interessat en política	1 = molt o bastant interessat en la política
orgull	Molt orgullós de ser espanyol	1 = molt orgullós de ser espanyol
vot_altr	Va votar partits diferents de PSOE o PP	1 = va votar un partit diferent del PP o el PSOE en les eleccions generals del 2004
satis_cont	Molt satisfet amb la seva contribució al benestar dels altres	1 = molt satisfet amb la seva contribució al benestar dels altres

Referències bibliogràfiques

- ALFAGEME CHAO, ALFREDO (2000): «Algunas desigualdades en el envejecer de los ancianos españoles de los años noventa», *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 92: 93-112.
- ALFORD, JOHN R.; CAROLYN L. FUNK i JOHN R. HIBBING (2005): «Are political orientations genetically transmitted?», *American Political Science Review*, 99: 153-167.
- ANALISTAS SOCIO-POLÍTICOS (1996): *Encuesta sobre la opinión pública ante el sistema de pensiones (ASP 96.005)*.
- ANGELL, MARCIA (2005): *The truth about the drug companies: how they deceive us and what to do about it*. Nova York: Random House.
- ANGUS, JOCELYN i PATRICIA REEVE (2006): «Ageism: a threat to “ageing well” in the 21st century», *Journal of Applied Gerontology*, 25, 2: 137-152.
- BLAKE, DAVID i LES MAYHEW (2006): «On the sustainability of the UK state pension system in the light of population ageing and declining fertility», *The Economic Journal*, 116, 512 (juny): F286-F305.
- BRUNNER, ERIC J. ; TARANI CHANDOLA i MICHAEL G. MARMOT (2006): «Prospective effect of job strain on general and central obesity in the Whitehall II study», *American Journal of Epidemiology*, 165, 7: 828-837.
- CAPPELLARI, LORENZO; RICHARD DORSETT i GETINET HAILE (2005): «Labour market transitions among the over-50s», *Department for Work and Pensions. Research Report*, 296.
- CARONE, GIUSEPPE; DECLAN COSTELLO; NURIA DíEZ GUARDIA; GILLES MOURRE; BARTOSZ PRZYWARA i AINO SALOMÄKI (2005): «The economic impact of ageing populations in the EU25 member states», *European Economy. Economic Papers*, 236.
- CASEY, BERNARD H. (2005): «The employment of older people: can we learn from Japan?», *Geneva Papers on Risk and Insurance*, 30, 4 (octubre): 620-637.
- CHRISTELLIS, DIMITRIOS; TULLIO JAPPELLI i MARIO PADULA (2006): «Cognitive abilities and portfolio choice», *CSEF Working Paper*, 157.
- CHULIÁ RODRIGO, ELISA (2000): «El pacto de Toledo y la política de pensiones», *ASP Research Papers*, 33(a).
- CIS (CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLOGICAS) (2002): *Estudio 2.455 Instituciones y autonomías (II)*.
- COILE, COURTNEY i KEVIN MILLIGAN (2006): «How household portfolios evolve after retirement: the effect of aging and health stocks», *NBER Working Paper*, W12391.

- CONDE-RUIZ, J. IGNACIO i JAVIER ALONSO MESEGUER (2004): «El futuro de las pensiones en España: perspectivas y lecciones», *Información Comercial Española*, 815: 155-173.
- DALSTRA, J. A. A.; A. E. KUNST i J. P. MACKENBACH (2006): «A comparative appraisal of the relationship of education, income and housing tenure with less than good health among the elderly in Europe», *Social Science and Medicine*, 62, 8: 2046-2060.
- DE MIGUEL, AMANDO (2005): *El arte de envejecer*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- DELGOULET, CATHERINE; MICHEL MILLANVOYE i SERGE VOLKOFF (2005): «Les capacités des travailleurs vieillissants. Une approche conditionnelle», *Futuribles*, 314 (deseembre): 5-23.
- DIAMOND, PETER A. i PETER R. ORSZAG (2005): «Saving social security», *The Journal of Economic Perspectives*, 19, 2 (primavera): 11-32.
- DICKINSON, ANNA i PETER GREGOR (2006): «Computer use has no demonstrated impact on the well-being of older adults», *International Journal of Human-Computer Studies*, 64: 744-753.
- DOLADO, JUAN J. i VANESA LLORENS (2004): «Gender wage gaps by education in Spain: glass floors vs. glass ceilings», *CEMFI Working Paper*, 0403.
- DOSMAN, DONNA; JANET FAST; SHERRY ANNE CHAPMAN i NORAH KEATING (2006): «Retirement and productive activity in later life», *Journal of Family and Economic Issues*, 27, 3 (setembre): 401-419.
- ERLINGHAGEN, MARCEL i KARSTEN HANK (2006): «The participation of older Europeans in volunteer work», *Ageing and Society*, 26, 4 (juliol): 567-584.
- ESSER, INGRID (2005): «Continued work or retirement? Preferred exit age in Western European countries», *Institute for Futures Studies. Arbetsrapport*, 9.
- EUWALS, ROB; DANIEL VAN VUUREN i RONALD WOLTHOFF (2006): «Early retirement behaviour in the Netherlands. Evidence from a policy reform», *IZA Discussion Paper*, 1992.
- FELDSTEIN, MARTIN (2006): «The effects of population aging on economic growth and budget deficits», en *XX International Conference of Private Business Organizations: The economic and social consequences of an ageing population*. Madrid: Circulo de Empresarios, pp. 16-31.
- FOCARELLI, DARIO i PAOLO ZANGHERI (2005): «Labour force participation of older workers in Italy: trends, causes and policy issues», *Geneva Papers on Risk and Insurance*, 30, 4 (octubre): 711-723.

- FRERICHS, FRERICH i PHILIP TAYLOR (2005): *The greying of the labour market: what can Britain and Germany learn from each other?* Londres: Anglo-German Foundation for the Study of Industrial Society.
- GARCÍA DÍAZ, MIGUEL ÁNGEL i FELIPE SERRANO PÉREZ (2004): «Envejecimiento de la población, crecimiento económico y pensiones públicas en España», *Información Comercial Española*, 815: 175-183.
- GARCÍA SANZ, BENJAMÍN i COLABORADORES (1997): *Envejecimiento en el mundo rural, problemas y soluciones*. Madrid: Instituto de Migraciones y Servicios Sociales.
- GILLICK, MURIEL R. (2006): *The denial of aging: perpetual youth, eternal life, and other dangerous fantasies*. Cambridge: Harvard University Press.
- GRENIER, AMANDA i JILL HANLEY (2007): «Older women and “frailty”: aged, gendered and embodied resistance», *Current Sociology*, 55, 2: 211-228.
- GUEST, ROSS (2005): «A potential dividend from workforce ageing in Australia», *Australian Bulletin of Labour*, 31, 2: 135-154.
- GUTIÉRREZ-DOMÈNECH, MARIA (2006): «The employment of older workers», *“la Caixa” Working Papers*, 04/2006.
- HAIRAUT, JEAN-OLIVIER; FRANÇOIS LANGOT i THEPTHIDA SOPRASEUTH (2006): «The interaction between retirement and job search: a global approach to older workers employment», *IZA Discussion Paper*, 1984.
- HANK, KARSTEN (2005): «Spatial proximity and contacts between elderly parents and their adult children: a European comparison», *DIW Discussion Papers*, 510.
- HEALY, JUDITH (2004): «The benefits of an ageing population», *The Australia Institute. Discussion paper*, 63.
- HENZ, URSULA (2006): «Informal caregiving at working age: effects of job characteristics and family configuration», *Journal of Marriage and Family*, 68, 2 (maig): 411-429.
- HERCE, JOSÉ ANTONIO (2004): «Pensiones: cuenta de resultados y balance», *Economistas*, 22, 100: 200-204.
- (2005): «La desamortización inmobiliaria y la financiación de las pensiones», *Economistas*, 23, 103: 62-67.
- HOWARD, DAVID H.; TETINE SENTELL i JULIE A. GAZMARARIAN (2006): «Impact of health literacy on socioeconomic and racial differences in health in an elderly population», *Journal of General Internal Medicine*, 21, 8 (agost): 857-861.

- ILMAKUNNAS, SEIJA i MERVİ TAKALA (2005): «Promoting employment among ageing workers: lessons from successful policy changes in Finland», *Geneva Papers on Risk and Insurance*, 30, 4 (octubre): 674-692.
- KALWIJ, ADRIAAN i FREDERIC VERMEULEN (2005): «Labour force participation of the elderly in Europe: the importance of being healthy», *IZA Discussion Paper*, 1887.
- KAPLAN, HILLARD; JANE LANCASTER; W. TROY TUCKER i KERMYT G. ANDERSON (2002): «Evolutionary approach to below replacement fertility», *American Journal of Human Biology*, 14: 233-256.
- KESSLER, EVA-MARIE; KATRIN RAKOCZY i URSULA M. STAUDINGER (2004): «The portrayal of older people in prime time television series: the match with gerontological evidence», *Ageing & Society*, 24, 4: 531-552.
- KISSANE, MELISSA i SUZANNE McLAREN (2006): «Sense of belonging as a predictor of reasons for living in older adults», *Death Studies*, 30, 3: 243-258.
- LORETTO, WENDY; SARAH VICKERSTAFF i PHIL WHITE (2005): «Older workers and options for flexible work», *Equal Opportunities Commission. Working paper series*, 31.
- MADDEN, DAVID (2004): «Labour market discrimination on the basis of health: an application to UK data», *Applied Economics*, 36, 5 (març): 421-442.
- MALMBERG, BO; THOMAS LINDH i MAX HALVARSSON (2005): «Productivity consequences of workforce ageing - stagnation or a Horndal effect?», *Institute for Futures Studies. Arbetsrapport*, 17.
- MANTOVANI, DANIELA; FOTIS PAPADOPOULOS; OLLY UThERLAND i PANOS TSAKLOGLOU (2005): «Pension incomes in the European Union: policy reform strategies in comparative perspective», *IZA Discussion Paper*, 1537.
- MARES, MARIE-LOUISE i JOANNE CANTOR (1992): «Elderly viewers responses to televised portrayals of old age: empathy and mood management versus social comparison», *Communication Research*, 19, 4: 459-478.
- METTE, CORINNE (2005): «Wellbeing and dependency among the European elderly. The role of social integration», *ENEPRI Research Report*, 12.
- MICHAUD, PIERRE-CARL i ARTHUR VAN SOEST (2004): «Health and wealth of elderly couples: causality tests using dynamic panel data models», *IZA Discussion Paper*, 1312.
- MINISTERIO DE SANIDAD Y CONSUMO (2003): *Encuesta nacional de salud*.
- MINISTERIO DE EDUCACIÓN Y CIENCIA (2005): *Las cifras de la Educación en España. Estadísticas e indicadores. Edición 2005*. Disponible a <http://www.mec.es/mecd/jsp/plantilla.jsp?id=3142&area=estadisticas>.

- MINISTERIO DE TRABAJO. Varios años. *Boletín de estadísticas laborales*.
- MINISTERIO DE TRABAJO Y ASUNTOS SOCIALES (MTAS) (2004): *Encuesta de Calidad de Vida en el Trabajo*. Fitxer de dades.
- OECD (2003): *Ageing and employment policies. Spain*. París: OECD.
- (2005): *Pensions at a glance - Public policies across OECD countries 2005*. París: OECD.
- PAMPILLÓN OLMEDO, RAFAEL i ANA CRISTINA MINGORANCE ARNÁIZ (2005): «Envejecimiento demográfico: ¿es necesaria una reforma en el sistema de pensiones español?», *Papeles de Economía Española*, 104: 286-301.
- PÉREZ ORTIZ, LOURDES (2005): «La ocupabilidad de los mayores y los programas de jubilación flexible», *Papeles de Economía Española*, 104: 239-252.
- PÉREZ-DÍAZ, VÍCTOR (1993): *La primacía de la sociedad civil*. Madrid: Alianza.
- (1994): «El reto de la esfera pública europea», *Claves de Razón Práctica*, 44: 12-21.
- (1998): «Ancianos y mujeres ante el futuro», *Claves de Razón Práctica*, 83: 2-12.
- (2006): «Los mayores como una voz equilibrada del futuro», *Revista de Occidente*, 298: 43-71.
- PÉREZ-DÍAZ, VÍCTOR i JUAN CARLOS RODRÍGUEZ (2001): *Educación superior y futuro de España*. Madrid: Fundación Santillana.
- (2002): *La educación profesional en España*. Madrid: Fundación Santillana.
- PIEKKOLA, HANNU i LIISA LEIJOLA (2004): «Time use, health and retirement», *ENEPRI Research Report*, 3.
- PIEKKOLA, HANNU i MATTHIAS DESCHRYVERE (2005): «Option values for retirement. Effects of public incentives to postpone retirement in Finland, Belgium and Germany», *ENEPRI Research Report*, 14.
- PINKER, STEVEN (2002): *The blank slate: the modern denial of human nature*. Nova York: Viking.
- PROFETA, PAOLA (2006): «Who really wants early retirement?», *Econpublica Working Paper*, 109.
- RIGGS, KAREN E. (2004): *Granny@work: ageing and new technology on the job in America*. Nova York: Routledge.
- ROMANS, FABRICE i ÓMAR S. HARÐARSON (2006): «Labour market latest trends. 1st quarter 2006 data. Employment rate in the EU: trend still up», *Statistics in Focus*, 17/2006.

- RUSSELL, CHERRY (2007): «What do older women and men want?: gender differences in the “lived experience” of ageing», *Current Sociology*, 55, 2 (Monograph 1): 173-192.
- SEFTON, JAMES; JUSTIN VAN DE VEN i MARTIN WEALE (2005): «Pension arrangements and retirement choices in Europe: a comparison of the British, Danish and German systems», *ENEPRI Research Report*, 5.
- SILVERSTEIN, MERRIL; DAPHNA GANS i FRANCES M. YANG (2006): «Intergenerational support to aging parents: the role of norms and needs», *Journal of Family Issues*, 27, 8 (agost): 1068-1084.
- SUDORE, REBECCA L.; KALA M. MEHTA; ELEANOR M. SIMONSICK *et al.* (2006): «Limited literacy in older people and disparities in health and healthcare access», *Journal of the American Geriatrics Society*, 54, 5 (maig): 770-776.
- TNS (2007): «Las audiencias de marzo 2007». Disponible a <http://www.tns-global.com/corporate/Doc/0/LRNIHLB05JVKTVDVJ0U1MRI9DDF/bm200703.pdf>.
- VELLADICS, KATALIN; KENE HENKENS i HENDRIK P. VAN DALEN (2006): «Do different welfare states engender different policy preferences? Opinions on pension reforms in Eastern and Western Europe», *Ageing and Society*, 26, 3 (maig): 475-495.
- VIITANEN, TARJA K (2005): «Informal elderly care and female labour force participation across Europe», *ENEPRI Research Report*, 13.
- WESTERHOUT, ED i FRANK PELLIKAAN (2005): «Can we afford to live longer in better health?», *ENEPRI Research Report*, 10.
- WILMOTH, JANET M. i CHARLES F. LONGINO, JR. (2006): «Demographic trends that will shape U. S. policy in the twenty-first century», *Research on Aging*, 28, 3 (maig): 269-288.
- WRIGHT, ROBERT (2000): *NonZero: the logic of human destiny*. Nova York: Pantheon Books.

Altres col·leccions del Servei d'Estudis

Totes les publicacions estan disponibles a Internet:

www.estudis.lacaixa.es

Correu electrònic:

publicacionsestudis@lacaixa.es

■ INFORME MENSUAL

Informe sobre la situació econòmica

■ THE SPANISH ECONOMY MONTHLY REPORT

Versió anglesa de l'Informe Mensual

■ ANUARIO ECONÓMICO DE ESPAÑA 2007

Selección de indicadores

Edició completa disponible a Internet

■ DOCUMENTS D'ECONOMIA "la Caixa"

1. El problema de la productivitat a Espanya: Quin és el paper de la regulació? Jordi Gual, Sandra Jódar Rosell i Àlex Ruiz Posino

2. L'ocupació a partir dels 55 anys Maria Gutiérrez-Domènech

3. Offshoring i deslocalització: noves tendències de l'economia internacional Claudia Canals

4. Xina: Quin és el potencial de comerç amb Espanya? Marta Noguer

5. La sostenibilitat del dèficit exterior dels Estats Units Enric Fernández

6. El temps amb els fills i l'activitat laboral dels pares Maria Gutiérrez-Domènech

7. La inversió estrangera directa a Espanya: què podem aprendre del tigre celta? Claudia Canals i Marta Noguer

■ "la Caixa" ECONOMIC PAPERS

1. Vertical industrial policy in the EU: An empirical analysis of the effectiveness of state aid Jordi Gual and Sandra Jódar-Rosell

2. Explaining Inflation Differentials between Spain and the Euro Area Pau Rabanal

3. A Value Chain Analysis of Foreign Direct Investment Claudia Canals, Marta Noguer

4. Time to Rethink Merger Policy? Jordi Gual

5. Integrating regulated network markets in Europe Jordi Gual

■ "la Caixa" WORKING PAPERS

Disponible només en format electrònic en: www.estudis.lacaixa.es

01/2006. What Explains the Widening Wage Gap? Outsourcing vs. Technology Claudia Canals

02/2006. Government Spending and Consumption-Hours Preferences J. David López-Salido and Pau Rabanal

03/2006. Outsourcing and your Collar's Color Claudia Canals

04/2006. The Employment of Older Workers Maria Gutiérrez-Domènech

05/2006. The Determinants of Cross-Border Investment: A Value Chain Analysis Claudia Canals and Marta Noguer

06/2006. Inflation Differentials in a Currency Union: A DSGE Perspective Pau Rabanal

01/2007. Parental Employment and Time with Children in Spain

Maria Gutiérrez-Domènech

02/2007. Trade Patterns, Trade Balances and Idiosyncratic Shocks

C. Canals, X. Gabaix, J. Vilarrubia and D. E. Weinstein

03/2007. Non Tradable Goods and The Real Exchange Rate Pau Rabanal and Vicente Tuesta

Consell Assesor

El Consell Assessor orienta el Servei d'Estudis en les tasques d'anàlisi de les polítiques econòmiques i socials que puguin ser més eficaces per al progrés de la societat espanyola i europea. Formen part del Consell:

- Carles Boix
University of Princeton
- Antonio Ciccone
ICREA-Universitat Pompeu Fabra
- Juan José Dolado
Universidad Carlos III
- Jordi Galí
CREI i Universitat Pompeu Fabra
- Mauro F. Guillén
Wharton School, University of Pennsylvania
- Inés Macho-Stadler
Universitat Autònoma de Barcelona
- Víctor Pérez-Díaz
Universidad Complutense
- Ginés de Rus
Universidad de Las Palmas de Gran Canaria
- Robert Tornabell
ESADE Business School
- Xavier Vives
IESE Business School i UPF

Direcció

- Jordi Gual
Subdirector General de "la Caixa"

Disseny i maquetació: www.cege.es
Coordinació de producció: Edicions 62
Impressió: T. G. Soler
D.L.: B. 50273-2007
ISBN: 978-84-690-8415-1

Últims números publicats en la Col·lecció Estudis Econòmics

25. FALLIDES I SUSPENSIONS DE PAGAMENTS:
CLAUS PER A LA REFORMA CONCURSAL
Fernando Cerdá Albero i Ignacio Sancho Gargallo
26. L'EURO: BALANÇ DELS TRES PRIMERS ANYS
Joan Elias (director), Pere Miret, Àlex Ruiz
i Valentí Sabaté
27. L'AMPLIACIÓ DE LA UNIÓ EUROPEA. EFECTES SOBRE
L'ECONOMIA ESPANYOLA
Carmela Martín, José Antonio Herce,
Simón Sosvilla-Rivero i Francisco J. Velázquez
28. INTERNET: SITUACIÓ ACTUAL I PERSPECTIVES
Fèlix Badia
29. EL GOVERN DE L'EMPRESA (*Exhaurit*)
Vicente Salas Fumás
30. LA BANCA A L'AMÈRICA LLATINA.
REFORMES RECENTS I PERSPECTIVES
Josep M. Liso, Montserrat Soler, Montserrat Manero
i Maria Pilar Buil
31. ELS NOUS INSTRUMENTS
DE LA GESTIÓ PÚBLICA
Guillem López Casanovas (director), Jaume Puig-Junoy,
Juan José Ganuza i Ivan Planas Miret
32. LA COMPETITIVITAT DE L'ECONOMIA ESPANYOLA:
INFLACIÓ, PRODUCTIVITAT I ESPECIALITZACIÓ
Francisco Pérez (director), Pilar Chorén, Francisco J.
Goerlich, Matilde Mas, Juliette Milgram, Juan Carlos
Robledo, Ángel Soler, Lorenzo Serrano, Deniz Ünal-Kesenci,
Ezequiel Uriel
33. LA CREACIÓ D'EMPRESES.
UN ENFOCAMENT GERENCIAL
Josep Maria Veciana
34. POLÍTICA AGRÀRIA COMUNA: BALANÇ I PERSPECTIVES
José Luis García Delgado i M. Josefa García Grande
(directors)
35. LA GENERACIÓ DE LA TRANSICIÓ:
ENTRE LA FEINA I LA JUBILACIÓ
Víctor Pérez-Díaz i Juan Carlos Rodríguez

L'envelliment de la població és, sens dubte, un dels grans reptes amb què s'enfronten els països avançats. S'ha escrit molt, fins i tot des d'aquesta Col·lecció, sobre la pressió que aquest fenomen exercirà en els sistemes públics de pensions, la sanitat i altres serveis socials, i sobre les diferents opcions de reforma per garantir-ne la sostenibilitat. Però el repte també té un vessant molt més personal, ja que l'envelliment afecta les actituds i els comportaments dels seus protagonistes i això, al seu torn, incideix en el disseny de les polítiques públiques i la resposta del sector privat.

Aquesta és, precisament, la perspectiva que adopta el treball de Víctor Pérez-Díaz i Juan Carlos Rodríguez, que publica el Servei d'Estudis de "la Caixa" en la seva Col·lecció Estudis Econòmics. En aquest estudi, els autors dissectionen de manera detallada els resultats d'una enquesta efectuada a persones d'entre cinquanta i setanta anys, pertanyents a la que anomenen una generació de transició. De transició perquè es tracta d'un grup de persones que estan transitant del món laboral a la jubilació; i, també, perquè és la generació que va protagonitzar la gran transició espanyola tant en l'esfera econòmica com en la política als anys seixanta i setanta, respectivament.

Els resultats revelen un conjunt d'experiències i actituds extremadament divers en totes les dimensions analitzades –la situació laboral, les finances, la salut i la vida familiar i social–. D'aquesta manera, l'estudi personalitza aquest repte col·lectiu que representa l'envelliment, alhora que matisa alguns dels estereotips sobre aquesta generació.

